

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ABBÂSÎ HALİFESİ MU‘TASİM-BİLLÂH VE
DÖNEMİ

Hazırlayan

Elif TAŞKAN DEMİROĞLU

2501110955

Danışman

Doç. Dr. H. Hüsnü KOYUNOĞLU

İSTANBUL-2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : ELİF TAŞKAN DEMİROĞLU Numarası : 2501110955
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : İSLAM TARİHİ VE SANATLARI Danışmanı : DOÇ. DR. H. HÜSNÜ KOYUNOĞLU
Tez Savunma Tarihi : 29.08.2019 Saati : 11:00
Tez Başlığı : "ABBASÎ HALİFESİ MU'TASİM BİLLÂH VE DÖNEMİ"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. NURETTİN GEMİCİ		KABUL
2- PROF. DR. CASİM AVCI		Kabul
3- DOÇ. DR. H. HÜSNÜ KOYUNOĞLU		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. OSMAN AYDINLI		
2- DR. ÖĞR. HALİL İBRAHİM HANÇABAY		

ÖZ

ABBÂSÎ HALİFESİ MU‘TASİM-BİLLÂH VE DÖNEMİ

ELİF TAŞKAN DEMİROĞLU

Bu çalışmanın konusu “Abbâsî Halifesi Mu‘tasım-Billâh ve Dönemi”dir. Amaç, Mu‘tasım-Billâh ve dönemini aydınlatmaktır.

Çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın kapsamı, amacı, önemi ve çalışma hazırlanırken faydalanılan kaynaklar hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde Mu‘tasım’ın halife oluncaya kadarki hayatı ve hilafete getirilişine yer verilmiştir. İkinci bölümde, dönemindeki siyasi, askeri ve idari olaylara yer verilmiştir. Üçüncü ve son bölümde ise, dönemindeki fikri, bilimsel ve kültürel faaliyetlerle Mu‘tasım’ın şahsiyeti ve ölümüne yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mu‘tasım-Billâh, İdari olaylar, Siyasi olaylar, Askeri olaylar, Fikri hareketler.

ABSTRACT

THE ABBÂSİD CALİPH MU‘TASİM-BİLLÂH AND HIS (CALİPHATE) PERİOD

ELİF TAŞKAN DEMİROĞLU

The subject of this study is “The Abbâsîd caliph Mu‘tasîm-Billâh and his (caliphate) period”. The purpose is to enlighten Mu‘tasîm-Billâh and his period.

Our work consist of an introduction and three parts. İn the introduction section, the scope, purpose, importance of the study and information on the resources available for the study are provided. In the first part, the life of Mu‘tasîm before being the caliph and how he has become a caliph are covered. In the second part, military, political, and administrative events were included during his period. In the third chapter, intellectual, scientific, and cultural activities are described during his period and Mu‘tasîm's personality and death are included.

Key words: Mu‘tasîm-Billâh, Administrative events, Political events, Military events, Intellectual activities.

ÖNSÖZ

İslam tarihinde büyük bir dönüm noktası olarak nitelendirilen bir ihtilalin sonucunda Emevî iktidarına son verilerek kurululan Abbâsî devleti, 500 yılı aşkın bir süre varlığını devam ettirmiştir. Abbâsîler'in yönetime gelmesi; siyasi, sosyal, askeri, dini, ilmi ve kültürel sahada birçok büyük değişikliği de beraberinde getirmiştir.

Tarih araştırmacıları Abbâsîler'i iki dönem halinde incelenmektedir. Abbâsîler'in birinci dönemi, halife Ebü'l-Abbas Abdullah ile başlamış Ebû Ca'fer el-Mansûr, Mehdî, Hâdî ile devam etmiş ve Hârûn Reşîd döneminde zirveye ulaşmıştır. Me'mûn'un halifeliği zamanında ikinci kez zirveye ulaşmıştır. Mu'tasım devri ise Me'mûn döneminin devamı niteliğinde olmuştur. Halife Vâsık'ın vefatıyla bu dönem son bulmuştur. Daha sonra halife Mütevekkil'le birlikte Abbâsîler'in ikinci dönemi başlamış ve devletin yıkılışına kadar devam etmiştir.

Çeşitli sahalarda yapılmış olan değişiklikler sebebi ile Abbâsîler'in birinci dönemi birçok araştırmaya konu olmuştur. Bu devrin halifelerinden Mu'tasım-Billâh'ın hayatı ve dönemi de Abbâsî devletinin birinci dönemi açısından araştırılması ve incelenmesi gereken önemli bir dönemdir. Bu öneme binaen, dönemdeki siyasi, askeri, dini, ilmi ve fikri konularla alakalı birçok araştırma ve çalışma yapılmıştır. Hakkı Dursun YILDIZ tarafından hazırlanan "Mu'tasım Döneminde Abbâsî İmparatorluğu (833-842)" adında bir doktora tezi de mevcuttur. Hazırlanan tezde ağırlıklı olarak Mu'tasım dönemindeki isyanlar ve fetihler konu edilerek Mu'tasım döneminin siyasi tarihine yer verilmiştir. Ancak; Mu'tasım dönemi, siyasi tarihinin yanında sosyal, kültürel, dini, ilmi ve fikri faaliyetler açısından da ehemmiyet arz etmektedir. Bu sebeple Mu'tasım döneminin belirtilen konular çerçevesinde bütün olarak ele alınması gerektiği kanaatine vardık. Buradan hareketle Mu'tasım'ın hayatını, dönemini ve döneminde gerçekleştirilen siyasi, askeri, dini, ilmi ve fikri faaliyetlerin yekûnunu ele alan bir çalışma olması gayreti ile araştırmamızı tamamladık.

Yapılan araştırmaların ve okumaların neticesinde Mu'tasım'ın çocukluğu, gençliği, kişiliği, kimliği ve hilafete geliş süreci ile ilgili bilgiler veren; halifeliği sürecinde meydana gelen isyanlar, Türkler'in Abbâsî ordusuna ve idari sisteme dahil

ediliŖi ve bunun neticesinde askeri ve idari yapıda meydana gelen deęiŖiklikler, baŖkentın Sâmerrâ'ya taŖınması, gerekleŖtirilen fetihler, bilimsel faaliyetler, ilmi alıŖmalar ve dini dūŖünce alanında Mu'tezilî doktrinlerin resmileŖtirilerek devlet politikası haline getirilmesi gibi konuların sebepleri ve sonuçları hakkında bilgiler elde edilebilecek bir tez alıŖması ortaya ıkmıŖtır.

Bu alıŖmamda okuma, araŖtırma ve hazırlık sürecimde yaŖadığım her sıkıntı ve zorlukta bana moral veren, yılmılık gösterdiğimde pes ettirmeyen, çaresiz kaldığımda ilham veren, böylece tezimi tamamlamama yardımcı olan Allah'a hamd ü senâlar olsun. Onun bana bahŖettiđi en büyük lütuf ve ihsan örnekleri olan aileme ve eŖime sonsuz teŖekkür ediyorum. Ayrıca İslam tarihini bana sevdiren hocam Prof. Dr. Mehmed Mahfuz Söylemez'e ve büyük bir sabırla danışmanlığını yürüten Doç. Dr. Hüsnü Koyunoğlu'na Ŗükranlarımı sunarım.

Hazırladığım alıŖmanın, Mu'tasım döneminde gerekleŖtirilen ilmi, fikri, siyasi, askeri ve kültürel faaliyetlere ışık tutması, dönemin doğru anlamlandırılması ve özömlenmesi hususunda istenilen hedefe isabet etmiş olması temennisiyle...

ELİF TAŖKAN DEMİROğLU

İstanbul-2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MU‘TASİM-BİLLÂH’IN HALİFELİK ÖNCESİ HAYATI VE HALİFE OLUŞU

1.1.Halifelik Öncesi Hayatı	4
1.2.Veliaht Tayin Edilişi ve Halife Oluşu	7

İKİNCİ BÖLÜM

MU‘TASİM-BİLLÂH DÖNEMİNDEKİ SİYASİ, ASKERİ VE İDARİ OLAYLAR

2.1.Sâmerrâ Şehrinin Kuruluşu ve Hilafet Merkezinin Taşınması.....	13
2.1.1.Şehrin Kuruluş Nedenleri	13
2.1.2.Şehrin İskânı ve Hilafet Merkezinin Sâmerrâ’ya Taşınması	16
2.2.Dönemindeki İsyenlar	22
2.2.1.Zutlar’ın İsyanı	23
2.2.2.Talekan (Muhammed b. Kâsım) İsyanı	26
2.2.3.Hürremîlerin İsyanı.....	28
2.2.3.1.Cibal, Hemedan, İsfahan Bölgesi Hürremiyye İsyanı.....	32
2.2.3.2.Bâbek İsyanı.....	33

2.2.4. Abbas b. Me'mûn İsyânı.....	43
2.2.5. Mâzyâr b. Kârin İsyânı	47
2.2.6. Mengüçur'un İsyânı.....	51
2.2.7. Afşin İsyânı.....	53
2.2.8. Ebû Harb el-Müberka' İsyânı	60
2.2.9. Ca'fer b. Fehrecüs (Ca'fer el-Kürdî) İsyânı.....	62
2.3. Fetih Hareketleri.....	63
2.3.1. Ammûriye(Amorium)'nin Fethi	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MU'TASİM-BİLLÂH DÖNEMİNDEKİ FİKRİ, BİLİMSEL VE KÜLTÜREL FAALİYETLER

3.1. Mu'tezile'nin Devletin Resmi Mezhebi Oluşu.....	80
3.2. Halku'l-Kur'ân Doktrini ve Mihne Süreci	84
3.3. Bilimsel ve Kültürel Faaliyetler	89
3.4. Mu'tasım-Billâh'ın Şahsiyeti ve Ölümü	92
3.4.1. Şahsiyeti.....	92
3.4.2. Ölümü	96
SONUÇ.....	98
BİBLİYOGRAFYA	105
EKLER.....	110

KISALTMALAR LİSTESİ

- a.e.** : Aynı eser
a.g.e. : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen madde
b. : Bin, İbn (Oğlu)
Bkz. : Bakınız
Bsk. : Basım
C: : Cilt
Çev. : Çeviren
DİA. : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed. : Editör
H. : Hicri
Haz. : Hazırlayan
Hk. : Hakkında
Hz. : Hazreti
MÖ. : Mîlattan önce
MS. : Mîlattan sonra
nşr. : Neşreden
İ. A. : İslam Ansiklopedisi
ö. : Ölümü, Ölüm tarihi
s. : Sayfa
say. : Sayı
t.y. : Tarih yok
thk. : Tahkik eden
y.y. : Basım yeri yok

GİRİŞ

1. Tezin Konusu, Amacı, Kapsamı ve Önemi

Halife Mu'tasım'ın hayatı ve kendi dönemindeki siyasi, idari, askeri olaylar ve düşünce hareketleri tezimizin ana konusudur.

Çalışmanın amacı; halife Mu'tasım döneminde meydana gelen olayların, siyasi, askeri, dini, fikri, ilmi ve sosyal hareketlerin kaynaklar nezdinde derinlemesine araştırılması, incelenmesi ve bir bütün halinde aktararak dönemin aydınlatılmasıdır.

Çalışma, Mu'tasım'ın çocukluğundan itibaren halifeliğine kadar olan hayatını, Mu'tasım döneminde yapılan fetih hareketlerini, Türkler'in askeri platformda yer almalarını, devletin Türk politikasını ve Türkler'in devlet kurumlarındaki mevkilerini, Bâbek ve Hürremiyye hareketinin iç sebeplerini, Mu'tezile'nin devletin resmi mezhebi oluşunu ve bunun halk üzerindeki etkilerini, Mu'tasım'ın son günlerini ve ölümünü kapsayacak şekilde kaleme alınmıştır.

Mu'tasım devri; askeri, siyasi, idari, ilmi ve sosyal hayata katkıları göz önüne alındığında göz ardı edilemeyecek bir dönemdir. İslam düşünce hareketlerine olan etkisi yadsınamayacak ehemmiyete sahiptir. Türkler'in İslam dünyasındaki konumlarının değişmesi açısından büyük değere sahip olan bir dönemdir. Tüm bunlar değerlendirildiğinde, Mu'tasım devrinin ayrıntısı ile bilinmesi gerekmektedir. Bunun için de iyice araştırılması, incelenmesi, aydınlatılması ve kayda geçirilmesi büyük önem arz etmektedir.

2. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Tez hakkında yapılan araştırmada tali kaynaklardan ana kaynaklara, daha sonra temel kaynaklardan tali kaynaklara doğru yapılan araştırma esası ile hareket edildi.

Günümüzde akademisyenlerin yapmış olduğu tezler, akademik yazılar, makaleler ve araştırmalar incelendi. Daha sonra dönem hakkında günümüze ulaşmış İslam Tarihi'nin temel kaynakları tarandı. İncelenen birden çok kaynağın olayları incelenme özellikleri ve vakaların seyrinin birbirine uygunlukları göz önünde bulunduruldu. Bunun yanında başvurulmuş akademik çalışmaların kaynakları tekrar incelenerek konu ile alakalı en kesin bilgiye ulaşmak amaçlandı.

Konular Mu'tasım dönemindeki isyanlar, Hürremiyye hareketi, Mu'tezile ve Türk algısı üzerine vurgu yapılarak işlendi. Hürremiyye hareketi ve Mu'tezile gibi dini ve düşünsel hareketler, askeriye ve Mu'tasım'ın askeriyedeki Türk siyaseti kaynaklar çerçevesinde yeniden değerlendirildi. Yapılan çalışmalar sonucunda derlenen bilgiler bir plan dahilinde kayda geçirildi. Özetle, tümevarım ve tündengelim yöntemleri kullanılarak araştırma tamamlandı.

Çalışmada faydalanılan eserlerin başında Hakkı Dursun Yıldız tarafından 1965 yılında tamamlanan "*Mu'tasım Döneminde Abbâsî İmparatorluğu (833-842)*" adlı doktora tezi gelmektedir. Bu inceleme tezi hazırlarken faydalanabileceğimiz temel kaynaklar hakkında fikir edinmemizde büyük oranda katkı sağlamış oldu.

Daha sonra Mu'tasım döneminde meydana gelen olaylar hakkında malumat sahibi olmak ve bu olayların kronolojik olarak tespitini sağlayabilmek için birinci sırada genel tarih kaynaklarından istifade edildi. Bu sebeple; Halîfe b. Hayyât'ın (ö. 240/854-55) *et-Târih*, Ya'kûbî'nin (ö. 292/905) *Târihu'l-Ya'kûbî*, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberî'nin (ö. 310/932) *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî'nin (ö. 355/966) *el-Bed' ve t-Târih*, İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1233) *el-Kâmil fi't-Târih*, İbn Kesîr'in (ö. 774/1372) *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, adlı eserlerine sıkça atıfta bulunuldu.

İkinci sırada faydalanılan kaynak eserler, bölge ve şehirler hakkında malumat edinmemizi sağlayan coğrafya kitapları ile şehir ve bölge tarihleri oldu. Bu bağlamda; Ya'kûbî'nin (ö. 292/905) *Kitâbu'l-Buldân*, Mes'ûdî'nin (ö. 346/957) *Mürûcü'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher*, Hafîb el-Bağdâdî'nin (ö. 463/1071) *Târihu Bağdâd ev Medinetü's-Selam* ve Yâkût el-Hamevî'nin, (ö. 626/1229) *Mu'cemü'l-Buldân* adlı eserleri faydalanılan önemli kaynaklardır.

Üçüncü sırada ise bölge ve şehirlerle ilgili fetihler, imar, iskan ve kültürel faaliyetlerle ilgili bilgi veren fütûh kitaplarından Belâzurî'nin (ö.279/892) *Fütûhu'l-Büldân* adlı eserinden yararlanıldı.

Mu'tasım dönemi ile ilgili itikâdî, kelâmî ve mezhepsel faaliyetlerle ilgili bilgiler için; Ebû Alî Hanbel b. İshâk b. Hanbel b. Halil b. Esed eş-Şeybânî'nin (ö.273/886) *Zikru Mihneti'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, Ebu'l-Muzaffer el-İsferâyînî'nin (ö. 471/1178) *et-Tabsîr fi'd-Din ve Temyîzu'l-Fırkati'n-Naciye ani'l-Fıraki'l-Hâlikîn* ve Ebû'l Ferec İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *Telbîsü İblîs* adlı eserlerinden yararlanıldı.

Bunun yanında *İbnü'n-Nedîm*'in (ö.385/995) *Kitabü'l-Fihrist* adlı bibliyografik eseri, İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) *Lisânu'l-Arab* adlı sözlüğü atıfta bulunan önemli kaynaklardandır.

Abdulaziz ed-Dûrî'nin, *el-Asru'l-Abbâsî el-Evvel: Dirâsetun fi't-Târîhi's-Siyâsî ve'l-İdârî ve'l-Mâlî* adlı eseri Abbâsîler ile ilgili atıfta bulunan çalışmalardandır. Yine *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* sıklıkla başvurduğumuz müracaat eseri oldu.

Bunların yanında bibliyografya bölümünde zikredilen çok sayıda kaynak ve araştırmaya da başvurulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

MU‘TASİM-BİLLÂH’IN HALİFELİK ÖNCESİ HAYATI VE HALİFE OLUŞU

1.1.Halifelik Öncesi Hayatı

Ebû İshâk el-Mu‘tasım-Billâh Muhammed b. Hârûn er-Reşîd b. Muhammed el-Mehdî-Billâh el-Abbâsî, Hârûn er-Reşîd’in altı oğlundan biridir. Künyesi, Ebû İshâk’tır. Halife olduktan sonra “Allah’ın ipine sımsıkı sarılan” anlamına gelen el-Mu‘tasım-Billâh unvanını aldı.¹

Hicri 180 yılı Şaban ayının onuncu günü (18 Ekim 796) Bağdat’ta dünyaya geldi.² Annesi, Marida³ adında Kûfe doğumlu (İranlı oldukları sanılan) Soğd⁴ asıllı bir cariyedir.⁵

Hz. Abbas’ın soyundan gelen halifelerin sekizincisi olduğu, sekiz fetih gerçekleştirdiği, sekiz sene, sekiz ay, sekiz gün müddetle halifelik yaptığı, hicretin 180. senesinin sekizinci ayı olan Şaban ayında doğduğu, 48 yaşında iken vefat ettiği, sekiz erkek ve sekiz kız çocuk sahibi olduğu, hicretin 218. senesinin sekizinci ayı tamamlandıktan sonra Ramazan ayında hilafete geçtiği için kendisine “Müsemmen” (sekizli) denilirdi.⁶

Çocukluk yıllarında kardeşlerinin aksine eğitim-öğretim ilgi alanına girmemiştir.⁷ Bundan dolayı kaynaklar okuryazarlığının ümmiliğe yakın olduğu kanaatindedir. Tedrisattan ne denli nefret ettiği kaynaklara babası ile arasında geçen

¹ Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr, **Târîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk**, C: IX, s. 119; İbn Kesîr, İsmail b. Ömer, **el-Bidâye ve’n-Nihâye**, C: XIV, s. 49; Adem Apak, **Ana Hatlarıyla İslam Tarihi IV** (Abbâsîler Dönemi), İstanbul, 2011, s. 211.

² Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 119.

³ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 123; Muhammed Hudarî Bek, **Muhâdarât Târîhu’l-Ümemi’l-İslâmiyye (ed-Devletü’l-Abbâsiyye)**, s. 229.

⁴ Günümüzde Kuzey İran ve Batı Türkmenistan bölgesini kaplayan, Mâverâünnehir ve Horasan arasını kapsayan bölgeye verilen addır.

⁵ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 123; Mes’ûdî, Ebu’l-Hasan Ali b. Hüseyin, **Mürûcü’z-Zehab**, C: VII, s. 103; Hasan İbrahim Hasan, **İslâm Tarihi**, Çev. İsmail Yiğit, Sadrettin Gümüş, C: II, İstanbul, 1991, s. 371.

⁶ İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil fi’t-Târîh**, C: VI, s. 70; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: XIV, s. 49; Muhammed Hudarî Bek, **a.g.e.**, s. 229.

⁷ İbn Kesîr, **a.e.**, C: XIV, s. 49.

şu diyalog ile kaydedilmiştir: Tedrisat için medreseye gidiş gelişinde kendisine kölelerden biri de arkadaşlık ederdi. Bir gün arkadaşı vefat etmişti. Babası arkadaşının vefatından duyduğu üzüntüyü belirttikten sonra kendisine: “*Kölene ne oldu?*” diye sordu. Mu‘tasım: “*Öldü ve yazı yazmaktan kurtuldu.*” cevabını verdi. Aldığı bu cevap karşısında oldukça hiddetlenen Hârûn er-Reşîd: “*Yazı yazmaktan o kadar nefret ediyorsun ki ölmeyi yazı yazmaktan adeta bir kurtuluş olarak görüyorsun. Öyle mi? Ey oğulcuğum! Allah’a yemin ederim ki, artık bu günden sonra katiplerin yanına gitmeyeceksin.*” diyerek onun eğitim hayatına son vermiştir.⁸

Gençlik yılları, kardeşleri Emin ve Me’mûn’un hilafet mücadeleleri dönemine denk gelmiştir. Kendisi hiçbir siyasi hadiseye katılmayarak Bağdat’ta kalmış, annesinin akrabaları ve dayıları ile vakit geçirmiştir.⁹

Mu‘tasım, kardeşlerinin saltanat mücadelelerinde olduğu gibi Me’mûn’un halife olmasından sonra da siyasi olaylardan uzak durmuş; ancak halifenin verdiği görevleri itiraz etmeden yerine getirmiştir. Mu‘tasım’ın ilk resmi vazifesi 200/816 yılında yaptığı Hac Emirliği olmuştur.

Bu dönemde Me’mûn devleti başkent Bağdat’tan değil de Merv’den yönetmekte idi. Merkeze ait işlerini naiblerine bırakmıştı. Merkezin boş olması bilhassa ülkenin batı taraflarında bazı asayişsizliklerin ve isyanların meydana gelmesine sebep oldu. Bu olaylardan biri de Mu‘tasım’ın önderliğindeki hac kafilisinin Mekke yakınlarında Yemenli Aleviler tarafından baskına uğratılmasıdır. Fakat Mu‘tasım’ın önceden aldığı tedbirler sayesinde bu durum derhal bertaraf edilebilmiştir.¹⁰

Bu olaylar karşısında başkente dönmek zorunda kalan halife Me’mûn, Bağdat’a döndükten sonra isyanları bastırmak için harekete geçti. Mısır valisi Abdullah b. Tâhir’i Bâbek isyanını bastırmakla görevlendirdi,¹¹ hal böyle olunca ondan boşalan Mısır valiliği koltuğuna 213/828 yılında kardeşi Mu‘tasım’ı tayin

⁸ İbn Kesîr, a.g.e., C: XIV, s. 284.

⁹ Taberî, a.g.e., C: VIII, s. 540.

¹⁰ Taberî, a.e., C: VIII, s. 545.

¹¹ Taberî, a.e., C: VIII, s. 574.

etti.¹² Mu'tasım ilk önce Mısır'a gitmeyip yerine vekillerini gönderdi. Fakat Mısır'da Kays ve Yemen kabilelerinin isyanları gittikçe tehlikeli bir hal almaya başladı. Mu'tasım'ın gönderdiği birlikler asilere karşı bir başarı elde edemiyorlardı. Hal böyle olunca halife Me'mûn kardeşine, bizzat Mısır'a giderek isyanları bastırmasını emretti. Bunun üzerine Mu'tasım 215/830 yılının sonlarına doğru Mısır'a gitti. Kısa zamanda isyanı bastırarak Bağdat'a döndü.¹³ Bu süreçte Mu'tasım Türkler'den önemli sayıda askeri birlikler oluşturdu.¹⁴ Mu'tasım'ın dönüşünün ardından bunu fırsat bilen Arap kabileleri tekrar isyan ettiler. Onun gönderdiği amillerden birini de öldürdüler. Bunun üzerine isyanı bastırması için asilerin üzerine kısa zaman önce orduya dahil olan Türk komutan Afşin gönderildi. Afşin, isyanları kısa zamanda bastırmakta muvaffak oldu.¹⁵

Mu'tasım Mısır ve Suriye valiliği sırasında, kardeşi halife Me'mûn ile birlikte Anadolu gazalarına katıldı. Me'mûn isyanları bastırdıktan sonra 216/831 yılında ikinci Anadolu seferine çıktı.¹⁶ Mu'tasım da valisi bulunduğu Mısır ve Suriye'den kuvvetler toplayarak sefere iştirak etti. Arapların Metâmir dedikleri yer altı mahzenlerinin bulunduğu Niğde ile Aksaray arasında otuza yakın kale fethedildi.¹⁷ Me'mûn, 217/832 yılında Anadolu üzerine üçüncü bir sefer başlattı. Mu'tasım maiyetindeki kuvvetlerle bu sefere de iştirak etti. Bugünkü Ulukışla'nın doğusundaki Hasan Gazili Köyü olarak bilinen Lü'lü' muhasarasına katıldı.¹⁸ Me'mûn oğlu Abbas'a Tuvana'yı yeniden iskâna hazır hale getirerek oraya Arap kabilelerini yerleştirme görevini verdi. Kardeşi Mu'tasım'a da Dımaşk, Hıms, Ürdün ve Filistin ordugâhlarından dört bin kişilik bir kuvvet göndermesini emretti.¹⁹

Halife 218/833 yılında Anadolu'ya dördüncü Bizans seferine çıktı. Yine bu seferinde de Mu'tasım geniş hazırlıklar yaparak ona refakat etti.²⁰ Ancak daha

---

¹² Taberî, **a.e.**, C: VIII, s. 620; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 354; Hakkı Dursun Yıldız, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C: III, İstanbul, 1986, s. 199.

¹³ Ya'kubi, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer, **Târîhu'l Ya'kûbi**, C: II, s. 567.

¹⁴ Ya'kubi, **a.g.e.**, C: II, s. 568; Taberî, **a.g.e.**, C: VIII, s. 624.

¹⁵ Taberî, **a.g.e.**, C: VIII, s. 625; Hakkı Dursun Yıldız, **a.g.e.**, C: III, s. 200.

¹⁶ Taberî, **a.g.e.**, C: VIII, s. 625; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 363.

¹⁷ Nahide Bozkurt, **Abbâsiler (750-1258)**, Ankara, 2017, s. 129.

¹⁸ Taberî, **a.g.e.**, C: VIII, s. 628; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 365; Nahide Bozkurt, **a.g.e.**, s. 130.

¹⁹ Halîfe b. Hayyât, **et-Târîh**, C: II, s. 391; Taberî, **a.g.e.**, C: VIII, s. 641.

²⁰ Nahide Bozkurt, **a.g.e.**, s. 130.

seferin başlarında iken Me'mûn, Bedendun (Pozantı) denilen mevkide hastalanarak vefat etti (18 Receb 218/9 Ağustos 833). Böylece sefer yarıda kalmış oldu.²¹

Buraya kadar anlattıklarımızdan hareketle Halife Me'mûn'un birbiri ardından Anadolu'ya yaptığı seferlerle yalnız gaza değil aynı zamanda bir fetih siyaseti de takip ettiği anlaşılmaktadır.

1.2.Veliaht Tayin Edilişi ve Halife Oluşu

Mu'tâsım'ın hilafete geçişi hakkında üzerinde durulması gereken iki konu mevcuttur. Bunun sebebi ise tayin mevzusu ile alakalı kaynakların zikrettiği farklı rivayetlerin mevcudiyetidir.

Bunlardan birincisi; Me'mûn'un neden oğlu Abbas'ı değil de kardeşi Mu'tasım'ı tercih ettiği konusudur. Halkın çoğunluğunun beklentisi ve isteği Abbas'ın halife olacağı yönünde idi. Onlara göre Abbas gerek askeri, gerekse diğer meziyetler açısından amcası ile her hususta boy ölçüşebilecek kapasiteye sahipti. Zira Mu'tasım, Mısır ve Suriye veliliğine tayin edildiği zaman Abbas da askeri bakımdan en hareketli bir bölge olan Sugûr ve Avâsım²² valiliğine getirilmişti. Bizans'a karşı yaptığı başarılı gazalarıyla itibarı da oldukça yükselmişti. Öyle ise Me'mûn neden başarılı bir halef olacağına inanılan Abbas yerine kardeşi Mu'tasım'ı tercih etmişti?

Bununla ilgili şu fikirlere ulaşılabilir: Me'mûn, babası Hârûn Reşîd'in emirlerini hiçe sayarak kendisinden sonra yerine oğlunu veliaht tayin eden kardeşi Emin'e karşı mücadele etmiştir.²³ Me'mûn, kardeşinin haksızlık yaptığı gerekçesiyle onunla yaptığı mücadelenin altında ezilmek istemediğinden halka haklı görünmek adına oğlu yerine kardeşini veliaht tayin etmiş olabilir.

²¹ Taberî, **a.g.e.**, C: VIII, s. 645; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 373; Hakkı Dursun Yıldız, **a.g.e.**, C: III, s. 200.

²² Bizans İmparatorluğu ile İslam devletleri arasındaki müstahkem şehir ve kalelerin bulunduğu sınır bölgelerine verilen addır. Tarsus'tan Toros dağları boyunca Malatya'ya oradan da Fırat'a kadar uzanırdı. Hârûn reşîd döneminde müstakil bir bölge haline getirilmiştir. (Bkz. Casim Avcı, "Sugûr," DİA., C: XXXVII, İstanbul, 2009, s. 473.)

²³ Makdisî, Mutahhar b. Tâhir, **el-Bed' ve t-Târîh**, C: VI, s. 112; Hasan İbrahim Hasan, **a.g.e.**, C: II, s. 361.

Halife Me'mûn, hilafetinin son yıllarında bazı siyasi sebeplerle Mu'tasım'dan orduya Türkler'den birlikler oluşturmasını istedi.²⁴ Mu'tasım da onlardan mühim miktarda birlikler oluşturdu ve bu ordu birlikleri Mu'tasım'ın emri altında bulunuyordu. Bazı isyanların bastırılmasında Mu'tasım'ın komutasında bulunan bu Türk birlikleri önemli roller oynadılar.²⁵ Bu durumun Mu'tasım'ın ve Türk askerlerinin karizmasının artmasında büyük ölçüde etkisinin olması kuvvetle muhtemeldir. Buradan hareketle; giderek orduda nüfuzları artan Türk askerleri Me'mûn'un hastalığı sırasında Mu'tasım'ın tahta geçmesi yönündeki tercihleri²⁶ ile halifenin tercihiine etkide bulunmuş olabilirler.

Bunun yanında Me'mûn, başlatmış olduğu Mu'tezilîleşme²⁷ hareketini devlet politikası haline getirmişti. Devletin resmi mezhebi artık Mu'tezile idi. Bu fikri kabul etmeyen kişiler ise Mihne'ye²⁸ tabi tutuluyordu. Bu politikaya karşı çıkanlar ise daha çok Abbas'ı destekleyen Arap unsurlar idi. Bu sebeple başlatmış olduğu politikanın kendisinden sonra kesintisiz olarak devam etmesi için oğlu yerine kardeşini tercih etmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Me'mûn tercihini Mu'tasım'dan yana kullanarak hem saray ve ordudan Arap unsurları uzaklaştırmış olacak hem de başlatmış olduğu fikri siyaset başarıya ulaşmış olacaktı.

Bunun yanında ileride göreceğimiz üzere devlet birçok isyanla karşı karşıya idi. Bu isyanlara karşı başarı gösterebilecek en yeni ve kabiliyetli güç ise Türk askerleri idi. Hal böyle olunca Abbas'ın halife olması ordu içerisinde bir anlaşmazlık ve itaatsizlik doğuracaktı. Zira Türk askerlerin tercihi daha önce de belirttiğimiz üzere Mu'tasım'dan yana idi.²⁹ Abbas'ın halife olması ile ordu içinde çıkabilecek karışıklık asilerin işlerini kolaylaştıracaktı.³⁰ Tüm bunların önünü kesmek ve isyanlar üzerine daha güçlü gidilebilmesini sağlamak amacı ile Türkler'i kendi safında tutmak adına oğlu yerine kardeşini tercih etmiş olabilir.

---

²⁴ Taberî, **a.g.e.**, C: VIII, s. 623; Casim Avcı, "Mu'tasım-Billâh," **DİA.**, C: XXXI, İstanbul, 2016, s. 380.

²⁵ Taberî, **a.e.**, C: VIII, s. 558; Casim Avcı, "Mu'tasım-Billâh," **DİA.**, C: XXXI, s. 380.

²⁶ Nahide Bozkurt, **Abbâsiler (750-1258)**, s. 85.

²⁷ İlyas Çelebi, "Mu'tezile," **DİA.**, C: XXXI, İstanbul, 2016, s. 391.

²⁸ Hayrettin Yücesoy, "Mihne," **DİA.**, C: XXX, İstanbul, 2005, s. 26-27.

²⁹ Dineverî, **el-Ahbârü't-Tivâl**, s. 367; Nahide Bozkurt, **a.g.e.**, s. 85

³⁰ Hakkı Dursun Yıldız, **İslamiyet ve Türkler**, İstanbul, 2011, s. 116-117.

Tüm bunlardan hareketle ordunun selameti, başlatmış olduğu fikri ve siyasi hareketin devamının sağlanması ve devletin iç ve dış tehditlerden kurtulması için oğlu yerine kardeşini tercih etmiştir diyebiliriz.

Bir diğer konu ise veliaht tayininden Abbas'ın malumatının olup olmadığı ya da veliaht tayini sırasında Abbas'ın Mu'tasım'la birlikte Me'mûn'un yanında olup olmadığı hususudur.

Bazı kaynaklarda bu sırada Abbas'ın Tuvana'da olduğu ve Me'mûn, Bedendun'da hastalandığı zaman oğlu Abbas'ı Tuvana'dan çağırttığı ancak o gelinceye kadar vefat ettiği yer almaktadır.³¹ Makbul görülen rivayet ise; Me'mûn'un bu tayini oğlu Abbas, kadılar, fakihler ve komutanlar huzurunda yaptığıdır.³²

Şöyle ki: veliaht tayininden hemen sonra bu durumdan memnun olmayan halk ayaklanmaya başladı. Bu durum karşısında Abbas sessiz kalmak yerine halkın karşısına çıkıp “*Ben amcama biat etim.*”³³ diyerek halkı sakinleştirdi. Gösterdiği bu tavırla ortamı yumuşatması, Me'mûn'un vefatının akabinde defin işlemlerini Mu'tasım' ile birlikte yapmış olması³⁴ tayin sırasında hem Mu'tasım'ın hem de Abbas'ın Me'mûn'un yanında hazır bulunduğu yönündeki rivayetleri doğrulamaktadır. Zira tayin sırasında Abbas orada olmasa idi; Abbas taraftarları büyük bir kargaşa çıkararak önü alınamayacak isyanların ortaya çıkmasına sebebiyet verebilirlerdi. Aynı zamanda bu vasiyeti babasından bizzat duymayan Abbas; amcasının hilafeti ele geçirmek için hile yaptığını düşünüp ayaklanma çıkarabilir ve amcasından önce başkente giderek tahtı ele geçirebilirdi. Bu gibi hadiselerin vuku bulmaması ve babasının tayin işlemine itiraz etmemesi; Abbas'ın durumdan haberdar olduğunu ve bunu kabullendiğini göstermektedir.

Me'mûn Bedendun'da hastalanınca devlet toprakları içinde bulunan bütün memleketlere kendisinden sonra halife olacak olan kardeşi el-Mu'tasım adına mektuplar gönderilmesini emretti.³⁵ Ayrıca Me'mûn, oğlu Abbas'ın, fakihlerin,

³¹ Ya'kubi, **a.g.e.**, C: II, s. 575; Taberî, **a.g.e.**, C: VIII, s. 667; Hakkı Dursun Yıldız, **a.g.e.**, s. 218.

³² Taberî, **a.g.e.**, C: VIII, s. 647; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C:VI, s. 373; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: XIV, s. 230-231.

³³ Taberî, **a.g.e.**, C: VIII, s. 647; İbn Kesîr, **a.e.**, C: XIV, s. 232.

³⁴ Taberî, **a.g.e.**, C: VIII, s. 647; İbn Kesîr, **a.e.**, C: XIV, s. 232.

³⁵ Taberî, **a.g.e.**, C: VIII, s. 645; Hasan İbrahim Hasan, **a.g.e.**, C: II, s. 371.

kadınların ve kumandanların huzurunda kardeşi Mu'tasım'a vasiyette bulundu.³⁶ Me'mûn'un kardeşine vasiyeti şöyledir: “Ey Ebû İshak! Bana doğru yaklaş, halimden öğüt ve ibret almaya çalış. Ayrıca Kur'ân ve İslam hakkında kardeşinin takip ettiği yolu tut. Allah halifelik halkasını boynuna taktığı zaman, hilafet konusunda onun azabından korkan ve yapmış olduğu amel ile sırf O'nu murat eden kimse gibi hareket et. Allah'ın sana verdiği mühlete meğrur olma, birde bakarsın ki ölüm sana gelivermiştir. İdaren altındaki halktan gafil olma, zira mülk onların sayesinde ve onları koruyup haklarına riayet etmekle ayakta durur. Ayrıca onlar ve diğer Müslümanlar hakkında Allah'tan kork. Müslümanlar'ın menfaati bulunan bir işle karşılaştığın zaman onu öne geçir, onu yapılmasını tercih ettiğin diğer işe tercih et.

İdaren altında bulunanların güçlülerinden al ve zayıflarına ver. Herhangi bir şey hususunda onların üzerine yük yükleme, onların birbirlerine karşı olan haksızlıklarını hak ölçüsünde halletmeye çalış. Onları kendine yaklaştır ve onlara karşı merhametli ol. Şu andan itibaren acele yanımdan ayrıl ve Irak'taki halifelik sarayına git. Bölgelerinde bulunan bu kavimler hakkında dikkatli ol ve hiçbir zaman onlara gafil olma. Hürremiler ile savaşmak için dikkat, şecaat ve metanet sahibi birisini görevlendir ve onu mal ve askerle takviye et. Şayet onlarla yapılan savaş uzarsa; bu defa yanında bulunan dost ve yardımcılarıyla birlikte bizzat kendin de savaşa katıl. Bunu yaparken de yapmış olduğun işten Allah'ın sevap vereceğini uman ve niyetinde samimi olan kimse gibi hareket et. Ebû Abdullah Ahmed b. Duâd yanından ayrılmasın. Her işinde ona danış; çünkü o buna ehildir.”³⁷

Bundan sonra sancısı artan ve öleceğini hisseden Me'mûn kardeşini yanına çağırdı ve ona şunları söyledi: “Ey Ebû İshak! Kulları hakkında Allah'ın hakkını yerine getireceğine ve Allah'a itaati isyana tercih edeceğine dair Allah ve Resulü'ne taahhütte bulun; çünkü bizzat ben halifeliği başkasından alarak sana teslim ettim.” Me'mûn'un bu sözlerine karşı el-Mu'tasım:

³⁶ Taberî, a.g.e., C: VIII, s. 647; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C: VI, s. 6.

³⁷ Taberî, a.g.e., C: VIII, s. 647-649; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C: VI, s. 6-7.

“Evet, taahhütte bulunuyorum.” karşılığını verdi. Bundan sonra Me’ mûn sözlerini şu şekilde sürdürdü: “İşte müminlerin emiri Ali’nin evladından olan bu kimseler senin amcanın oğullarıdır. Onlarla olan sohbetinde onlara iyi davran, onların kötülerini bağışla, iyilerine de hüsnükabul göster. Her yıl yeri geldikçe onlara ihsanda bulun, zira onların çeşitli yönlerde yerine getirmen gereken bir takım hakları vardır. Rabbinizden tam manasıyla korkunuz ve Müslümanlar olarak ölmeye çalışınız. Allah’tan korkunuz ve O’nun için amelde bulununuz. Yapmak istediğiniz bütün işlerde Allah’tan korkunuz. Sizi ve kendimi Allah’a emanet eder, Allah’tan geçmiş günahlarımın bağışlanmasını isterim!”³⁸ Bu sözlerle Alioğullarına beslemiş olduğu sevgi ve saygıyı dile getirmiş; izleyeceği politikada kimleri himaye etmesi gerektiği hususunda da Mu’tasım’ı yönlendirmiştir.³⁹

Buradan anlaşıldığı üzere Me’ mûn kardeşini veliaht tayin etmesinin yanında hazırladığı vasiyetnamede hangi işleri takip edeceğini de sıralamış, bunun yanında bu meselelerin halli konusunda hangi yolların izleneceği hakkında da direktiflerde bulunmuştur. Özellikle Halku’l-Ku’rân, Hürremîler ve Bâbek meselesi üzerinde durduğu görülmektedir. Bunun yanında halka adil davranılması, güçsüzlerin yanında olması, yapacağı işlerde Allah’tan korkması konularında kendisine uyarıda bulunmuştur. Ayrıca vasiyetnamenin içeriğine bakılacak olduğunda Mu’tasım’ın tayin işleminin aniden gelişen bir durum değil de daha önceden düşünülüp istişare edilen ve Me’ mûn’un ölüm döşeğinde açıklanan bir durum olduğunu kanıtlar niteliktedir. Hatta Mu’tasım ve Me’ mûn’un bir anlaşma yapatığı ve devleti Me’ mûn’un istekleri doğrultusunda yönetmesi şartı ile hilafeti Mu’tasım’a bırakmaya karar verdiği hissi uyandırmaktadır. Veliaht tayinin orada bulunan devlet erkânı önünde yapılması da daha önceden verilen sözlerin tutulması yönünde resmiyet arz etmesi adına yapılmış olduğu kanaatini oluşturmaktadır.

Daha sonra ağırları artan Me’ mûn kısa zaman içerisinde vefat etti.⁴⁰ Kardeşinin ölümü üzerine Mu’tasım’ın halifelîği resmiyet kazandı. Yeğeni Abbas ile birlikte Me’ mûn’un defin işlemlerini hallettikten sonra siyasi açıdan çıkabilecek bir

³⁸ Taberî, a.g.e., C: VIII, s. 649-650; İbnü’l-Esîr, a.e., C: VI, s. 7.

³⁹ Nahide Bozkurt, a.g.e., s. 62.

⁴⁰ Taberî, a.g.e., C: VIII, s. 650; İbnü’l-Esîr, a.e., C: VI, s. 12.

istikrarsızlığın önüne geçmek düşüncesiyle Bizans seferine devam etmeyip Bağdat'a döndü. 1 Ramazan 218/20 Eylül 833'de ve başkent Bağdat'ta düzenlenen bir merasim ile taç giydi.⁴¹ Bu güne kadar Ebû İshak künyesi ile anılan Muhammed b. Hârûn er-Reşîd, bu vakitten sonra el- Mu'tasım-Billâh unvanı⁴² ile sekiz sene Abbâsî halifesi olarak hüküm sürdü.⁴³

Halife olduktan sonra kendi idari kurulunu oluşturdu. Vezir olarak Fazl b.Mervan'ı seçti. Ancak geniş yetkiler verdiği vezirin bir süre sonra yüksek miktarda haksız kazanç elde ettiğini öğrenince mallarına el koydu ve onu hapse attırdı. 220/835 yılında yerine Ahmed b. Ammâr el-Horasânî'yi, kısa bir süre sonra da kendisine ölünceye kadar vezirlik yapacak olan Muhammed b. Abdülmelik İbnü'z-Zeyyat'ı getirdi. İbn Ebû Duâd'ı Me'mûn devrinde olduğu gibi Kadı'l-Kudatlık görevinde bıraktı.⁴⁴ Orduyu ise baştan aşağı yenileyerek ileride bahsedeceğimiz üzere Hilafet Ordusu'nun (Hassa Ordusu) tamamını Türkler'den oluşturdu.⁴⁵

---

⁴¹ Ya'kubi, **a.g.e.**, C: II, s. 575; Taberî, **a.g.e.**, C: VIII, s. 667; İbnü'l-Esîr, **a.e.**, C: VI, s. 13; Casim Avcı, "Mu'tasım-Billâh," **DİA.**, C: XXXI, s. 380.

⁴² Adem Apak, **Ana Hatlarıyla İslam Tarihi IV**, s. 211.

⁴³ Hakkı Dursun Yıldız, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C: III, s. 224.

⁴⁴ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 19-22; İbnü'l-Esîr, **a.e.**, C: VI, s. 22-23; Casim Avcı, "Mu'tasım-Billâh," **DİA.**, C: XXXI, s. 380-381.

⁴⁵ Mahmud Şâkir, **Hiz. Adem'den Bugüne İslam Tarihi**, Çev. Ferit Aydın, C: IV, İstanbul, 2004, s. 374.

İKİNCİ BÖLÜM

MU‘TASIM-BİLLÂH DÖNEMİNDEKİ SİYASİ, ASKERİ VE İDARİ OLAYLAR

2.1.Sâmerrâ Şehrinin Kuruluşu ve Hilafet Merkezinin Taşınması

2.1.1.Şehrin Kuruluş Nedenleri

Abbâsî devriminde İran (Fars) askerlerinin etkisi büyük idi.⁴⁶ Farslılar devletin kuruluşunu sağladıktan sonra devleti etkileri altına almaya başlamışlardı. Gittikçe gün yüzüne çıkmaya başlayan bu durum⁴⁷ devletin iktidar kanadını oluşturan Arap unsuru rahatsız etti. İktidarda söz sahibi olma arzusu Arap ve İranlı unsurlar arasında bir mücadeleyide beraberinde getirdi.

Gerek Me'mûn gerekse Mu'tasım yönetimi etkileri altına alan İranlılar'a ve yönetimdeki etkinliklerini devam ettirme gayretinde olan Araplar'a güvenmiyorlardı. Ayrıca ordudaki İranlılar lüks ve zenginliğe alışmışlardı. Bu durum onları savaşlarda isteksiz kılıyordu. Devletin güvenliğini sağlayabilecek, devlet yönetimi üzerindeki İran ve Arap etkisinin kırılması için daha sadık bir ordu, yeni bir kuvvet gerekiyordu. Me'mûn çareyi Arap ve İranlılar'ın karşısına denge unsuru olabilecek farklı milletlerden oluşan bir ordu kurmakta buldu.

Onların karşısına getirilebilecek en güçlü denge unsuru ise Türkler'di. Zira Türkler atıcılık, binicilik ve harp sanatı konusunda mahir bir millettir. Bu sebeplerle askeri saflara yavaş yavaş Türkler alınmaya başlandı.⁴⁸ Türklerin bu alanlardaki maharetlerini onları yakından tanıma imkânı bulan Arap edebiyatçılarından Câhiz, *Fezâilü'l-Etrâk* adlı kitabında şu şekilde dile getirmektedir: “*Türk, vahşi hayvana, kuşa, havadaki hedeflere, insana hatta yere yatmış hayvanlara dahi ok atar. O kadar ki sanki ikisi önde ikisi arkada dört gözü vardır. Türk kolay kolay geri çekilmez. O öldürücü bir zehir gibidir. Türk arkasındaki insana bile önündekine attığı gibi ok*

⁴⁶ Nahide Bozkurt, a.g.e., s. 32-38.

⁴⁷ Nahide Bozkurt, a.g.e., s. 53-54.

⁴⁸ Hakkı Dursun Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, s. 108.

atar ve isabet ettirir.⁴⁹ Türk'ün ömrünü hesap edersen, at sırtında geçirdiği günlerin fazla olduğunu görürsün.⁵⁰ Bizden bir süvarinin önünde iken göremediği şeyi o arkasında iken görür. Yemin olsun ki; Türk, eli kolu bağlanıp bir kuyuya atılsa dahi bir çaresini bulup kurtulacaktır.”⁵¹

Me'mûn, Türkler'i toplama ve ordu oluşturma görevini kardeşi Mu'tasım'a verdi. Me'mûn döneminde orduda az da olsa belli bir çoğunluk Türkler'den oluşmuş oldu.⁵² Bunların içinde Afşin, Eşnâs, Boğa el-Kebir, Urtuç gibi komutanlar yer alıyordu.⁵³ Semerkand, Fergana, Üsrûşene,⁵⁴ Şas ve Soğd gibi bölgelerden getirilen, iyi ata binen ve ok atan askerlerden zamanla düzenli bir ordu birliği kuruldu.⁵⁵ Mu'tasım kardeşi döneminde başladığı bu işe kendi döneminde aynı hızla devam etti. Kaynaklar, ilk kurulduğu yıllarda sayısının 4.000 kadar olan bu ordunun daha sonraları 18.000'lere, hatta 70.000'lere ulaştığını⁵⁶ ve böylece ordunun 4/5'ini Türkler'in oluştur hale geldiğini aktarmaktadır.

Mu'tasım, onlara özel, eğitimci hocalar tuttu. İlim, ibadet, Kur'ân, öğrettirdi. İpekten yapılmış çeşit çeşit özel elbiseler, altın yaldızlı ve sırmalı kuşaklar, kolyeler, sırmalı kılıç askıları, süslü işlemeli kemerler ve kaftanlar gibi pahalı uniformalarla kuşatarak diğer askerlerden ayrı, ayrıcalıklı ve herkesin dikkatini çeken bir duruma getirdi.⁵⁷ Yakın görevlilerini ve merkezi orduyu (Hassa Ordusu) Türkler'den oluşturdu. Onların yabancı unsurlarla karışmasını yasakladı.⁵⁸ Onlar için Orta Asya'dan Türk kızlar getirip bunlarla evlendirdi.⁵⁹ Bunun yanında Mu'tasım Araplar'ı askerlik divanından sildirdi. Bu şekilde Türkler'in kendilerine tercih

⁴⁹ el-Câhiz, **Fezâilü'l-Etrâk**, s. 45.

⁵⁰ el-Câhiz, **a.g.e.**, s. 48.

⁵¹ el-Câhiz, **a.g.e.**, s.58.

⁵² Ya'kubi, **Kitâbü'l-Büldân**, s. 255; Hakkı Dursun Yıldız, “Abbâsiler,” **DİA.**, C: I, İstanbul, 1988, s. 35.

⁵³ Ya'kubi, **Târîh**, C: II, s. 588; Adem Apak, **Ana Hatlarıyla İslam Tarihi IV**, s. 214.

⁵⁴ Ortaçağ'da Mâverâünnehir'de ve bu eyalet içinde yer alan tarihi bir şehir. (Bkz. Aydın Usta “Üsrûşene,” **DİA.**, C: XXXXII, s. 391.)

⁵⁵ Ya'kubi, **Kitâbü'l-Büldân**, s. 256; Nahide Bozkurt, **Abbâsiler (750-1258)**, s. 85.

⁵⁶ Mes'ûdî, **a.g.e.**, C: VII, s. 118; Memhet Azimli, “Abbâsiler Döneminde Türkler'den Oluşturulan Ordu,” **Dicle İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C: IV, Diyarbakır, 2002, say: 2, s. 35-36.

⁵⁷ Mes'ûdî, **a.g.e.**, C: VII, s. 118.

⁵⁸ Ya'kubi, **Kitâbü'l-Büldân**, s. 256; Mes'ûdî, **a.g.e.**, C: VII, s. 122.

⁵⁹ Ya'kubi, **Kitâbü'l-Büldân**, s. 256; Hakkı Dursun Yıldız, **İslamiyet ve Türkler**, s. 124.

edildiğini anlayan Araplar ziraate yöneldiler ve askerliği terk ettiler.⁶⁰ Böylece Türkler hilafet ordusuna tamamen hakim oldular.

Buradan hareketle Türkler'in Mu'tasım nezdinde büyük öneme sahip olduklarını, Bağdat'taki yerli halka nazaran farklı bir muameleye tabi tutulduklarını ve özel bir sınıf haline dönüştürüldüklerini görmekteyiz.

Ancak bu özel muamele halkta hoşnutsuzluk oluşturdu. Ayrıca Arap unsurun tasfiye edilmiş olması Türkler'e karşı halkın soğumasına sebebiyet verdi. Bunun yanında Türkler halkla uyum sağlayamayarak yerli nüfusa karşı uygun olmayan hareketlerde bulunuyorlardı. Türkler ve sivil halk arasında problemler yaşanıyordu. Türk askerleri Bağdat sokaklarında atlarıyla koşturup önlerine gelen erkek, kadın, çocuk ve ihtiyarlara çarparak ölmelerine sebep oluyorlardı. Bundan dolayı halk onları hayvanlarından indirip dövüyorlardı. Hatta geceleri تنها yerlerde yakaladıklarını öldürüyorlardı. Bu durum halk ile Türkler arasındaki ilişkileri iyice germişti.⁶¹

Bunun yanında Türkler'in orduya girmesi ile birlikte ordu teamüllerinde de değişiklik olmuştu. Askerler doğrudan halifeye değil kendi komutanlarına bağlı hareket ediyorlardı. Bu ise Türkler'in dışındaki askeri birliklerin isyan çıkararak halifeyi bertaraf etmelerine sebep olabilirdi. Mu'tasım, kendisinin de ifade ettiği üzere, halkın ayaklanarak ansızın baskın yapıp Türkler'i öldürmelerinden korkmaya başladı.⁶²

Bu gibi sebeplerden dolayı Bağdat artık Türkler için yaşanması güç bir şehir haline dönüşmüştü. Mu'tasım, onların huzur içinde iskân edilebilecekleri, bunun yanında halifenin de güvence altında olacağı, kuşkulandığı zaman kara ve suyolu ile

---

⁶⁰ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 18; Memhet Azimli, “**Abbâsîler Döneminde Türkler'den Oluşturulan Ordu (Hassa Ordusu)**”, s. 36; Şaban Öz, **İslam Tarihi**, 2010, Konya, s. 158-159.

⁶¹ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s.18; Mes'ûdî, **a.g.e.**, C: VII, s. 118; İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, C: VI, s. 22.

⁶² Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s.16-17; Memhet Azimli, “**Abbâsîler Döneminde Türkler'den Oluşturulan Ordu (Hassa Ordusu)**”, s. 36.

onların üzerine yürüyebileceği ve Türkler’i Bağdat’tan uzaklaştırabileceği bir yer arayışı içerisine girdi.⁶³

Yine kaynaklardan aktarılan şu olayın da bu kararı almasında etkili olduğu rivayet edilir:⁶⁴ El-Mu‘tasım bayram günü bineği ile evinden çıkmıştı. O sırada karşısına yaşlı bir adam dikildi ve “*Ey Ebû İshak!*” diye adı ile hitap etti. Halifeye yapılan bu saygısızlığı karşısında askerler kendisini dövmek istediler. Ancak Mu‘tasım onlara mani oldu ve yaşlı adama dönerek: “*Ey ihtiyar! Neyin var, ne istiyorsun?*” diye sordu. Bunun üzerine yaşlı adam: “*Allah seni komşuluğundan dolayı mükafatlandırmasın! Bize komşu oldun ancak beraberinde bu yaramaz huylu Türk gulamlarını getirip yerleştirdin. Böylece çocuklarımızı yetim, kadınlarımızı dul bıraktın ve erkeklerimizin ölümüne sebep oldun.*” diye cevap verdi.

Kaynaklar, yaşlı adamın sözlerini dinleyen Mu‘tasım’ın bu sözleri duyduktan sonra evine kapandığını ve bir dahaki bayram gününe kadar hiçbir merasime çıkmadığını söyler.⁶⁵

Yine bir başka rivayet şöyledir: Bağdat halkından birtakım kimseler Mu‘tasım’ın karşısına çıkarak: “*Ya bizden uzaklaşsın ya da seninle savaşıyoruz!*” deyerek Mu‘tasım’a tepki gösterdiler. Bunun üzerine Mu‘tasım: “*Benim 80.000 zırhlı askerim olduğu halde benimle nasıl savaşacaksınız?*” diye sorunca onlar da: “*Biz seninle seher vaktinin dualarıyla savaşıyoruz.*” karşılığını verdiler. Bu cevap karşısında Mu‘tasım, “*İşte sizin söylediğiniz bu orduya karşı koyacak bir gücüm yoktur.*” diyerek kendiliğinden Bağdat’tan ayrılacağını söyler.⁶⁶

2.1.2.Şehrin İskânı ve Hilafet Merkezinin Sâmerâ’ya Taşınması

Şehrin kuruluş nedenleri başlığında sayılan sebeplerden dolayı Mu‘tasım, Türkler için yeni bir yurt arayışı içine girdi. Bu arayış yolculuğunda Mu‘tasım’ın

⁶³İbnü’l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 21-22; Şemsettin Günaltay, **Abbas Oğulları İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükselişinde Türkler’in Rolü**, Ankara, 1942, say: 23-24, s. 194.

⁶⁴ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s.16-17; İbnü’l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 21-22.

⁶⁵ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s.16-17; İbnü’l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 21-22.

⁶⁶ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s.17; Şihâbüddin Ebû Abdullah Yâkût el-Hamevî, **Mu‘cemü’l-Büldân**, C: III, s. 175.

seçtiği ilk yer Şemmâsiyye oldu. Ancak Bağdat'a yakınlığı ve arazinin darlığından dolayı bu kararından vazgeçti.⁶⁷ İkinci olarak Berdan'ı seçti. Burayı çok beğenmiş olmasına rağmen su bulunmamasından dolayı buradan da vazgeçti.⁶⁸ Üçüncü olarak Bahamşa, dördüncü olarak Metira, beşinci olarak ise Türkler için daha önceleri Hârûn Reşîd'in dinlenmek için gittiği Bağdat'a 150 km, mesafede Dicle'nin sol kıyısında bulunan⁶⁹ Hristiyanlar'ın yaşadığı Kâtûl'u seçti. Halife Mu'tasım halka bayram namazını kıldırdıktan sonra Bağdat'a girmeden yerine oğlu Vâsık'ı halef bırakarak Kâtûl'e hareket etti.⁷⁰ Orada ilk olarak daha önceden Hârûn Reşîd'in yaptırmış olduğu sarayda konakladı.⁷¹

Halife burada çeşitli yapım işlerine girişti. Ancak, şehrin kurulmakta olduğu yerin çok sert olması dolayısıyla Mu'tasım buraya ısınamayıp ayrılmak durumunda kaldı.⁷² Ebu'l-Vezîr Ahmed b. Hâlid'e, hazineden 100.000 dinar alarak bu parayla o mevkide daha müstahkem bir yer bulup satın almasını istedi.⁷³

El-Mu'tasım, Ahmed b. Hâlid'e, 100.000 dinar almasını söylemişse de o, 5.000 dinar alarak yola çıktı.⁷⁴ Araştırmaları sonucunda Dicle Nehri'nin doğu kıyısında, Bağdat ile Tikrit arasında bulunan Sâmerrâ'ya geldi, burada Hristiyanlar'ın elindeki bir manastırı 5.000 ve onun yanında bulunan bir bostanı da yine 5.000 dirheme satın aldı.⁷⁵ Satın alınan manastır daha sonra devlet hazinesi olarak kullanılmaya başlandı. Ahmed b. Hâlid, elindeki parayla orada daha başka yerler de satın aldı. Daha sonra da satın alma belgelerini halifeye getirdi. Satın alınan yeri görmek ve incelemede bulunmak üzere halife 220/835 yılında Bağdat'tan

⁶⁷ Ya'kûbî, **Kitâbü'l-Büldân**, s. 256; Yâkût el-Hamevî, **a.g.e.**, C: III, s. 361; Hatice Kübra Topuz, "Abbâsî Şehri Sâmerrâ ve Abbâsî Tarihinde Sâmerrâ Dönemi," **İSTEM (İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikî) Dergisi**, Konya, 2011, say: 18, s. 93.

⁶⁸ Ahmed b. Yahya b Câbir el-Belâzurî, **Fütûhu'l-Büldân**, Çev. Mustafa Fayda, s. 297; Hatice Kübra Topuz, "Abbâsî Şehri Sâmerrâ ve Abbâsî Tarihinde Sâmerrâ Dönemi", s. 93.

⁶⁹ Yâkût el-Hamevî, **a.g.e.**, C: III, s. 361; Nahide Bozkurt, "Abbâsîler (750-1258)," **İslam Tarihi**, Ed. Eyüp Baş, Ankara, 2013, s. 520.

⁷⁰ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s.20; Mes'ûdî, **a.g.e.**, C: VII, s. 119; Memhet Azimli, "Abbâsîler Döneminde Türkler'den Oluşturulan Ordu (Hassa Ordusu)", s. 38.

⁷¹ Mes'ûdî, **a.g.e.**, C: VII, s. 119.

⁷² Mes'ûdî, **a.g.e.**, C: VII, s. 119.

⁷³ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s.20; Bahattin Kök, "Sâmerrâ'nın Kuruluşu," **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Erzurum, 2003, say: 19, s. 37.

⁷⁴ Bahattin Kök, "Sâmerrâ'nın Kuruluşu", s. 37.

⁷⁵ Ya'kûbî, **a.g.e.**, C: II, s. 472.

ayrıldı.⁷⁶ Ağır ağır ve konaklaya konaklaya ilerleyen halife Sâmerriâ'ya ulaştı.⁷⁷ Mu'tasım Sâmerriâ'ya geldiğinde buranın alabildiğine geniş, havasının temiz ve sağlam bir yer olduğunu gördü. Buranın yaşamaya elverişli olup olmadığını anlamak için denemeler yaptırarak havasının gerçekten hoş olduğu kanaatine vardı. Her gün ava çıkmak suretiyle orada üç gün kaldı. Halife, aşırı ölçüde iştahının arttığını ve daha çok yemek yemeye başladığını sezdi.⁷⁸

Ayrıca seçilen yer Bağdat'a fazla uzak değildi. Aynı zamanda Bağdat'a nehir yoluyla ulaşılabilirdi. Herhangi bir isyan durumunda buradan rahatça Bağdat'a ulaşabilirdi. Dolayısıyla herhangi bir ayaklanma durumunda, sağlam ve güvenli bir çevre idi.⁷⁹

Öte yandan konumunun, belli bir ölçüde de olsa yüksek olması ve sel tehlikesine karşı güven altına alınmış bulunması kente çekici bir nitelik kazandırmaktaydı. Her türlü ticaret malının nehir yoluyla Irak'ın diğer mühim şehirlerine nakledilmesinde gerçekten iyi bir ulaşım sağlaması buraya ayrı bir nitelik daha eklemiş bulunuyordu. Öte yandan kent bu müstahkem konum yanında, bina yapımı için de çok elverişli idi.⁸⁰

Sâmerriâ'nın imarına 221/836 yılında başlandı.⁸¹ İnşaatın takibatı için Türk kumandanlarından Eşnâs görevlendirildi.⁸² İnşaat, içinde bir Hristiyan manastırı ile Sasanîler'den kalma harabelerin yer aldığı alandan başlatıldı. Bu iş için Bağdat, Basra, Antakya, Şam ve Mısır bölgelerinden mühendisler, ustalar, işçiler ve çeşitli malzemeler getirildi.⁸³

Buranın konumunu ve havasını çok beğenen halife el-Mu'tasım, kendisi de Sâmerriâ'ya yerleşmeye karar verdi. Bu kararın ardından sarayını yaptıracığı uygun bir yer araştırmaya başladı. Yaptığı incelemeler sonucunda sarayın Dicle Nehri'nin

⁷⁶ Ya'kûbî, **a.e.**, C: II, s. 472.

⁷⁷ Yâkût el-Hamevî, **a.g.e.**, C: III, s.174.

⁷⁸ Mes'ûdî, **a.g.e.**, C: VII, s. 120.

⁷⁹ Mes'ûdî, **a.g.e.**, C: VII, s. 121; Bahattin Kök, "Sâmerriâ'nın Kuruluşu", s. 40.

⁸⁰ Yâkût el-Hamevî, **a.g.e.**, C: III, s. 173; Bahattin Kök, "Sâmerriâ'nın Kuruluşu", s. 40.

⁸¹ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s.20; Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s.20; İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, C: VI, s. 393-394.

⁸² Ya'kûbî, **a.g.e.**, C: II, s. 473; Bahattin Kök, "Sâmerriâ'nın Kuruluşu", s. 45.

⁸³ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s.20; Hatice Kübra Topuz, "Abbâsî Şehri Sâmerriâ ve Abbâsî Tarihinde Sâmerriâ Dönemi", s. 95.

kıyısında el-Vezîriyye denilen yerde yaptırılmasına karar verdi. Böylece Mu'tasım-Bi'llâh, kendisi için el-Cevsaku'l-Hâkânî⁸⁴ denilen bir saray yaptırdı. Sarayın cümle kapısının üç kemerli bir girişi bulunuyordu. Söz konusu saray, çapraz biçimli bir sultanlık evi olarak yapılmış, ortası bir kubbe ile örtülmüştü.⁸⁵

Mu'tasım-Billah, El-Cevsaku'l-Hâkânî'nin yanında, komutanları, vezirleri ve katipleri için de birçok kasır yaptırdı.⁸⁶ Böylece halifenin yaptırdığı sarayın çevresinde kurulan çok sayıda bina ve orada yerleşen çeşitli kesimlerden oluşan görevliler ve halkla birlikte, Sâmerâ yeryüzünün en görkemli kenti haline gelmiş oldu.⁸⁷ Mu'tasım-Billah, çarşı kesiminde de büyük bir Câmî yaptırdı.⁸⁸ Onun bu Câmî'ye 500.000 dinar harcadığı ve tüm duvarlarını minelettirdiği belirtilmektedir. Her yönüyle düzenli ve güzel bir kent olması için Sâmerâ'da tasarlanan ve arzu edilen her şey yerli yerine konuldu. Gerçek anlamda bir şehircilik anlayışıyla kurulan kentte, her meslek ve sanat erbabıyla, değişik alanlarda ticaret yapan tüccarlar için de ayrı ayrı çarşılar kuruldu.⁸⁹

Böylece, Sâmerâ şehri, 221/836 yılında hızlı bir şekilde yapımı tamamlanarak altı büyük ana cadde üzerine kurulmuş oldu. Şehrin merkezinde Ulucami (Mescidu'l-Câmî), etrafında çeşitli mesleklere ait çarşılar yer aldı. Mahallelerin tanziminde ise Sâmerâ'nın bir ordu kenti olması esas alındı. Bu tanzimat Türk kumandanları ve onların birlikleri esas alınarak yapıldı. Merkezin 4 km kuzeyindeki Matire (Cübeyriye) Köyü komutan Afşin'in, 10 km batısındaki Sâsânî harabeleri civarı olan Kerh (Kerhu Feyrûz) denilen yer Eşnâs'ın ve kuzeyindeki çöl tarafları Urtuc'un birliklerine tahsis edildi. Ferganalılar'ın bir bölümünü el-Umerî ve el-Cisr (köprü) denilen semtlere, askeri birliklerin bir kısmını da el-Arabanî diye bilinen evlere yerleştirdi.⁹⁰ Bir kısım arazileri ise, halife Türkler'e ve komutanlarına ücret yerine ikta olarak dağıttı. Daha önce de belirttiğimiz üzere başka soydan gelen insanlarla karışık atılganlık, yiğitlik, binicilik ve devlete olan

---

⁸⁴ Bkz. s. 112-113.

⁸⁵ Ya'kûbî, **a.g.e.**, C: II, s. 473.

⁸⁶ Yâkût el-Hamevî, **a.g.e.**, C: III, s. 175.

⁸⁷ Mes'ûdî, **a.g.e.**, C: VII, s. 121; Yâkût el-Hamevî, **a.g.e.**, C: III, s. 175.

⁸⁸ Yâkût el-Hamevî, **a.g.e.**, C: III, s. 175.

⁸⁹ Yâkût el-Hamevî, **a.g.e.**, C: III, s. 175.

⁹⁰ Belâzurî, **a.g.e.**, s. 426.

bağlılık biçiminde kendini gösteren üstün özelliklerini yitirip bozulmamaları için onların başka unsurlarla evlenmeleri yasaklandı.⁹¹

Mahalleler, geniş caddeler ve boş alanlarla birbirinden ayrılıyordu. En büyük caddesi, üzerinde Hakan Sarayı, Divanü'l-Harâc gibi kamu binalarının, üst düzey sivil brokratların evlerinin, Ulu Câmî ve merkezi çarşının bulunduğu, Bağdat'taki ana caddeden en az beş kat daha büyük olan 54 metre genişliğindeki Şâriu A'zam'dı. Halifenin sarayı Sâmerâ'ya taşınınca devletin resmi kurumları da buraya taşındı.⁹² Her semtin kendi içinde Câmî'si, hamamı, esnaf için çarşısı ve pazar yeri bulunuyordu.⁹³ Bu bölgelerde daha sonra Veziriyye, İstiblat, Belkuvara, Müşerrefe ve Mütevekkiliyye semtleri de eklenince şehir sekiz ana bölümden oluşur hale geldi.⁹⁴ Bu yeni merkez zamanla güzel yapılar ve bahçelerle süslendi. Askerler, boylarına ve yakın akrabalık derecelerine göre yakın mahallelere yerleştirildi. Bunun yanında Mu'tasım'ın Dicle'ye yeni kanallar açturması ile şehrin su ihtiyacı temin edildi.⁹⁵ Aynı zamanda ziraatin geliştirmesine de yardımcı oldu.⁹⁶ Ayrıca Mu'tasım Dicle Nehri üzerinde dolaplar kurdurarak hem içmede hem de sulamada kullanılan sudan bolca yararlanılmasını sağladı.⁹⁷ Halife ayrıca civar bölgelerden çeşitli ağaçlar getirterek Sâmerâ'yı yeşil bir belde haline getirdi.⁹⁸ Ekim, dikim gibi ziraatle ilgili hususların, yer altı sularının çıkarılması, terazilenmesi ve dağıtılması gibi hizmetlerin yerine getirilmesine gayret gösterildi. Öte yandan Mısır'dan kağıt, Basra'dan cam, seramik, porselen ve Kûfe'den yağ yapım ustaları getirtilerek Sâmerâ'nın her yönüyle gelişen, her türlü ihtiyacın karşılandığı bir şehir olması amaçlandı.⁹⁹

Öte yandan halife, Dicle'nin kenarında bir cadde ve kaldırım daha yaptırarak burasını aynı zamanda Bağdat, Vâsıt, Basra, Übülle, Ehvaz, Musul ve Urfa dolaylarından ticaret malı getiren gemiler için bir iskele konumuna getirdi. Halife bundan başka bu bölgede köyler kurarak çeşitli yörelerden getirttiği insanları

⁹¹ Ya'kubi, **Kitâbü'l-Büldân**, s. 256; Bahattin Kök, "**Sâmerâ'nın Kuruluşu**", s. 45.

⁹² Mes'ûdî, **a.g.e.**, C: VII, s. 121.

⁹³ Mes'ûdî, **a.g.e.**, C: VII, s. 121.

⁹⁴ Belâzurî, **a.g.e.**, s. 426.

⁹⁵ Mes'ûdî, **a.g.e.**, C: III, s. 55.

⁹⁶ Ya'kûbî, **a.g.e.**, C: II, s. 473.

⁹⁷ Ya'kûbî, **a.e.**, C: II, s. 473.

⁹⁸ Belâzurî, **a.g.e.**, s. 426.

⁹⁹ Ya'kûbî, **a.g.e.**, C: II, s. 473; Mes'ûdî, **a.g.e.**, C: VII, s. 121.

buralara yerleştirdi ve onlara çevrelerini bayındır duruma getirmeleri emrini verdi.¹⁰⁰ Böylece Sâmerâ, İslam beldeleri içindeki büyük şehirlerden biri ve aynı zamanda her yönüyle bayındır bir halifelik merkezi olarak ortaya çıktı.¹⁰¹

Türkler için kurulan bu özel şehrin isminin kökeni hakkında değişik rivayetler bulunmaktadır. Bunlardan ilki; Hz. Nuh'un oğlu Sâm b. Nuh'tan dolayı bu ismi aldığı şekindedir. Şöyleki; Sâm b. Nuh, yazlığından kışlığına giderken bu yere uğradı. Bundan dolayı "Sâm Yolu" anlamına gelen Sâm Rah olarak isimlendirildi.¹⁰² İkincisi; şehrin önceden haraç arazisi olarak kullanılmasından sebep bu ismi aldığıdır. Zira "Sâ" vergi, "Mürra" sayı anlamına gelmektedir. Buradan hareketle Sâmorra" verginin ödendiği mahal anlamına gelmektedir.¹⁰³ Üçüncüsü; şehirde bulunan "Sûmeray" adındaki bir Fars kalesinden aldığı şekindedir.¹⁰⁴ Bunlardan en meşhuru ise çok güzel olduğu için (*Sürre men reâ*) "Görenleri sevindiren" anlamındaki deyim bozulmuş şekli olabileceği ihtimaline dayanan rivayetlerdir.¹⁰⁵ Şehir ilk kurulduğu dönemlerde temelde ordugâh mahiyetinde olduğundan Askeru'l-Mu'tasım diye de isimlendirilmekteydi.¹⁰⁶ Bu bilgilerden yola çıkarak, şehrin kurulduktan sonra buraya yeni bir isim verilmediği, mevcut ismin kullanılmaya devam edildiği sonucuna ulaşıyoruz.

Sonuç olarak, Abbâsî halifelerinin Araplar ve İranlılar'a karşı menfi tutumları, devletin çeşitli kadrolarında Türkler'in nüfuz sahibi olmaları neticesini doğurmuştur. Me'mûn döneminde başlanılan Türk askerlerinin orduya katılması hareketi, Araplar ve İranlılar'ın tavrına rağmen Mu'tasım döneminde de hızla devam etmiştir. Böylelikle Türkler, hilafet ordusunun tamamını oluşturarak devletin en üst askeri birlikleri haline getirilmişlerdir. Beklentilerin aksine Türkler halifenin sevgisini ve güvenini kazanmayı başarmışlardır. Halife onları koruma altına almakla yetinmeyerek Türk askerlerine özel bir şehir inşa ettirdi. Hatta bu yeni şehri başkent ilan ederek, Abbâsî siyasetinde yeni bir döneme imza atmış oldu. Böylece Abbâsî

¹⁰⁰ Ya'kûbî, a.e. C: II, s. 473.

¹⁰¹ Yâkût el-Hamevî, a.g.e., C: III, s. 174; Mustafa Demirci, "Sâmerâ," *DİA.*, C: XXXVI, İstanbul, 2009, s. 70-71.

¹⁰² Mes'ûdî, a.g.e., C: VII, s. 120.

¹⁰³ Hatice Kübra Topuz, "Abbâsî Şehri Sâmerâ ve Abbâsî Tarihinde Sâmerâ Dönemi", s. 87.

¹⁰⁴ Hatice Kübra Topuz, "Abbâsî Şehri Sâmerâ ve Abbâsî Tarihinde Sâmerâ Dönemi", s. 88.

¹⁰⁵ Yâkût el-Hamevî, a.g.e., C: III, s. 173.

¹⁰⁶ Mustafa Demirci, a.g.m., C: XXXVI, s. 70-71.

tarihinde 279/892 yılına kadar 56 yıl sürecek Sâmerâ dönemi başlamış odu. Mu'tasım'ın bu tavrı Türkler'in siyasi, askeri ve idari kadrolarda giderek güçlenmeleri sonucunu doğurdu. Bu durum halifenin devletini, geleceğini, korunmasını ve hilafetini de Türkler'e teslim etmesi anlamına gelmektedir.

Böylece, önceleri sadece askeri sahalarda istihdam edilen Türkler, Mu'tasım döneminde hilafet ordusu saflarında da kendilerine yer buldular. Daha sonra idari kadrolarda da kendilerine yer verilmeye başlandı.¹⁰⁷ Devlet kadrolarında nüfuzları artan Türkler, Mu'tasım döneminden sonra siyasete istedikleri gibi yön vermeye başladılar. İstedikleri kişiyi iktidara getirebilecek güce kavuştular. Hatta Mısır'da Tolunoğulları ve İhşidîler adında iki müstakil Türk devleti kurdular. Bu durum devlet tarafından Türkler'e karşı önlem alınması sonucunu doğurdu. Zamanla Türkler Abbâsî iktidarından uzaklaştırıldılar. Ancak Abbâsîler'i maruz kaldıkları dış tehlikelere karşı yine Türk devletleri korudular.¹⁰⁸

Kısaca Sâmerâ dönemi, Abbâsî devletindeki Türk nüfuzunun başlangıcıdır. Bu nüfuzun önem taşıyan yönü ise Tolunoğulları ve İhşidîler adında ilk Türk İslam devletlerinin kurulmasıdır.¹⁰⁹ Böylece İslam tarihi sahnesindeki yerlerini alan Türkler'in, çeşitli devletler kurarak yüzyıllar boyunca dinlerinin savunucusu ve Müslümanlar'ın koruyucusu olmaları sonucunu doğurmuştur.

2.2.Dönemindeki İsyanlar

İsyan, her hangi bir amaçla kurulu düzene veya devlet güçlerine karşı gelme, başkaldırma, ayaklanma, bir düzene ve emre itaat etmemektir. İsyanların ekonomik, ideolojik, dinsel, siyasi ve sosyal farklılıklardan dolayı ortaya çıkan birçok sebebi vardır. Bir isyan hareketini bazen bir veya birkaç neden başlatırken; bazen saydıklarımızın tamamı etkili olabilir.

¹⁰⁷ Nahide Bozkurt, **Abbâsîler (750-1258)**, s. 86.

¹⁰⁸ Hakkı Dursun Yıldız, **İslamiyet ve Türkler**, s. 246-249.

¹⁰⁹ İbnü'l-Esîr, **a.e.**, C: VI, s. 16; Casim Avcı, "Mu'tasım-Billâh," **DİA.**, C: XXXI, s. 380.

Abbâsîler döneminde ilk isyan hareketleri Mansur zamanında başladı. Mu'tasım zamanına gelindiğinde ise devlet ciddi ayaklanmalara maruz kaldı. Devleti dinî, siyasî, sosyal ve ekonomik yönden etkileyen bir dizi isyan oldu. Düzene ve nizamaya aykırı olarak gerçekleşen bu teşebbüsler Abbâsî Devleti için ciddi tehlikeler doğurdu. Değişik kılıflar altında ortaya çıkan isyanların temelinde siyaset ve iktidarı ele geçirme arzusu vardı.¹¹⁰

Bu bölümde Mu'tasım'ın döneminde vuku bulan önemli isyanlar ve bunların sebepleri, gelişimi ve sonuçlarını ortaya koymaya çalışacağız.

2.2.1.Zutlar'ın İsyanı

İsyan, Mu'tasım'ın halifeliğinin ilk yıllarına tekabül etmektedir. Zutlar; asıl vatanları Kuzeybatı Hindistan olan bir kavimdir. Hint-Pakistan alt kıtasında özellikle Pencap, Sind, Racastan ve Uttar Pradeş'in batısında yaşarlardı. Zutlar'a Hintçe ve Urduca'da Cât adı verilirdi. Kelime Arapça'ya Zut şeklinde geçmiştir. Ortadoğu'ya hangi tarihlerde geldikleri tam olarak belli değildir.¹¹¹

Esmer tenli, uzun boylu, kuvvetli ve sağlam yapılı olan Zutlar'ın antropolojik ve etnik kökenleri hakkında günümüze kadar yeterli bilimsel çalışma yapılmamıştır. Bazı araştırmacılar onların Aryan (Ârî) veya Scytho-Aryan ırkından geldiklerini ve zamanla çeşitli mahallî kabilelerle karıştıklarını söyler.¹¹²

Araplar'ın muhtemelen ticarî faaliyetler dolayısıyla Zutlar hakkında bilgi sahibi oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber'den gelen, mi'rac esnasında gördüğü Hz. Mûsâ'yı Zutlar'a benzettiğine ve ağır bir hastalık geçiren Hz. Âişe'yi Zutlar'a mensup bir hekimin tedavi ettiğine dair rivayetler de bunu göstermektedir.¹¹³

¹¹⁰ Muhiddin Kapaşahin, "Mu'tasım Dönemi İsyancıları," **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, say: 23, Kayseri, 2007, s. 341.

¹¹¹ Belâzurî, **a.g.e.**, s. 375; Muhiddin Kapaşahin, "**Mu'tasım Dönemi İsyancıları**", s. 344-345.

¹¹² A. S. Bazmee Ansari, "Zutlar," **DI.A.**, C: XLIV, İstanbul, 2013, s. 514.

¹¹³ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 8; A. S. Bazmee Ansari, "**Zutlar**", C: XLIV, s. 514.

Sâsânî İmparatoru V. Behram Gur, Hindistan Kral'ından istediği on bin kişiye yakın bir topluluğu Hûzistan ve Basra körfezi kıyılarına naklederek paralı asker olarak istihdam etti.¹¹⁴ Hz. Ömer zamanında Müslüman olan Zutlar, Ebû Mûsâ el-Eş'arî tarafından Basra'da iskân edildi. Gayrimüslim Zutlar ise Hz. Ömer'in emriyle haraca bağlandı.¹¹⁵ Muâviye devrinde 49/669 veya 50/670 yılında Zutlar'ın bir kısmı Çukurova ve Antakya kıyılarına yerleştirildi.¹¹⁶ Muhammed b. Kâsım es-Sekafî 93/711-12 yılında Sind'i fethedince İndus vadisindeki Zutlar, Haccâc tarafından Irak'ın güney sınır bölgelerine yerleştirildi.¹¹⁷ I. Velîd, Zutlar'ın bir kısmını Batı Suriye'ye nakletti. II. Yezîd de onları Massîsa'ya (Misis) gönderdi.¹¹⁸ Böylece Fırat ve Dicle ırmaklarının kavşak noktasına yakın yerlere yerleştirilmiş oldular.

Zutlar, yerleştirildikleri bölgelerde daima karışıklık çıkarıyorlardı. Kaba bir yaşam tarzları vardı ve bir şeye uzun süre bağlı kalamıyorlardı.¹¹⁹ Özellikle Basra ile Vâsıt arasında yaşayan Zutlar,¹²⁰ birkaç yıldır yoldan geçen tüccarları soymakta ve şehirleri yağmalamaktaydılar. Özellikle kayıklarla Bağdat'a giden eşya ve gıdaları gaspetmekteydiler.¹²¹ Buraya kadar elde ettiğimiz bilgilerden Zutlar'ın Basra ve Vasıt arasındaki yol güvenliğini tehdit ettiklerini; bu sebeple de kervan ticaretini sekteye uğratarak devletin ekonomisine büyük oranda zarar verdiklerini anlıyoruz.

Zutlar'ın, devletin emirlerine muhalif hareketleri ve yol kesmeleri, yerlilerin ekinlerini tahrip etmeleri Me'mûn'un ilk yıllarında başlamıştı.¹²² Mu'tasım halife olduğu zaman Basra ve Vâsıt arasındaki yol güvenliği tamamen ortadan kalkmış ve Zutlar yüzünden nehir yoluyla Bağdat'a birşey gönderilemez hale gelmişti. Bu bölgedeki tehlikenin farkında olan halife, Zutlar üzerine Ahmed b. Said el-Bâhilî idaresinde bir kuvvet gönderdi.¹²³ Fakat Zutlar'ın küçük kayıklar içinde nehir ve

¹¹⁴ Belâzurî, **a.g.e.** s. 232, 240, 246, 540-54; Hakkı Dursun Yıldız, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C: III, s. 205.

¹¹⁵ Belâzurî, **a.g.e.** s. 232, 240, 246, 540-541, 543-546, 634, 638, 649.

¹¹⁶ Belâzurî, **a.g.e.**, s. 545.

¹¹⁷ Abdulaziz ed-Dûrî, **el-Asru'l-Abbâsî el-Evvel**, Beyrut, 1997, s. 186-187.

¹¹⁸ Belâzurî, **a.g.e.**, s. 541.

¹¹⁹ Abdulaziz Dûrî, **a.g.e.**, s. 186-187.

¹²⁰ Ya'kûbî, **a.g.e.**, C: II, s. 472; Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 8.

¹²¹ Belâzurî, **a.g.e.**, s. 375.

¹²² Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 8; Abdulaziz Dûrî, **a.g.e.**, s. 187.

¹²³ Ya'kûbî, **a.g.e.**, C: II, s. 472.

kanallarda harp etmeleri karşısında Ahmed b. Said başarılı olamadı. Bunun üzerine Halife Mu'tasım-Billâh, Uceyf b. Anbese el-Horasânî'yi¹²⁴ 5.000 kişilik bir ordu ile isyanın bastırılması için Zutlar'ın üzerine gönderdi.¹²⁵

Uceyf, Bağdat'tan Cemaziyelevvel 219/Mayıs 834 tarihinde hareket etti ve Vâsıt'a gelerek Berdûdâ nehri üzerinde karargâh kurdu. Bu nehirden çıkan ve bu nehre dökülen diğer sularla birlikte Berdûdâ nehrini kapattı. Ayrıca Zutlar'ın geçeceği bütün yolları kontrolü altına aldı. Gerekli tedbirleri aldıktan sonra Zutlar'la savaşa başladı ve bu savaşta onlardan 300 kişiyi öldürürken 500 kişiyi de esir aldı. Bu arada almış olduğu esirlerin boyunlarını vurdurdu ve başlarını Mu'tasım'a gönderdi.¹²⁶ Zutlar'ın lideri Muhammed b. Osman adında birisiydi. O da bu işi Sumâk adındaki asıl başkan adına yürütüyordu.¹²⁷ Yedi ay¹²⁸ veya dokuz ay¹²⁹ devam eden uzun bir mücadeleden sonra Zutlar, 219 yılının Zilhicce ayında (Aralık 834) canlarına ve mallarına zarar gelmeyeceğine dair eman alıp Uceyf'e teslim olmaya mecbur kaldılar. Kadın ve çocuklarıyla beraber 10 Muharrem 220/14 Ocak 835 tarihinde gemi ve sandallarla Bağdat'a getirildiler.¹³⁰ Mu'tasım, Zutlar'ın askeri bir nizam içerisinde borularını öttürerek geçişlerini seyretmek için Zevv adındaki gemisiyle Şemmâsiyye'ye geldi. Zutlar, halife Mu'tasım-Billâh'ı selamlayarak resmigeçit yaptılar. Bu sırada Uceyf, bütün askerlerine ikişer dinar verdi. Bu vaziyette gemilerinde üç gün kalan Zutlar daha sonra Bağdat'ın doğu tarafına nakledildiler.¹³¹ Burada Bişr b. es-Semeyda'ya teslim edildiler.¹³² Bişr tarafından Bizanslılar'ın sınır bölgesi olan Ayn-ı Rum'a sürgün edilen Zutlar, burada Bizans saldırılarına mâruz kalarak ağır kayıplar verdiler.¹³³

¹²⁴ Ya'kûbî, **a.g.e.**, C: II, s. 576; Hakkı Dursun Yıldız, **a.g.e.**, C: III, s. 206.

¹²⁵ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 8; A. S. Bazmee Ansari, "**Zutlar**", C: XLIV, s. 514.

¹²⁶ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 8; A. S. Bazmee Ansari, **a.g.m.**, C: XLIV, s. 514.

¹²⁷ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 8; Muhiddin Kapaşahin, "**Mu'tasım Dönemi İsyamları**", s. 344-345.

¹²⁸ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 8; Muhiddin Kapaşahin, "**Mu'tasım Dönemi İsyamları**", s. 344-345.

¹²⁹ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 9; Mahmud Şâkir, **a.g.e.**, C: III, s. 377.

¹³⁰ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 10; A. S. Bazmee Ansari, **a.g.m.**, C: XLIV, s. 514.

¹³¹ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 10; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 16.

¹³² Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 10; Muhiddin Kapaşahin, "**Mu'tasım Dönemi İsyamları**", s. 344-345.

¹³³ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 10; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 16; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: XIV, s.237.

2.2.2. Talekan (Muhammed b. Kâsım) İsyanı

Diğer bir adı Muhammed b. Kâsım isyanı da diyebileceğimiz bir Zeydî hareketidir. Başlangıçta siyasi emeller için ortaya çıkmış olsa da zamanla itikadi bir mezhebe dönüşen Zeydiyye, mezhebin kurucusu kabul edilen Zeyd b. Ali'ye nispetle isimlendirilen, onun ölümünden sonra da oğlu Yahya'yı imam kabul edenlerin ortak adıdır.¹³⁴

İmam Zeyd, Hz. Hüseyin'in şehadetinden sonra Emevîler'e karşı Ehl-i Beyt adına ayaklanan ilk şahıstır. Babası, Hz. Hüseyin'in oğlu Ali Zeynelabidin'dir. İmam Zeyd Emevî halifesi Hişam b. Abdülmelik zamanında isyan etmiş, başarılı olamamıştır. Ancak ortaya koyduğu düşünceler Zeydiye fırkasını meydana getirmiştir. Bu fırka başlangıçta tamamen siyasi hedefleri gerçekleştirmek üzere ortaya çıkmış, zamanla itikadi bir mahiyet kazanmıştır. Şîfî fırkalar içerisinde en mutedili ve bazı görüşleri açısından Ehl-i Sünnet'e en yakın olan fırka olduğu bildirilmektedir.¹³⁵

Emevî idaresine karşı sıkça isyan hareketlerinde bulunan Zeydîler Abbâsîler döneminde de bir dizi isyan hareketinde bulunmuşlar, ancak başarılı olamamışlardır.¹³⁶ Abbâsîler döneminde de uzunca bir süre dağınık halde kalan Zeydîler,¹³⁷ faaliyetlerini nüfuz boşluğu olan bölgelere kaydırmışlardır. Ayrıca Abbâsî halifelerinin siyasi otoritelerinin zayıflamasından da istifade ederek kuzeyde Taberistan, güneyde ise Yemen'de yeniden ayaklanmışlardır.¹³⁸ Bu ayaklanmanın Taberistan ayağını ise Talekan'da Muhammed b. Kâsım b. Ömer b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebi Tâlib'in yürüttüğü ayaklanma hareketi oluşturmaktadır. Muhammed b. Kâsım'ın neden isyan ettiği ile ilgili net bir bilgi yoktur.

¹³⁴ Halil İbrahim Bulut, **İslam Mezhepleri Tarihi**, Ankara, 2016, s. 295.

¹³⁵ Halil İbrahim Bulut, **a.g.e.**, s. 291.

¹³⁶ Halil İbrahim Bulut, **a.g.e.**, s. 296.

¹³⁷ İlyas Üzüm, "Zeydiler," **DİA.**, C: XLIV, İstanbul, 2013, s. 326-328; Yusuf Gökalp, "Zeydiyye," **DİA.**, C: XLIV, İstanbul, 2013, s. 328-331.

¹³⁸ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 7; Yusuf Gökalp, "Zeydiyye," **DİA.**, C: XLIV, s. 328-331

Mes'ûdî'den gelen rivayete göre, kendisine yapılan kötü muamele sebebiyle isyan etmiş ve Horasan'a kaçarak Merv, Serahs, Talekan ve Nesa'da kendisini teşvik eden Ali taraftarlarının etkisinde kalarak halifeliğini ilan etmiştir.¹³⁹

Kaynaklar, Muhammed b. Kâsım'ın, Medine'de Mescid-i Nebevî'ye devam eden, kendi halinde, zararsız bir kimse olduğunu bildirir. Onu hilafet mücadelelerinin sürdüğü bir dönemde Medine'de mücavir bulunan ve adı Ebû Muhammed olan Horasanlı birisinin hilafet konusunda etkilediği nakledilmektedir. Şöyle ki; Muhammed b. Kâsım'ın takip ettiği metot ve prensiplere hayran kalan Ebû Muhammed ona: “*Sen halifeliğe herkesten daha layıksın.*” diyerek onu buna inandırdı. İlk olarak da ona kendisi biat etti. Ebû Muhammed bundan sonra Horasanlı hacılardan ikna edebildiklerini teker teker Muhammed b. Kâsım'a getirerek onların biat etmelerini sağladı ve bu faaliyetine bir müddet böyle devam etti.¹⁴⁰

Nihayet kendisine biat edenlerin çoğaldığını gören Muhammed b. Kâsım, Ebû Muhammed ile birlikte Cürcân'a hareket ederek orada gizlendi. Ebû Muhammed ise halkı durmadan ona biat etmeye davet ediyordu. Muhammed b. Kâsım'ın taraftarlarının çoğalması üzerine, Ebû Muhammed ona halifeliğini ilan etmesi için teşvikte bulundu. Bunun üzerine Muhammed b. Kâsım Talekan'da halifeliğini ilan etti.¹⁴¹

Muhammed b. Kâsım'ın Talekan'da halktan biat aldığı ve isyan ettiği haberini alan Mu'tasım-Billah Horasan Valisi Abdullah b. Tâhir'e isyanı bastırma görevini verdi. Halifenin emri üzerine Abdullah b. Tâhir, Talekan'a hareket etti.¹⁴² Yapılan savaşta taraftarları ile beraber yenilen Muhammed b. Kâsım, kurtuluşu daha önce mektuplaştığı Horasan köylerinden birine kaçmakta buldu.¹⁴³ Muhammed b. Kâsım Nesa şehrine gelince, burada taraftarlarından birinin babasıyla karşılaştı ve kendisinden ahval hakkında bilgi edindi. Fakat bu kişi Nesa valisine giderek onu ihbar etti. Nesa valisi firar eden isyancının yerini ihbar etmesi karşılığında ona 1.000 dirhem ödül verdi. Sonra Muhammed b. Kâsım'ı yakalayarak Abdullah b. Tâhir'e

¹³⁹ Mes'ûdî, **a.g.e.**, C: III, s. 464.

¹⁴⁰ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 7; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 15; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: XIV, s. 237.

¹⁴¹ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 7; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 15; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: XIV, s. 237.

¹⁴² Abdulaziz ed-Dûrî, **a.g.e.**, s. 193.

¹⁴³ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 7; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 15; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: XIV, s. 237.

gönderdi.¹⁴⁴ Muhammed b. Kâsım 14 Rebiülevvel 219/28 Mart 834 tarihinde Bağdat'a getirildi.¹⁴⁵ Mu'tasım, onun dar bir yere hapsedilmesini emretti. Orada üç gün kaldıktan sonra daha geniş bir mekân olan halifenin hizmetçilerinden Mesrur'un yanına hapsedildi. Kendisine erzak ve hizmetçi verilen Kâsım, Ramazan bayramı gecesine kadar orada hapiste kaldı.¹⁴⁶ Ramazan bayramı gecesini, halk bayram telaşı içindeyken Muhammed b. Kâsım, evin aydınlanması için çatı kısmında bırakılan bir ışık deliğinden sarkıtılan iple oradan kaçmayı başardı.¹⁴⁷ Sabah kendisine yemek getirenler onu odasında göremediler. Yapılan aramalar neticesinde bulunamaması üzerine, bulana 100.000 dirhem ödül vaat edildi. Böylece onu tekrar yakalamak adına yapılan bütün bu çalışmalar sonuçsuz kalarak kendisinden bir daha haber alınamadı.¹⁴⁸ Sırta kadem basıp izini kaybettirdi.¹⁴⁹

Bazıları onun kaçmadığını zehirlenerek öldürüldüğünü söylerken, bazıları da taraftarlarının onu hapisten kaçırıp bilinmeyen bir yere götürdüğünü söylerler. Zeydiler ise onun ölmediğine, Allah tarafından beslendiğine, bir gün tekrar görünerek adaleti tesis edeceğine, yani bir Mehdi (el-Mehdiyyü'l-Muntazar) olduğuna inanmaktadırlar.¹⁵⁰

Talekan isyanı için dini kisveye bürünmüş siyasi bir isyandır diyebiliriz. Bunun yanında Hz. Ali soyundan gelen çoğunluğun kendini hilafete layık olduklarını düşünmeleri, onların kolayca kandırılıp siyasi emellere rahatlıkla alet edilebildiğini de göstermektedir.

2.2.3.Hürremîlerin İsyanı

Hürremiyye isminin kaynağı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Zevkten başka bir şey tanımadıklarını ifade etmek için kendilerine “şehvetleri helal

¹⁴⁴ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 7; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 15; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: XIV, s. 237.

¹⁴⁵ Mes'ûdî, **a.g.e.**, C: IV, s. 421; Adem Apak, **Ana Hatlarıyla İslam Tarihi IV**, s. 218.

¹⁴⁶ İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: X, s. 475.

¹⁴⁷ Ya'kûbî, **a.g.e.**, C: II, s. 472.

¹⁴⁸ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 7; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 15; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: XIV, s. 237.

¹⁴⁹ Mahmud Şâkir, **a.g.e.**, C: IV, s. 376.

¹⁵⁰ Mes'ûdî, **a.g.e.**, C: III, s. 465.

edinenler” anlamında Hürremiyye denildiği belirtilmiştir.¹⁵¹ Bir görüşe göre ise bu isim Horasan’da bir şehir olan Hürrem’den veya her şeyi hoş ve mubah saydıklarından, Farsça “hoş, leziz” manasındaki “Hürrem” kelimesinden türemiştir.¹⁵² Mecûsîlik ile eş anlamlı olarak kullanılan “iyi, isabetli din” anlamlarına gelen “Bihdin” isminden etkilenerek bu ismi aldığı da söylenilmektedir.¹⁵³

Hürremiyye’yi İslam öncesinde İran Kırsarı Enûşîrvân’ın babası Kubat döneminde yaşayan, Mazdek isimli birisinin kurduğu söylenmektedir.¹⁵⁴ Uzun yıllar boyunca değişik din ve kültürlerden etkilenerek oluşumunu tamamlamış, bu sebeple de birçok değişime uğrayarak varlığını sürdürmüştür.¹⁵⁵ Buradan hareketle Abbâsîler döneminde varlığını sürdüren Hürremiyye’yi şu şekilde tanımlamak mümkündür: Mazdek tarafından kurulan dini hareketin aşırı Şia ile birleşmesi sonucu oluşan İran kaynaklı Arap aleyhtarı farklı gruplardır.¹⁵⁶ Bu sebeple inanç ve ritüelleri açısından etkisi altında kaldıkları din ve mezheplerle (Şia, İsmailiye, Zerdüştlük, Mazdekizm, Budizm vb.) yakın benzerlikler göstermektedirler.¹⁵⁷

Hürremîler yüce bir ruha inanmaktadırlar. Tenasühü kabul ederler. Burada yüce ruh ve tenasüh inancının birbiri ile iç içe olan bir kavram olduğunu görüyoruz. Zira onlar yüce ruhun peygamberlere ilham ettiğini kabul ederler. Bu yüce ruh tektir ve vahiy indirir, fakat vahiy bitmemiştir.¹⁵⁸ Şöyle ki; yeryüzünde devamlı peygamberler bulunur, vahiy ulu kişilerde kendini gösterir ve ruhlar bedenden bedene geçer. Muhtelif din ve şeriat sahipleri oldukları halde bütün peygamberlerin aslında aynı ruhu taşıdıklarını ve vahyin hiç kesilmediğini de iddia ederler. Peygamberlik ruhunun insandan insana geçtiğine inanırlar. Buradan Hürremiyye liderlerinin ilahlık iddiasında bulunma kaynaklarının, yüce ruhun kendilerine tevarüs ettiğine inanmış olmaları sonucunu ortaya koyuyor. Yine bu inanca göre; bir insan

¹⁵¹ Ebû'l-Ferec Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, **Telbîsü İblîs**, thk. Ahmed b. Osman el-Mezîd, C: II, s. 638.

¹⁵² H. İbrahim Hasan, **a.g.e.**, C: II, s. 413.

¹⁵³ Aliev Saleh Muhammedoğlu, “Hürremiyye,” **DİA.**, İstanbul, C: XVIII, s. 500-501.

¹⁵⁴ Nizamülmülk, **Siyasetname**, Çev. Nurettin Bayburtlugil, İstanbul, 1981, s. 228-249.

¹⁵⁵ Mes’udî, **a.g.e.**, C: IV, s. 58.

¹⁵⁶ İbnü'n-Nedîm, **el-Fihrist**, s. 406; Aliev Saleh Muhammedoğlu, “Hürremiyye,” **DİA.**, C: XVIII, s. 500.

¹⁵⁷ Makdîsî, **a.g.e.**, C: V, s. 134

¹⁵⁸ İsferyânî, Tâhir b. Muhammed el-İsfahânî, **et-Tabsîr fi'd-Din ve Temyîzu'l-Fırkati'n-Naciye ani'l-Fıraki'l-Hâlikîn**, s. 136; Makdîsî, **a.g.e.**, C: VI, s. 97.

öldüğünde eğer iyi amelleri varsa bir başka insan vücudunda tekrar dünyaya gelir. Aksi halde bir hayvan veya bir bitki olarak dünyaya geri döner.”¹⁵⁹

Hürremîler’in bir kısmı peygamber olarak İslam’dan önceki Şervin isimli bir şahsa inanırlar. Onun efdal peygamber olduğuna inanıp onun için ağlarlar.¹⁶⁰ Şervin’in Hz. Muhammed dahil bütün peygamberlerden efdal olduğuna inanırlar. Mabetlerinde onun için dua ederler bundan dolayı bu guruba Şerviniyye denilir.¹⁶¹

Onlara göre herhangi bir dine mensup olma şartı yoktur. Hangi dine mensup olursa olsun eğer bir kişi cezadan korkuyor sevap da umuyorsa muhakkak doğru yoldadır. Kendi mezheplerini tenkit etmedikleri sürece bu çerçeveye giren diğer kişileri hakir görmezler.¹⁶²

Hürremîler, haramları helal sayarlar,¹⁶³ şeriatın insan vücuduna zahmet verdiğini iddia ederler. Kimseye zarar vermediği sürece her türlü zevk veren şeyi yapmanın mubah olduğunu söylerler.¹⁶⁴ Yani namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibadetleri kaldırır. Malda ve kadında birbirleri ile ortak olduklarını kabul ederler. Yani kadınları toplumun ortak malı olarak kabul ederler.¹⁶⁵ Bunun teyidi mahiyetinde senede bir gün gece toplanıp kadın erkek birlikte ışıkları söndürüp karanlıkta topluca fuhuş yaparlar.¹⁶⁶ Şarap ve içkinin verdiği mutluluğu başka şeyden beklemezler. Kısaca onların temel felsefesi sınır tanımaz bir zevk anlayışıdır. Nefsin hoşlandığı ve insan tabiatının arzuladığı her şey onlara göre mübahtır.¹⁶⁷ Farz olan her şeyden uzaklaşılması gerektiğini söylerler.¹⁶⁸ Takiyecidirler, yani yaşadıkları bölgeye, dine ve kültüre göre şekil alarak kendi kimliklerini gizli tutarlar. Şöyle ki Cami’leri vardır, Kur’ân okurlar, fakat dine gizli riayetsizlikleri vardır. Dağlarda

¹⁵⁹ Ekrem Sarıkçıoğlu, **Din Fenomenolojisi**, Isparta, 2002, s. 190-225.

¹⁶⁰ İsferyânî, **a.g.e.**, s. 136.

¹⁶¹ İsferyânî, **a.g.e.** s. 136-137.

¹⁶² Abdülaziz ed-Dûrî, **a.g.e.**, s. 180; Aliev Saleh Muhammedoğlu, “Hürremiye,” **DİA.**, C: XVIII, s. 500.

¹⁶³ Nizamülmülk, **a.g.e.**, s. 316; İsmail Numanoğlu, “**Abbâsîler Döneminde İlk Zındıklık Hareketleri**”, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011, s. 83

¹⁶⁴ Abdülaziz ed-Dûrî, **a.g.e.**, s. 180.

¹⁶⁵ Hatîb el- Bağdâdî, **Târîhu Bağdâd ev Medinetü’s-Selam**, C:XIV, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiye, s. 206; Nizamülmülk, **a.g.e.**, s. 316.

¹⁶⁶ İsmail Numanoğlu, **Abbâsîler Döneminde İlk Zındıklık Hareketleri**, s. 85.

¹⁶⁷ H. İbrahim Hasan, **a.g.e.**, C: 3, s. 413.

¹⁶⁸ Nizamülmülk, **a.g.e.**, s. 323.

yaşarlar. Kur'ân okumaları bölgedeki Müslüman halkın gözünü boyamak içindir. Nüfus olarak az oldukları yerlerde Kur'ân okudukları, değilse Kur'ân'la hiç irtibatlarının olmadığı belirtilir.¹⁶⁹ Mes'ûdî ve diğer İslâm müelliflerinin genel görüşüne göre Hürremiyye fırkasının kurulmasının asıl amacı hâkimiyetin Araplar'dan Acemler'e geçmesini sağlamaya dayanmaktadır.¹⁷⁰ Yani itikadi bir grup olmaktan öte siyasi bir amaca hizmet etmek için kurulmuştur.

Bundan dolayıdır ki Ebû Müslim el-Horasânî'yi lider kabul ederler. Ebû Müslim onlar için imam, peygamber ve hatta Allah'ın kendisine hulûl ettiği kimsedir. Hürremîler, Ebû Müslim'in 137/755 yılında Halife Mansûr tarafından idam edilmesinden sonra halifeye karşı isyan ederek belirgin bir şekilde varlıklarını göstermeye başlamışlardır.¹⁷¹ İsyancı gruplardan bir kısmı Ebû Müslim'in ölmediğini, asla ölmeyeceğini ve dünyada adaleti hâkim kılacağını iddia ederken diğerleri onun ölümünü kabul ederek yerine kızı Fâtıma'nın imam olduğu düşüncesini benimsemişlerdir. Bundan dolayı bu iki fırkadan birine "Müslimiyye" diğerine "Fâtımiyye" denilir. Fâtımiyye ismini alan fırkanın mensupları, Hz. Fâtıma'nın neslinden gelecek bir kişinin yeryüzüne hâkim olacağına ve Abbâsî idaresini yıkıp kendi saltanatını kuracağına inanırlar.¹⁷²

Hürremîler'in isyan hareketlerinin tümünün Arap hakimiyetine yani Abbâsîler'e karşı olduğunu görüyoruz. Bunun altında yatan temel sebep; daha önce belirttiğimiz üzere Ebû Müslim'in katledilmesidir.¹⁷³ Bu süreçten sonra Abbâsî hakimiyetine muhalif bir kesim haline dönüşmüşler, yapılan fetih hareketlerini de Arap istilası olarak nitelendirerek, Arap-İslam kültürünün Azerbaycan ve İran'da yayılmasını istememişlerdir. Bunun için de Bizans ve Ermenistan bölgelerindeki liderlerle işbirliği yapmışlar, devleti içten çökertmek için devletin zayıf olduğu ve gayrı müslimlerle savaş durumunda olduğu zamanları fırsat bilip isyan ve başkaldırı

---

¹⁶⁹ Mes'ûdî, **a.g.e.**, C: III, s. 305; Aliev Saleh Muhammedoğlu, "Hürremiyye," **DİA.**, C: XVIII, s. 500-501.

¹⁷⁰ Mes'ûdî, **a.g.e.**, C: III, s. 305.

¹⁷¹ Nahide Bozkurt, **Abbâsîler (750-1258)**, s. 52.

¹⁷² Makdîsî, **a.g.e.**, C: V, s. 134.

¹⁷³ Nahide Bozkurt, **Abbâsîler (750-1258)**, s. 52.

hareketlerine girişmişlerdir.¹⁷⁴ Amaçlarının Arap hakimiyetine son vererek Acem hakimiyetini canlandırmak olduğunu, bunun için ise dini argümanlardan yola çıkarak Ebû Müslim'in nüfuzunu kullanmak istediklerini anlıyoruz. Bunun yanında Müslüman olduklarını dile getirmelerine rağmen süregelen Fars kültürünü, Mazdekî, Mecûsî ve Zerdüşî itikadını devam ettirdiklerini görüyoruz. Kavmiyetçi ruhlarını dini, siyasi ve sosyal sahada aktif olarak uyguladıklarını söyleyebiliriz.

Mu'tasım döneminde Hürremîler, yukarıda zikredilen amaca hizmet ettiği sonucuna ulaştıran iki isyan gerçekleştirmişlerdir. Bunlardan birini Mu'tasım döneminin en uzun soluklu isyanı olan Bâbek İsyanı, diğeri ise Cibal, Hemedan, İsfahan bölgelerindeki isyan hareketleridir.

2.2.3.1.Cibal, Hemedan, İsfahan Bölgesi Hürremiyye İsyanı

Mu'tasım-Billâh'ın halife olmasından kısa bir süre sonra 218/833 senesinde Cibal, Hemedan, İsfahan, Mâsebezân ve Menrecan¹⁷⁵ bölgelerinden çok sayıda kişi Hürremîliği kabul ederek¹⁷⁶ isyan ettiler. Kaynaklar bu bölgelerdeki isyancıların liderlerinin kim oldukları hakkında bilgi vermemektedir. Hemedan başta olmak üzere bu bölgede toplanan asiler, yol kesip, mal ve cana kastetmeye başladılar.¹⁷⁷ Özellikle Horasan'dan gelen tüccarlar ve hacılar, bunlardan büyük zarar görüyorlardı.¹⁷⁸ İsyan tüm bölge için ciddi bir hal almaya başladı.

Halife isyanı bastırması için Hâşim b. Bâtîcûr'u görevlendirdi.¹⁷⁹ Ancak Hâşim isyanı bastırmakta yetersiz kaldı.¹⁸⁰ Bunun üzerine Mu'tasım, Şevval 218/Kasım 833'te değerli komutanlarından İshak b. İbrahim b. Mus'ab'ı, Cibâl¹⁸¹ bölgesine vali tayin ederek isyan bastırması için görevlendirdi. Zilkade 218/Kasım

¹⁷⁴ Ya'kûbî, **a.g.e.**, C: II, s. 575; Sabahattin Çelik, "Abbâsîler Döneminde Hürremiyye Mezhebi ve Bâbek İsyanı," **Celal Bayer Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, say: 15, 2006, s. 97.

¹⁷⁵ Taberî, **a.g.e.**, C: VIII, s. 668; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C:XIV, s. 233.

¹⁷⁶ Ya'kûbî, **a.g.e.**, C: II, s. 575; Aliev Saleh Muhammedoğlu, **a.g.m.**, C: XVIII, s. 500-5001.

¹⁷⁷ Ya'kûbî, **a.g.e.**, C: II, s. 575.

¹⁷⁸ Ya'kûbî, **a.g.e.**, C: II, s. 575.

¹⁷⁹ Ya'kûbî, **a.g.e.**, C: II, s. 575; Taberî, **a.g.e.**, C: VIII, s. 668; Casim Avcı, **a.g.m.**, C: XXXI, s. 381.

¹⁸⁰ Ya'kûbî, **a.g.e.**, C: II, s. 575; Taberî, **a.g.e.**, C: VIII, s. 668; Casim Avcı, **a.g.m.**, C: XXXI, s. 381.

¹⁸¹ Kuzeybatıda Azerbaycan, batı ve güneybatıda Irak-ı Arap, güneydoğuda Fars, doğuda Kebir Çölü ve kuzeyde Elbruz Dağı ile çevrili bölgeye verilen addır. Bir diğeri tanımla İran ve Irak topraklarında bulunan büyük dağ zinciridir. (Bkz. s. 114.)

833'te Bağdat'tan askerleri ile birlikte hareket eden İshak b. İbrahim, asilerle yaptığı savaşta galip gelerek, asilerin çoğunu kılıçtan geçirdi.¹⁸² Kaynaklarda savaşta Hürremîler'den 100.000 savaşçının öldürüldüğü yer almaktadır.¹⁸³ Kalan asiler ise başlarında Nasr adındaki liderleri ile birlikte Azerbaycan üzerinden Bizans'a kaçtılar. İshak b. İbrahim Mu'tasım'a isyanın bastırıldığına dair bir mektup gönderdi. Bu mektup özellikle terviye gününde¹⁸⁴ (8 Zilhicce 218/25 Aralık 833) okundu. Mektupta; fethin gerçekleştirildiği, Hürremîlerin mağlup edildiği, onlardan çok sayıda kişinin öldürüldüğü, sağ kalanların ise Bizans'a kaçtıkları yazılı idi.¹⁸⁵ Daha sonra İshak b. İbrahim yakalanan esirlerle birlikte 11 Cemaziyevvel 219/24 Mayıs 834 tarihinde Bağdat'a geri döndü.¹⁸⁶ Böylece asiler amaçlarına ulaşmadan bertaraf edilmiş oldular.

2.2.3.2.Bâbek İsyanı

Mu'tasım döneminin, devlete dini, siyasi ve sosyal alanda en büyük zararı veren ve en uzun soluklu isyanıdır.

Bâbek'in doğum tarihi, gençlik hayatı ve kimlik bilgilerine dair kaynaklarda farklı rivayetler mevcuttur. Kaynakların verdiği bilgiye göre Bâbek'in asıl adı Hasan'dır. Bâbek ismini sonradan benimsemiştir.¹⁸⁷ Nesebi hakkında ise Bazı rivayetlerde onun babasının, Hürremiyye'nin bir kolu olan Fâtımîler'in kurucusu, Ebû Müslim'in kızı Fâtıma'nın oğlu olan Mutahhar olduğu söylenir.¹⁸⁸ Azerbaycan'da doğmuş olması bu bilginin doğruluğu hakkında şüphe uyandırmaktadır. Diğer bir rivayette ise Bâbek'in Matar adında kör bir hizmetçinin gayri meşru çocuğu olduğu belirtilmektedir.¹⁸⁹ Başka bir rivayette ise Medâinli bir yağ tüccarının gayri meşru çocuğu olduğu bildirilir. Azerbaycan'a yerleşmiş olan bu

¹⁸² Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 668.

¹⁸³ İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: XIV, s. 233.

¹⁸⁴ İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, C: XI, s. 30.

¹⁸⁵ İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: XIV, s. 233.

¹⁸⁶ Mes'ûdî, **a.g.e.**, C: IV, s. 61; Hakkı Dursun Yıldız, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C: III, s. 204.

¹⁸⁷ Mes'ûdî, **a.g.e.**, C: IV, s. 61.

¹⁸⁸ Dîneverî, **a.g.e.**, s. 3697; İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, C: XI, s. 51-52.

¹⁸⁹ Hakkı Dursun Yıldız, **"Bâbek," DİA.**, C: IV, s. 376-377.

tüccar, kör bir kadın olan Bâbek'in annesi ile gayri meşru ilişki yaşamış ve bunun sonucunda da Bâbek dünyaya gelmiştir.¹⁹⁰

Bu bilgilerden hareketle Bâbek, Azerbaycan'da doğmuş, babasız olarak büyümüş ve annesi onu sütannelik yaparak büyütüştür. Kendisi de Tebriz çevresinde çobanlık yaparak ailenin geçimini sağlamıştır. Daha sonra annesinin yanına dönerek aynı mesleğe devam etmiştir.¹⁹¹

Hürremîler'in lideri Cavidan ile Bâbek'in tanışma hikayesi ise şu şekildedir: Cavidan, bir kış günü havanın soğuk olması nedeni ile Bâbek ve annesinin evinde misafir olur. Misafir olduğu ev sahibine kendisini borçlu hissederek kabiliyetlerinden etkilendiği Bâbek'i yanında götürmek ister. Bâbek'in annesini ikna eden Cavidan Bâbek'i yanına alarak Bezz¹⁹² Kalesi'ne götürür. Bu günden sonra Bâbek'in hayatı değişir.¹⁹³

Bâbek'in Hürremiyye'nin başına geçmesi iki rakibin birbirini öldürmesi sonucu olmuştur. Hürremiyye'nin ileri gelenlerinden Cavidan ve Ebû İmran, Hürremiyye'nin liderliğini ele geçirmek için mücadele veriyorlardı. Bu mücadele, Cavidan'ın Ebû İmran'ı öldürmesiyle sona erdi. Ancak Cavidan da Ebû İmran ile olan mücadelesinde aldığı yaralar sebebiyle çok geçmeden öldü.¹⁹⁴ Bu arada Bâbek'e aşık olan ve onunla evlenmek isteyen Cavidan'ın hanımı, tenasühe inanan Hürremîlere, Cavidan'ın ruhunun Bâbek'e geçtiğini söyledi¹⁹⁵ ve böylece Bâbek, Hürremîlerin başına lider olarak geçti.¹⁹⁶

Bâbek'in liderliğe geçiş töreninde bir öküz kesilerek derisi yere serildi, sonra içki dolu bir kap derinin üzerine yerleştirildi, sonra etrafına ekmek lokmaları konuldu, törene katılanlar sırayla bu lokmaları şaraba batırarak "*Cavidan'ın ruhuna iman ettiğim gibi Bâbek'in ruhuna da iman ettim.*" diyerek bağlılık yemini ettiler ve

---

¹⁹⁰ Hakkı Dursun Yıldız, "**Bâbek**", C: IV, s. 376-377.

¹⁹¹ İbnü'n-Nedîm, **a.g.e.**, s. 417; Mehmet Azimli, **Bâbek Bir Direnişçi**, Konya, 2013, s. 80.

¹⁹² Bkz. s. 114.

¹⁹³ İbnü'n-Nedîm, **a.g.e.**, s. 417; Mehmet Azimli, **a.g.e.**, s. 80.

¹⁹⁴ İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, C: XI, s. 52.

¹⁹⁵ İbnü'n-Nedîm, **a.g.e.**, s. 417; Nahide Bozkurt, **Abbâsiler (750-1258)**, s. 79.

¹⁹⁶ Abdulaziz Dûrî, **a.g.e.**, s. 180.

Bâbek'in elini öptüler. Bunun ardından yemekler yendi, adet üzere reyhan demetleri dağıtıldı. Bâbek böylece hem liderliğe seçilmiş hem de evlenmiş oldu.¹⁹⁷

Bâbek, Hürremiyye hareketinin başına geçtikten sonra bu hareket genişleme imkânı buldu. Faaliyetlerini gizlice sürdüren Bâbek, isyan etmek için uygun bir zaman bekliyordu. Emin ile Me'mûn arasındaki iktidar mücadelelerinden istifade ederek nüfuz sahasını genişletti. Emin'in katli, Hz. Ali evladından Ali er-Rızâ'nın Me'mûn tarafından veliaht gösterilmesi sebebiyle Bağdat'ta karışıklıkların çıkması, Herseme b. A'yen'in öldürülmesinden¹⁹⁸ sonra Azerbaycan valisi olan oğlu Hâtim'in isyan hazırlıklarına başlaması üzerine beklediği zamanın geldiğine inanan Bâbek, Me'mûn'un Bizans seferine çıkmasını fırsat bilerek 201/816 yılında isyan etti.¹⁹⁹ Bâbek, Bezz şehrini merkez kabul ederek etrafına taraftar toplamaya başladı. İsyan hareketi kısa sürede kitlelere ulaşmakta gecikmedi ve büyük boyutlara ulaştı.²⁰⁰

Bâbek isyanının bu kadar kısa sürede bu denli tehlike arz edebilecek boyuta ulaşmasındaki faktörün ne olduğu hususu dikkatleri celbetmektedir. Ancak, isyan hareketi iyice irdelendiğinde bu durumun birden çok sebebi olduğunu görüyoruz. Bunlardan ilki; bölgenin dağlık olması sebebiyle gelecek saldırılara karşı arazinin savunmaya elverişli olmasıdır.²⁰¹ İkincisi; Bâbek'in, askeri ve siyasi sahada dikkate değer yeteneklere, güçlü ve karizmatik bir lider olma özelliğine sahip olmasıdır. Üçüncüsü; Bâbek'in bölge halkından büyük destek almasıdır. Zira taraftarlarının büyük çoğunluğu köylülerden meydana geliyordu. Bâbek onlara geniş ayrıcalıklar tanıyordu. Onlara büyük arazilerin ve toprakların taksim edileceğini vaat ediyor ve vaadini de tutuyordu. Dördüncüsü; Bâbek'in, Fars milliyetçiliği yaparak, halkın Abbâsîler'e olan nefretini iyi kullanıyor olmasıdır. Bâbek, Sasanî Devleti'ni ihya etmek için ayaklandığını sürekli yineliyordu. Buna karşılık devlet iç karışıklardan dolayı isyan üzerine gitmekte gecikiyordu. Beşincisi; Abbâsî ordusu içinde bir değişime ve yeniden yapılandırmaya gidilmesi sebebiyle isyanla ilgilenmede gevşek

¹⁹⁷ İbnü'n-Nedîm, **a.g.e.**, s. 418; Mehmet Azimli, **a.g.e.**, s. 82.

¹⁹⁸ Ya'kûbî, **a.g.e.**, C: II, s. 564; Abdulaziz Dûrî, **a.g.e.**, s. 84.

¹⁹⁹ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 11; Sabahattin Çelik, "**Abbâsîler Döneminde Hürremiyye Mezhebi ve Bâbek İsyanı**", s. 99.

²⁰⁰ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 11; Yâkût el-Hamevî, **a.g.e.**, C: III, s. 361; Hakkı Dursun Yıldız, "**Bâbek**", C: IV, s. 376.

²⁰¹ Taberî, **a.g.e.**, C: VIII, s. 628; Sabahattin Çelik, "**Abbâsîler Döneminde Hürremiyye Mezhebi ve Bâbek İsyanı**", s. 99.

davranılmasıdır. Altıncısı; Bizans'ın Abbâsîlerin Anadolu'daki baskılarını hafifletmek için Bâbek taraftarlarına askeri gıda ve mühimmat sağlayarak²⁰² isyan hareketini desteklemesidir. Son olarak ise Me'mûn'un son yıllarında, Bizans seferine çıkararak isyana gereken önemi vermemesidir.²⁰³

Halife Me'mûn olayın vehametini fark edip Bâbek'e karşı kuvvetler gönderdiği süreçte ise artık geç kalmıştı.²⁰⁴ Bu sebeple başarılı bir sonuç elde edilemeyerek ayaklanma bastırılmadı. Ancak ölmeden önce Bâbek meselesi hakkında Mu'tasım'a vasiyette bulundu.²⁰⁵

Mu'tasım, hilafete geçtikten sonra devletin bütün imkânlarını bu isyanın bastırılması için seferber etti. Önce Ebû Saîd Muhammed b. Yûsûf'u Erdebil'e²⁰⁶ gönderdi ve ona Bâbek'in Zencân ile Erdebil arasındaki tahrip ettiği bütün kaleleri yeniden inşa etmesini emretti.²⁰⁷ Ayrıca Erdebil'e erzak getirecek olanların Yol güvenliğini sağlamak üzere bu kalelere adamlar yerleştirmesini istedi. Ebû Saîd, Mu'tasım'ın istekleri doğrultusunda harekete geçti ve kaleleri yeniden inşa etti.²⁰⁸ Bâbek'in askerlerinden karşılaştığı bölüklerle yaptığı mücadeleleri kazanarak onlara büyük zayıflar verdirdi.²⁰⁹ Ayrıca bu bölgede bulunan Muhammed b. El- Buays da Bâbek'in adamlarından çoğunu kalesinde verdiği ziyafette kılıçtan geçirdi ve liderleri olan İsmet adındaki kişiyi Mu'tasım'a gönderdi.²¹⁰

Ana zemin oluşturulduktan sonra Halife Mu'tasım yirmi yıldır devam eden ve devletin geleceğini tehdit etmeye başlayan Bâbek isyanını sona erdirmek için, Mısır valisi Afşin'i (Haydar b. Kâvus)²¹¹ 2 Cemaziyelahir 220/3 Haziran 835 tarihinde,

²⁰²Taberî, **a.g.e.**, C: VIII, s. 628-645; Makdisî, **a.g.e.**, C: VI, s. 114; Mehmet Azimli, **a.g.e.**, s. 85-90.

²⁰³ Makdisî, **a.g.e.**, C: VI, s. 114; Hakkı Dursun Yıldız; "Bâbek", C: IV, s. 376.

²⁰⁴ Makdisî, **a.g.e.**, C: VI, s. 114; Hakkı Dursun Yıldız; **İslamiyet ve Türkler**, s. 143.

²⁰⁵ Ya'kûbî, **a.g.e.**, C: II, s. 565; Taberî, **a.g.e.**, C: VIII, s. 648; Mehmet Azimli; "Abbâsîler Döneminde Türkler'den Olu turulan Ordu: Hassa Ordu," **Dicle İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C: IV, Diyarbakır, 2002, say: 2, s. 40.

²⁰⁶ Bkz. s. 114.

²⁰⁷ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 11; İbnü'l-Cevzî; **a.g.e.**, C: XI, s. 53; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 20-21.

²⁰⁸ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 11.

²⁰⁹ İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, C: I, s. 53.

²¹⁰ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 20.

²¹¹ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 11; Mes'ûdî, **a.g.e.**, C: III, s. 467; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 20-21.

Mısır'dan getirterek²¹² Cibal ve Azerbaycan bölgelerine vali tayin etti. Aynı zamanda isyanı bastırmakla görevlendirdi.²¹³ Afşin'in bu göreve gelmesinde Bizans seferleri sırasında gösterdiği maharetlerin etkili olduğunu söylebiliriz.

Afşin, güçlü bir ordu hazırlayarak hemen yola çıktı. Erdebil'e kadar gerekli güvenlik tedbirleri önceden alındığı için rahatça Berzend'e kadar ilerledi ve karargâhını buraya kurdu. Erdebil ile Berzend arasındaki kalelere askeri birlikler yerleştirerek merkez ile irtibatını ve orduya ulaşacak olan gıda yollarının güvenliğini sağladı.²¹⁴ Oralara birlikler takviye ederek hem ordunun ani bir baskına uğramasını engelledi hem de merkez ile olan irtibatını kolaylaştırmış oldu. Mu'tasım'la arasındaki irtibatı kolaylaştırmak için posta teşkilatını yeniden düzenleyerek Bağdat ile olan haberleşmeyi dört gün gibi kısa bir süreye indirdi.²¹⁵ Bâbek'in faaliyetlerini takip etmek üzere geniş bir casusluk teşkilatı kurdu. Burada sadece savaş hazırlıklarını tamamlamakla yetinmeyerek Bâbek'in casuslarını da kendi tarafına çekmeyi başardı.²¹⁶ Onlara Bâbek'in verdiği iki katı para vererek Bezz şehri, Bâbek'in kullandığı yollar ve yaptığı planlar hakkında malumat sahibi oldu.²¹⁷

Afşin yaptığı bu faaliyetleri sonucu Bâbek'in yanlış bilgilere sahip olmasını sağlayarak onun planlarını da bozmaya muvaffak oldu. Böylece Bâbek, Afşin'e takviye kuvvet olarak gönderilen Büyük Boğa komutasındaki Halife ordusunu gafil avlamak isterken, Afşin'in yaptığı şaşırtmaca ile kendisi pusuya düşürülerek feci bir bozguna uğratıldı. Bu bozgun üzerine Bâbek canını zor kurtararak Bezz'e kaçtı ve kış mevsimini burada geçirerek yeniden toparlanma fırsatı buldu.²¹⁸

Büyük Boğa, Afşin'den habersiz Bâbek üzerine harekete geçti; ancak başarısız oldu ve yardım istedi.²¹⁹ Afşin, kardeşi Fadl b. Kâvus komutasında bir birliği Boğa'ya yardıma gönderdi ve Boğa'ya bir mektup göndererek iki yönlü savaşmak için kendisinin tayin ettiği bir günde Bâbek ile savaşa başlamasını

²¹² Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 11; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 20-21; Osman Turan, "Bâbek," **İ. A.**, C: II, İstanbul, 1970, s. 172.

²¹³ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 11; Hakkı Dursun Yıldız, **İslamiyet ve Türkler**, s. 198.

²¹⁴ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 11; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 21.

²¹⁵ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 13; Mehmet Azimli, **Bâbek Bir Direnişçi**, s. 106.

²¹⁶ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 12; Ya'kûbî, **a.g.e.**, C: II, s. 434.

²¹⁷ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 13; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 20.

²¹⁸ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 15; Hakkı Dursun Yıldız, "Bâbek", C: IV, s. 376.

²¹⁹ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 16; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 25.

emretti.²²⁰ Afşin ve Boğa, belirlenen günde Dervez'den ayrılarak Bâbek'in üzerine yürüdü. Ne var ki şiddetli rüzgâr ve soğuk nedeniyle askerler sabır gösteremediler. Bunun üzerine Boğa eski karargâhına döndü. Buna rağmen Afşin Bâbek'in askerleri ile savaşarak onları bozguna uğrattı. Ayrıca Bâbek'in çadırını ve karargâhını ele geçirdi. Bâbek'in eşini de esir alarak kışlasına döndü.²²¹

221/836 yılı kış mevsimini Berzend'deki karargâhında geçiren Afşin, Bâbek'i tamamen ortadan kaldırmak için Halife'den yeni kuvvetler istedi. Halife, ilkbaharda Ca'fer b. Dinar ve İnak et-Türkî idaresinde yeni takviye kuvvetler ve onların ihtiyacı için otuz milyon dirhem yolladı.²²² İtah, bu yardımları Afşin'e ulaştırdıktan sonra geri döndü. Nihayet Afşin hazırlıklarını tamamlayarak güçlü bir ordu ile Bezz'in yakınında bulunan Aras nehri kıyısına karargâhını kurdu. Gelenrud denilen yere hendek kazdırdı.²²³

Böylece Afşin tarafından iyice sıkıştırılan Bâbek kendisine bir kurtuluş ümidi olarak gördüğü Bizans İmparatoru Theophilos'a bir mektup gönderdi. Gönderdiği mektupta imparatora Mu'tasım'ın terzisi ve aşçısı dahil olmak üzere ordusunun tamamını kendi üzerine gönderdiğini, sarayında kimsenin kalmadığını bildirmiş, eğer Müslümanlar'a karşı savaşa çıkarsa onu engelleyecek kimsenin olmayacağını haber vermişti. Bâbek'in amacı Theophilos'un Afşin'e karşı harekete geçmesi durumunda Abbâsî ordusunun Bizans ordusu ile meşgul olması ve kendisi üzerindeki baskının azalması idi.²²⁴

Bu haber üzerine, Halife Mu'tasım'ın Bâbek isyanı ile uğraşmasını fırsat bilen Bizans İmparatoru Theophilos, 223/837-838 yılında 100.000, başka bir rivayete göre ise daha fazla askerle Toros dağlarının güney tepelerinde yer alan büyük bir sınır kalesi olan Zibatra'ya (Sozopetra)²²⁵ bir sefer düzenledi. Buraya saldırarak birçok kaleyi ele geçirdi. Erkekleri katledip, çocukları ve kadınları esir alarak şehri yaktı. Ayrıca Bâbek'e gıda ve askeri malzeme yardımı gönderdi. Ancak bu, halifenin

²²⁰ İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, C: I, s. 64.

²²¹ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 24; Hakkı Dursun Yıldız, **İslamiyet ve Türkler**, s. 199.

²²² Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 25; Abdulaziz ed-Dûrî, **a.g.e.**, s. 184.

²²³ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 29.

²²⁴ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 39; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: XIV, s. 251.

²²⁵ Malatya/ Doğanşehir.

Bâbek için başlatmış olduğu mücadelenin seyrini değiştirmedir.²²⁶ Yani Bizans'ın bu girişiminden Bâbek olumlu bir sonuç alamadı.

Afşin'e casuslardan, Bâbek'in komutanlarından Âzîn'in kendisine karargâh kurduğunu haberi geldi. Bunun üzerine Afşin, piyade ve süvarilerden meydana gelen bir birliği Zafer b. Ala es-Sadî komutasında Âzîn'in üzerine gönderdi. İki taraf arasında meydana gelen şiddetli çarpışmalarda çok sayıda kişi öldü ve Âzîn'in ailesinin bir kısmı da dâhil olmak üzere birçok kişi esir alındı.²²⁷

İki ordu arasında bir vadinin bulunması, çevrenin sık ormanlarla kaplı olması, arazinin müsait olmaması kısa zamanda kesin sonuç alınmasını geciktirerek, Bâbek'in iyi savunma yapmasına imkan veriyordu. Bu sebeple hedefe doğru yavaş yavaş ilerleyen Afşin, 222/837 yılının ilkbaharında Bezz şehrini tamamen kuşattı.²²⁸ Ani bir baskına uğramamak için birliklerini muhtelif gruplara ayırarak etrafa nöbetçiler gönderdi. Hücüm hazırlıklarını tamamlayan Afşin birliklerine umumi taarruz emrini verdi. Bu taarruz ile artık sonunun geldiğini anlayan Bâbek zaman kazanmak amacıyla bizzat halifenin imzalayacağı bir emanname verildiği takdirde teslim olacağını vaat etti.²²⁹ Bu talebi kabul eden Afşin, kendisine verilecek olan rehinelere almaya giderken, Beşir et-Türki'nin kuvvetlerinin şehrin savunmasını kırıp Bezz'e girdikleri haberini aldı.²³⁰ Bunun üzerine fikrini değiştirerek Bezz şehrine yönelen Afşin, birliklerine taarruz emri verdi ve yanındaki askerlerle birlikte şehre girdi. Afşin'nin neftçi askerleri Bâbek'in karargâhını ateşe verdiler. Askerler Bâbek'in saraylarını yerle bir ederek ele geçirdikleri Hürremîleri kılıçtan geçirdiler. Bâbek'in kadın ve çocukları esir alındı. Bu kargaşadan faydalanan Bâbek, beş adamı ile İrmîniye'ye kaçmaya muvaffak oldu.²³¹ Afşin, akşama kadar Bezz şehrinde kaldıktan sonra karargâhına geri döndü.²³²

²²⁶ İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: XIV, s. 251.

²²⁷ Ya'kûbî, **a.g.e.**, C: II, s. 474; Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 30; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: XIV, s. 39.

²²⁸ Ya'kûbî, **a.g.e.**, C: II, s. 474.

²²⁹ Ya'kûbî, **a.g.e.**, C: II, s. 474; Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 44; İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, C: XI, s. 74.

²³⁰ Dîneverî, **a.g.e.**, s. 369.

²³¹ Ya'kûbî, **a.g.e.**, C: II, s. 474; Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 44; Hakkı Dursun Yıldız; **İslamiyet ve Türkler**, s. 201.

²³² Ya'kûbî, **a.g.e.**, C: II, s. 474; Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 44.

Afşin, İrmîniye'deki beylere ve komutanlara mektuplar yazarak Bâbek'in yakalanmasını emretti. Bâbek'i yakalayanlara büyük mükâfat vereceğini bildirdi.²³³ Bâbek'i takip için beş yüz kişilik bir birliği onun arkasından gönderdi. Bu birlik onu bir süre sonra İrmîniye sınırında kısırdıysa da, Bâbek yine onlardan kaçıp kurtulmayı başardı. Kılık değiştirerek İrmîniye dağlarında gizlenmeye başladı.²³⁴ Ancak bir müddet sonra yiyecek sıkıntısına düştü. Vadinin birinde çift süren bir adamdan ekmek alması için uşağını gönderdi. Fakat çiftçinin ortağı durumdan şüphelenerek bölgenin emiri Sehl b. Sinbat'ı haberdar etti.²³⁵ Bir grup askerle birlikte çiftçinin yanına gelen Sehl, Bâbek'i görünce onu tanıdı ve atından inerek elini öptü. Sonra nereye gitmek istediğini sordu.²³⁶ Bâbek'in Bizans memleketlerine gitmek istediğini beyan etmesi üzerine Sehl Bâbek'e: *"Hakkınıza benden daha çok riayet edecek ve saygı gösterecek birisini bulamazsınız. Şuanda sultan ile aramızda görev ilişkisi de bulunmamaktadır. Buralardaki bütün kumandanlar senin ailenden sayılırlar. Hatta onların arasında senin çocuklarından olanlar bile vardır."*²³⁷ diyerek Bâbek'i Bizans'a gitme fikrinden vazgeçirdi ve kendi kalesine götürmeyi başardı. Bu sırada Bâbek, kardeşi Abdullah'ı Stefanos kalesine gönderdi. Sehl b. Sinbat da gizlice bir elçi göndererek bu durumu Afşin'e bildirdi.²³⁸

Afşin haberi doğrulamak için adamlarından birini Sehl'in kalesine gönderdi. Sehl bu kişiyi aşçı olarak tanıttı. Bâbek'in burada olduğundan emin olunduktan sonra yakalanması için harekete geçildi.²³⁹

Sehl çok sıkıldığını bahane ederek Bâbek için bir av gezisi tertip etti. Sehl, Afşin'e bir mektup göndererek Bâbek'i ava götüreceğini ihbar etti. Bu bahane ile onu kaleden çıkarttı. Pusuda hazır bekleyen Afşin'in adamları Bâbek'i yakaladılar.²⁴⁰ Bâbek, Sehl b. Sinbat'a kötü sözler söyledikten sonra şöyle dedi: *"Az bir şey karşılığında beni bir Yahudi'ye sattın. Madem maksadın mal elde etmektir, ben sana*

²³³ Dîneverî, **a.g.e.**, s. 369; Ya'kûbî, **a.g.e.**, C: II, s. 474.

²³⁴ Dîneverî, **a.g.e.**, s. 370.

²³⁵ Ya'kûbî, **a.g.e.**, C: II, s. 474; Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 47; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: XIV, s. 251.

²³⁶ Ya'kûbî, **a.g.e.**, C: II, s. 474; Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 47; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 35; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: XIV, s. 251.

²³⁷ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 35.

²³⁸ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 48; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 35.

²³⁹ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 35; Mehmet Azimli, **Bâbek Bir Direnişçi**, s. 119.

²⁴⁰ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 49.

bunların verdiğiinden daha çoğunu verirdim.” Bundan sonra Bâbek Afşin’in yanına götürüldü.²⁴¹

Sehl b. Sinbat, Bâbek ile beraber oğlu Muâviye’yi de Afşin’in yanına göndermişti. Bunun üzerine Afşin, Muâviye’ye 100.000 dirhem verilmesini emretti. Babası Sehl’e de 1.000.000 dirhem gönderdi. Ayrıca mücevherler ile süslü bir kemer ve hilat gönderdi. Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan’ın bazı bölgeleri ona verildi. Haracı kaldırıldı.²⁴² Durum bir güvercinle Mu’tasım’a bildirildi. Bunun üzerine bayram ilan edildi, zafernameler okutuldu.²⁴³

Afşin, Stefanos Kalesi’ne bir elçi göndererek Bâbek’in kardeşi Abdullah’ın kendisine gönderilmesini istedi. Afşin’in bu isteği kabul edilerek Abdullah, Afşin’e teslim edildi. Afşin de Abdullah’ı kardeşi Bâbek’le beraber hapse koydu ve bu durumu bir mektupla Mu’tasım’a bildirdi. Bunun üzerine Mu’tasım, Afşin’e bir ferman göndererek Bâbek ve kardeşi Abdullah ile birlikte yanına gelmesini istedi.²⁴⁴

Afşin yirmi yıldır İslam dünyasının başına bela olan Bâbek’i 223/838 yılında yanına alarak Sâmerâ’ya doğru yola çıktı.²⁴⁵ Bâbek’e Sâmerâ’ya gitmeden önce son bir isteğinin olup olmadığı soruldu. O da son bir kez Bezz şehrini görmek istediğini bildirdi. Bunun üzerine kendisine Bezz şehri gezdirildi.²⁴⁶

Afşin, 2 Safer 223/3 Ocak 838 günü büyük bir zafer alayı tertipleyerek Bâbek ile birlikte Sâmerâ’ya girdi.²⁴⁷ Burada önce halifenin kardeşi Vâsık ve devletin ileri gelenleri tarafından büyük bir merasimle karşılandı. Kendisine halife tarafından hilat giydirilerek çeşitli hediyeler verildi. Afşin, önce Bâbek’i, Matîre’deki sarayında bulunan Mu’tasım’ın yanına götürdü. Yıllarca devlete zarar veren bu asinin kim olduğunu merak etmiş olacaklar ki Ahmed b. Duâd ve Mu’tasım gizlice oraya gidip Bâbek’i gördüler.²⁴⁸ Mu’tasım ertesi gün dışarı çıkıp tahta oturdu ve

²⁴¹ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 49; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: XIV, s. 251.

²⁴² Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 54; Mes’ûdî, **a.g.e.**, C: III, s. 469,

²⁴³ Mes’ûdî, **a.g.e.**, C: IV, s. 60.

²⁴⁴ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 51.

²⁴⁵ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 52; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: XIV, s. 252; Osman Turan, “Bâbek”, s. 172.

²⁴⁶ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 52; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: XIV, s. 252.

²⁴⁷ Ya’kûbî, **a.g.e.**, C: II, s. 479.

²⁴⁸ İbnü’l-Cevzî, **a.g.e.**, C: XI, s. 76.

halk, Bâbu'l-Âmme'den²⁴⁹ Matîre'ye kadar saflar halinde dizildikten sonra Bâbek teşhir edildi.²⁵⁰ Mu'tasım insanlar onu iyice tanırsınlar diye Bâbek'in bir file bindirilmesini emretti. Kırmızı ve yeşil ipekler giydirilen fil, samur kürkleri ve incilerle donatılmıştı.²⁵¹ Bâbek'in başına da değerli bir taç takılmıştı. Bâbek bu ilgiye şaşırarak "Bu ne böyle?" diye sorduğunda, kendisine: "Güçlü padişahın hakir kuluna hediyesidir." diye cevap verildi.²⁵² Böylece devletin gücü halka gösterilerek devletin zedelenen imajını geri kazanmaya çalışıldığını görüyoruz. Bu şekilde fil üzerinde dolaştırılarak halka teşhir edildikten sonra sıra idamına geldi.²⁵³

Bundan sonra Bâbek, Mu'tasım'ın kendi celladı tarafından infaz edilmek üzere idam sahasına çıkarıldı. Mu'tasım, cellada emir vererek ondan Bâbek'in ellerini ve ayaklarını kesmesini istedi. Cellad tarafından elleri ve ayakları kesilen Bâbek yere düştü. Daha sonra karnı yarıldı. Bâbek yüzündeki sararma ve acısının belli olmaması için akan kanı ile yüzünü boyadı.²⁵⁴ Daha sonra daha çok acı duyması için kaburgaları arasından kalbine kılıç sokuldu. Daha sonra kellesi kesilerek Horasan'a gönderildi.²⁵⁵ Horasan'ın bütün şehir ve köylerinde dolaştırıldı. Çünkü bu bölge halkı üzerinde güçlü bir nüfuzu vardı. Gövdesi de Sâmerâ'da teşhir için bir ağaca asıldı ve günlerce orada kaldı.²⁵⁶

Böylece yirmi yıldır Abbâsî devletini yıkılmanın eşiğine kadar getiren, siyasi, sosyal ve dini açıdan büyük yaralar açan, Abbâsîlere karşı olan isyanların en ciddi bastırılmış oldu.²⁵⁷ Mehmet Azimli, 2013 yılında yayınlanan "Bâbek Bir Direnişçi" adlı kitabında Bâbek'in ölümünden sonra, XII. yüzyıla kadar varlıklarını koruyan Hürremî taraftarlarının bir bölümünün daha sonra Sünnî Müslüman olduğunu, geriye kalanların ise 30 yıl öncesine kadar varlıklarını sürdürdükleri, fakat sonra zorla Şiileştirilerek İsmailiye mezhebinin taraftarları arasında varlıklarını sürdürdüklerini

---

²⁴⁹ Bkz. s. 112.

²⁵⁰ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 52.

²⁵¹ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 52.

²⁵² Mes'ûdî, **a.g.e.**, C: IV, s. 61.

²⁵³ Mes'ûdî, **a.g.e.**, C: IV, s. 62; Mehmet Azimli, **Bâbek Bir Direnişçi**, s. 121.

²⁵⁴ Mes'ûdî, **a.g.e.**, C: IV, s. 62; Hakkı Dursun Yıldız, "Bâbek", C: IV, s. 377.

²⁵⁵ Hasan İbrahim Hasan, **a.g.e.**, C: III, s. 305.

²⁵⁶ Hasan İbrahim Hasan, **a.g.e.**, C: III, s. 305.

²⁵⁷ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 71; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: XIV, s. 259; Mehmet Azimli, **Bâbek Bir Direnişçi**, s. 133-134.

belirtilmektedir.²⁵⁸ Günümüzde halen Bâbek'e sempati duyanlar Temmuz ayında Bezz Kalesi'ne toplanarak büyük şenlikler düzenleyip Bâbek'in doğum haftasını kutlamaktadırlar.²⁵⁹

2.2.4. Abbas b. Me'mûn İsyanı

Abbâsî Halifesi Me'mûn'un oğludur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Askerî alanda iyi yetiştirilmiş olan Abbas birçok isyan girişiminin bastırılmasında görev almıştır. Babasının Bizans'a karşı yaptığı ilk seferde ordu kumandanlığı yapmıştır. Bu seferde Anadolu'da birçok kale fethetmiştir. Bu başarılarından dolayı 218/833'te babası tarafından Tyana'yı (Tuana) tahkim edip Müslüman nüfusu burada iskân etmekle görevlendirilmiştir.²⁶⁰

Me'mûn, Bizans'a karşı çıktığı dördüncü seferinde vefat ettiği sırada Abbas, Sugûr ve Avâsım valiliği görevini icra etmekte idi.²⁶¹ Daha önce Mu'tasım'ın halife olma süreci anlatılırken belirtildiği gibi Abbas ordunun huzuruna çıkarak amcasına biat etti ve ordunun da biat etmesini sağladı. Böylece Mu'tasım'ın halifeliğini kesinleştirerek ordu ve halk arasında çıkabilecek olası bir karışıklığı engellemiş oldu. Mu'tasım kendisi için tehlike arz edeceğini düşünmüş olacak ki halife olduktan sonra Abbas'ı Sugûr ve Avâsım valiliğinden azletti ve Abbas bu süreçten sonra bir daha resmi bir göreve getirilmedi.

Mu'tasım halife olduktan sonra Abbâsî imparatorluğunda Türk nüfuzu her geçen gün etkinliğini arttırmaya devam etti. Özellikle Bâbek isyanının bastırılmasında gösterdikleri başarı, onların kuvvet ve kudretini perçinledi. Askeri kadroların tamamına yakını Türkler'in eline geçti, ayrıca devletin idari ve diğer kadrolarında da nüfuz sahibi oldular. Bu durum Arap ve diğer grupların devlet

²⁵⁸ Mehmet Azimli, **Bâbek Bir Direnişi**, s. 133-134.

²⁵⁹ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 71; İbn Kesir, **a.g.e.**, C: XIV, s. 259; Mehmet Azimli, **a.e.**, s. 134.

²⁶⁰ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbas b. Me'mûn," **DİA.**, İstanbul, 1988, C: I, s. 26.

²⁶¹ Casim Avcı, "Sugûr," **DİA.**, İstanbul, C: XXXVII, 2009, s. 473.

idaresindeki tesirlerini azalttı. Bunların neticesinde Türkler'e ve halifeye karşı büyük bir muhalif kitlenin meydana gelmesine ve teşkilatlanmasına sebep oldu.²⁶²

Anlaşılan o ki bu muhalif gruplar, Türkler'den kurtulmanın çaresini halifenin ölmesi ve yerine itimatlarını kazandıkları Abbas b. Me'mûn'un getirilmesinde aradılar. Bu fikir onları halifeyi tahtından indirip yerine Abbas'ı geçirmek üzere harekete geçmeye sevk etti.²⁶³ Muhaliflerin bu hareketlerinin fitilini ateşleyen son olay ise; ileride bahsedilecek olan Ammûriye seferi sırasında Mu'tasım'ın Afşin'i askeri harcamalarda serbest bırakırken Uceyf b. Anbese'ye yetki tanımamış olması idi.²⁶⁴ Mu'tasım tarafından kendisine karşı alınan bu tavrı öğrenen Uceyf b. Anbese, Abbas'ı babası Me'mûn'un ölümünden sonraki tutumundan ve Mu'tasım'a biat etmesinden dolayı kınadı.²⁶⁵ Ayrıca daha önce kaçırdığı halifelik fırsatını yeniden yakalaması için ona cesaret verip teşvik etti. Neticede Abbas b. Me'mûn, Uceyf'in sözlerinden etkilenerek Hâris es-Semerkindî'yi kendisine taraftar toplaması için kullanmaya karar verdi.²⁶⁶

Bu propaganda için seçilen Hâris, edîb, akıllı ve idari kabiliyete sahip becerikli bir kişi idi. Ayrıca Abbas b. Me'mûn ile yakınlığı vardı. Zira isyanda başarılı olabilmesi için Abbas b. Me'mûn'un kumandanları kendi safına çekmesi gerekiyordu. Bunu sağlayabilecek kişi ise Hâris idi. Askerlerin arasında dolaşan Hâris, bir müddet sonra Mu'tasım'ın yakın adamlarından bazılarının ve bir grup kumandanın gönlünü çelerek Abbas b. Me'mûn'a biat etmelerini sağladı.²⁶⁷ Bu arada Hâris, biatte bulunan bu kimselere: *"Biz Abbas b. Me'mûn'un halifeliğini açığa vurduğumuz zaman her biriniz, birlikte bulunduğu komutanın üzerine atılsın ve onu öldürsün."* diyerek Mu'tasım ile birlikte Afşin, Eşnâs ve diğer komutanların da öldürülmesini emretti. Bu adamlar Hâris'e söz vererek bu isteğini yerine getirmeyi garanti ettiler.²⁶⁸

---

²⁶² Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 71; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: XIV, s. 259; Hakkı Dursun Yıldız, **İslamiyet ve Türkler**, s. 124.

²⁶³ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 36; Hasan İbrahim Hasan, **a.g.e.**, C: II, s. 374.

²⁶⁴ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 71; Muhiddin Kapaşahin, **"Mu'tasım Dönemi İsyânları"**, s. 354.

²⁶⁵ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 71; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: XIV, s. 259.

²⁶⁶ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 71.

²⁶⁷ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 71; İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, C: XI, s. 83.

²⁶⁸ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 72; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 36.

Ammûriye seferi esnasında Afşin'in bir kısım kuvvetle Malatya tarafından Bizans ülkesine girişini fırsat bilen Uceyf b. Anbese, Abbas'a sefer sırasında Mu'tasım'ı öldürmeyi teklif etti. Halife öldürüldükten sonra da kendisinin halifeliği için komutanlardan ve askerlerden biat alıp Bağdat'a dönmesini söyledi. Fakat Abbas: “*Ben askerleri bu gazadan alıkoymak istemiyorum.*” diyerek gelen teklifi reddetti.²⁶⁹ Bunun üzerine Uceyf Abbas'ı gafletle itham ederek, Mu'tasım'ın Ammûriye'yi fethettiğinde daha da güçleneceğini, bu durumda hareketin başarıya ulaşmasının zor olacağını söyledi.²⁷⁰ İkinci bir fikir olarak Ammûriye'yi fethedip askerler ganimet toplamakla meşgul oldukları sırada ganimetleri yağmalamak için bir grubu görevlendirmesini, bu durumu öğrenen Mu'tasım'ın acil olarak olay yerine geleceğini ve zayıf ve korumasız olacağını, bu esnada adamlarına emir vererek onu öldürmesini söyledi.²⁷¹ Ancak Abbas bunu da kabul etmeyerek ed-Derb'e²⁷² gelinceye ve onu yalnız yakalayınca kadar bekleyeceğini, böylece onu öldürmenin daha kolay olacağını söyledi. Ancak Uceyf ona itimat etmemiş ya da başarısız olacağından korkmuş olacak ki Abbas'ın pasif tutumu üzerine Ammûriye fethedildikten sonra askerler ganimet toplamakla meşgul oldukları sırada kendi planını harekete geçirdi. Ganimet dağıtım sırasında bir takım eşyaları yağmalattı ve karışıklığa sebebiyet verdi. Ancak Abbas'ın emri olmadığından Mu'tasım'a suikast yapılamadı.²⁷³

Bu sırada, yapılan konuşmalardan suikast planını haber alan Ahmed b. Halil adında biri duyduklarını Eşnâs'a aktardı. Bunun üzerine Eşnâs, Hâris es-Semerkandî'yi yakalattı ve zincire vurdurarak Mu'tasım'a gönderdi. Mu'tasım'ın yanına getirilen Hâris, olayı başından sonuna kadar olduğu gibi anlattı.²⁷⁴ Ayrıca kendilerine biat eden ve ayaklanmaya eşlik edecek olan bütün komutanların ve diğer

²⁶⁹ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 72; İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, C: XI, s. 83.

²⁷⁰ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 72; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 36.

²⁷¹ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 75-76.

²⁷² Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 75; İbn Kesîr burayı “Derbürrum” olarak zikretmiştir. İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: X, s. 259.

²⁷³ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 76; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 36.

²⁷⁴ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 76; Muhiddin Kapaşşahin, “**Mu'tasım Dönemi İsyancıları**”, s. 355.

kişilerin isimlerini halifeye bildirdi. Verdiği bilgilerin ödülü olarak Mu'tasım, kendisine hilat giydirdi ve onu serbest bıraktı.²⁷⁵

Bundan sonra Mu'tasım, Abbas b. Me'mûn'u huzuruna çağırdı ve sarhoş oluncaya kadar içki içirdikten sonra kendisine biat edilmesi konusunda ve hazırladığı tuzak hususunda hiçbir şeyi saklamayacağına dair yemin ettirdi. Nihayet Abbas b. Me'mûn da tıpkı Hâris es-Semerkandî'nin izah ettiği gibi durumu bütün açıklığı ile Mu'tasım'a anlattı.²⁷⁶ Bunun üzerine Mu'tasım Abbas'ı zincire vurdurup Afşin'e teslim ettirdi.²⁷⁷ Ayrıca Uceyf ve adları verilen komutanlar yakalayıp hapse atıldı. Abbas b. Me'mûn günlerce aç bırakıldı. Münbiç'e gelindiğinde yiyecek istedi ve kendisine bol miktarda yiyecek verildi. Yiyeceklerini yedikten sonra su istedi ancak verilmedi.²⁷⁸ Daha sonra eski bir abaya sarılarak bir kenara bırakıldı. Nihayet Abbas Münbiç'te öldü²⁷⁹ ve cenaze namazını kardeşlerinden birisi kıldırdı.²⁸⁰ Mu'tasım, minberlerde ona lanet okunmasını emretti ve ona lanetlenmiş anlamına gelen "Laîn" lakabını verdi.²⁸¹

Mu'tasım, Abbas'ın çocuklarından bir kısmını da öldürttü.²⁸² Uceyf ise Musul'da bulunan Bâaynasa'da öldü. Uceyf'e de aynı şekilde bol miktarda yiyecek verildi, fakat su verilmedi ve susuzluktan öldü.²⁸³ Buradan Abbas ve Uceyf'in işledikleri suçun karşılığı olarak aynı cezaya çarptırıldıkları anlaşılmaktadır.

Anlaşıldığı kadarıyla Abbas herhangi bir isyan düşüncesi içinde değildi. Muhalif güçler tarafından kışkırtılarak isyan etmeye zorlandı. Zira amcasının veliaht tayini işlemlerinde ve sonrasında tahta geçerken gösterdiği tavır bunu kanıtlar niteliktedir. Ayrıca olayların devamında Abbas'ın isyan edip etmeme noktasında kararsız ve isteksiz davrandığını görüyoruz. Böylece onun bu tereddütlü ve kararsız

---

²⁷⁵ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 76.

²⁷⁶ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 76; İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, C: XI, s. 84.

²⁷⁷ Muhiddin Kapaşahin, "**Mu'tasım Dönemi İsyamları**", s. 356.

²⁷⁸ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 76; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: XIV, s. 260.

²⁷⁹ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 77; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 38; Hakkı Dursun Yıldız, "**Abbas b. Me'mûn**", C: I, s. 27.

²⁸⁰ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 77.

²⁸¹ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 77; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 38.

²⁸² İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 38; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: XIV, s. 260.

²⁸³ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 38; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: XIV, s. 260.

tavrı isyan hareketinin başlamadan bitmesine sebep olmuş, ancak kendisinin de hayatına mal olmuştur.

Sonuç olarak bu isyan hareketi halifenin şahsına yönelik gibi görünen ancak asıl amacı Abbâsî devleti içinde nüfuzları her geçen gün artan Türkler'in ortadan kaldırılmasını hedefleyen bir isyan girişimidir. İsyancıların amaçlarının aksine, Türkler'e karşı olanların zayıflamasına, buna karşılık Türk nüfuzunun devlet içinde daha da artmasına vesile oldu demek mümkündür.

2.2.5. Mâzyâr b. Kârin İsyanı

Mâzyâr b. Kârin, Kârinîler hanedanlığının hükümdarıdır. Kârinîler, Sasanî hükümdarlarından Hüsrev Enûşirvân tarafından Taberistan'ın dağlık bölgesine yerleştirilmiş sülaleye verilen addır. Daha sonradan Taberistan bölgesi bu aileye verilmiştir. Kârinîler, bu bölgenin Müslümanlar tarafından fethinden sonra da yerlerini ve mevkilerini korudular. Mâzyâr b. Kârin ise babası Kârin'in vefatından sonra hükümdar oldu.²⁸⁴

Mâzyâr tahta çıkmadan önce Bâvendîler, Kârinîler'e karşı saldırılara başlamışlardı. Kendisi tahta çıktıktan sonra da saldırılar devam etti. Hal böyle olunca Mâzyâr, Bâvendîler ile savaşmak durumunda kaldı. Mağlup olunca ülkesini kaybetti. Esir edilen Mâzyâr, bir şekilde firar ederek Bağdat'a, başka bir rivayete göre ise Merv'e geldi. Me'mûn'un huzuruna çıkarak Müslüman oldu. Halife ona Muhammed ismini verdi.²⁸⁵

Bâvendî hükümdarı Şehriyar'ın ölümü ile birlikte tekrar Taberistan'a dönen Mâzyâr b. Kârin fetih hareketleri sürecinde elde ettiği başarılarından dolayı Rûyan, Demâvend ve Taberistan valiliğine getirildi. Mâzyâr'ın topraklarını genişletmesi bölgede bulunan bazı halkların düşmanlığına sebep oldu. Kendisini irtidat etmekle suçlayarak halifeye şikayette bulundular. Ancak Me'mûn bu suçlamalar karşısında sessiz kalarak Mâzyâr'ı Taberistan valisi olarak görevine devam ettirdi. Kaynaklarda

²⁸⁴ Hakkı Dursun Yıldız, "Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi", C:III, s. 211.

²⁸⁵ Belâzurî, a.g.e., 339; Taberî, a.g.e., C: VIII, s. 556.

halifenin Bizans seferine hazırlandığı için bu sorunu göz ardı ettiği²⁸⁶ söylenmektedir. Bunun yanı sıra, halifenin bu suçlamalara itimat etmediği sonucuna da varmak mümkündür.

Mu'tasım tahta geçtikten sonra; Mâzyâr'ın görevinde bir değişikliğe gitmeden valiliğini tekrar onayladı. Mâzyâr da halife nezdinde konumunu güçlendirmek için Âmul ve Sâriye kalelerini tamir ettirdi.²⁸⁷

Mâzyâr'ın gittikçe güçlenmesi Horasan valisi Abdullah b. Tâhir'i rahatsız etmişti.²⁸⁸ Bu sebeple halifeye Mâzyâr aleyhinde mektuplar göndererek onun kötülüklerini, zulmünü ve irtidat ettiğini dile getiriyordu.²⁸⁹ Böylece halifeyi Mâzyâr'a karşı kıskırtıyordu. Bir süre sonra mektuplardan Mâzyâr haberdar oldu. Bu durum Mâzyâr'ın Abdullah b. Tâhir'e karşı kin beslemesine, vesile oldu. Bu sebeple Horasan'a göndermekte olduğu vergileri kesti.²⁹⁰ Halife tarafından uyarıldığında ise *"Ben haracımı ancak sana teslim ederim."* diyerek bu konudaki kararlılığını sürdürdü. Böylece Mu'tasım vergileri kendi adamları vasıtası ile Mâzyâr'dan alarak Abdullah b. Tâhir'e ulaştırılmasını sağlıyordu.²⁹¹

Mâzyâr'ın Tâhiriler'e karşı muhalefetine Abbâsîlerin meşhur komutanı Afşin tarafından da teşvik edildiğine²⁹² dair kaynaklarda bilgiler mevcuttur. Bu teşvikin sebebi ise Afşin'in Horasan valisi olma arzusunda olduğu şeklinde açıklanır.²⁹³ Kaynaklarda yer alan bilgiler, Afşin'in Mâzyâr'a karşı sevgisini belirttiği, Abdullah b. Tâhir'e karşı hareketini takdir ettiği ve halifenin kendisine Horasan valiliğini vaad ettiği mealinde bir mektup göndererek onu kendisine çekmek istediği²⁹⁴ yönündedir. Yine aynı kaynaklar; Afşin'in, böyle hareket etmekle Mâzyâr'ın isyan edeceğini, Abdullah b. Tâhir'in Mâzyâr'a karşı mukavemetten aciz

²⁸⁶ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 80; Ahmet Güner, "Mâzyâr b. Kârin," **DİA.**, Ankara, 2003, C: XXVIII, s. 198.

²⁸⁷ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 80; Ahmet Güner, **Mâzyâr b. Kârin**, C: XXVIII, s. 198.

²⁸⁸ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 80; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: XIV, s. 282; Nahide Bozkurt, **Abbâsîler (750-1258)**, s. 91.

²⁸⁹ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 80; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: XIV, s. 282.

²⁹⁰ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 80; Hakkı Dursun Yıldız, **"Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi"**, C:III, s. 211.

²⁹¹ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 80; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 50; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: XIV, s. 282.

²⁹² Ya'kûbî, **a.g.e.**, C: II, s. 477.

²⁹³ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 81; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 50; Abdulaziz ed-Dûrî, **a.g.e.**, s. 188.

²⁹⁴ Ya'kûbî, **a.g.e.**, C: II, s. 477; Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 81; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 50.

kalacağını, Mu'tasım'ın da Mâzyâr'la savaşmak için kendisini göndereceğini, neticede kedisini Horasan valiliğine getireceğini umduğunu kaydetmektedir.²⁹⁵ Tüm bunların yanında Mâzyâr'ı isyana sevk eden asıl gayenin Arap hâkimiyetinden kurtulmak olduğu söylenmektedir.²⁹⁶ Kaynaklarda yer alan, Bâbek ile mektuplaştığına ve ona yardım sözü verdiğine dair bilgiler göz önünde bulundurulduğunda haklılık payının olduğu gözlemlenmektedir.²⁹⁷

Nihayet Mâzyâr b. Kârin ile Abdullah b. Tâhir arasındaki nefret iyice büyüdü. Ayrıca Abdullah'ın Mâzyâr aleyhinde yazmış olduğu mektuplar, Mu'tasım'ı Mâzyâr'dan soğutmuş oldu. Afşin'nin de kıskırtmaları neticesinde Mâzyâr b. Kârin 224/839 yılında Taberistan'a bağlı Âmül bölgesinde isyan etti.²⁹⁸

Kaynaklar, Mâzyâr'ın bölgenin hâkimiyetini ele geçirmek için mül halkını zorla kendine biat ettirdiğini, kendine tabi olmayanları da hapsettirdiğini kaydeder.²⁹⁹ Zira isyan hareketine katılanların büyük çoğunluğunun çiftçi ve toprak sahipleri olduğunu görüyoruz.³⁰⁰

Mâzyâr'ın isyan haberini ve Taberistan dağlarını ele geçirdiğini duyan Mu'tasım, Abdullah b. Tâhir'e bir mektup göndererek onunla savaşmasını emretti.³⁰¹ Abdullah b. Tâhir, Cürcân'ı koruması için Mu'tasım'ın emri üzerine amcası Hasan b. Hüseyin komutasında büyük bir ordu gönderdi. Aynı zamanda Hayyan b. Cebele ile Kûmis'e 4.000 kişilik bir ordu gönderildi. Mu'tasım da, yanındaki komutanlarından Hasan b. Kârin et-Taberî ile birlikte İshak b. İbrahim'in kardeşi Muhammed b. İbrahim b. Mus'ab'ı Taberistan'a gönderdi. Ayrıca, Taberistan'a Rey tarafından girmesi için Mansûr b. Hasan'ı yola çıkardı.³⁰² Böylece Mâzyâr'ın çevresi dört bir yandan sarılmış oldu.

²⁹⁵ Ya'kûbî, **a.g.e.**, C: II, s. 477; Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 81; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 50; Abdulaziz ed-Dûrî, **a.g.e.**, s. 188.

²⁹⁶ Ya'kûbî, **a.g.e.**, C: II, s. 477; Abdulaziz ed-Dûrî, **a.g.e.**, s. 189.

²⁹⁷ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 81; Ahmet Güner; **Mâzyâr b. Kârin**, C: XXVIII, s. 198.

²⁹⁸ Ya'kûbî, **a.g.e.**, C: II, s. 477; Adem Apak, **Ana Hatlarıyla İslam Tarihi IV**, s. 218.

²⁹⁹ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 84. İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 51.

³⁰⁰ Hatîb el-Bağdâdî, **a.g.e.**, C: XIV, s. 207.

³⁰¹ Mes'ûdî, **a.g.e.**, C: III, s. 473.

³⁰² Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 84; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 51.

Mâzyâr da Kûhyâr adındaki amcaoğluna veya bir rivayete göre kendi kardeşine Taberistan dağlarının hakimiyetini verdi. Ovalık kısımları ise kendi elinde bulunuyordu. Endişe duyduğu diğer bölgeleri ise Dürrî vasıtasıyla güven altına alarak Taberistan'a girişleri engellemek adına bir savunma taktiği geliştirdi.³⁰³

Ancak Abbâsî orduları kısa zamanda büyük başarılar elde etti. Mâzyâr en büyük darbeyi ise Kûhyâr'dan yedi. Zira Kûhyâr, savunmasını yaptığı toprakların kendisine verilmesi karşılığında, belirlenen günde kendisinin savunduğu dağlık bölgeyi teslim etmeyi kabul etti. Ayrıca Mâzyâr'ın Afşin ile mektuplaşma yazılarını da Hasan b. Hüseyin'e teslim etti. O da bu mektupları Mu'tasım'a gönderdi.³⁰⁴

Nihayet belirlenen gün geldiğinde Hasan b. Hüseyin Dürrî'nin birliklerine savaş açtı. Abdullah b. Tâhir de büyük bir orduyu yardıma gönderdi. Ordu belirlenen mevkide Kûhyâr ile buluşarak bölgeyi ondan teslim aldı. Bu sırada Mâzyâr sarayında bulunmaktaydı. Ansızın sarayının kapısında süvariler ile karşılaşan Mâzyâr, onlar tarafından esir alındı.³⁰⁵

Bir başka rivayette ise Mâzyâr avlanmakta iken kendisini süvariler yakalayıp esir aldılar ve onunla birlikte savaşmakta olan Dürrî ve askerleri ansızın Abdullah b. Tâhir'in askerleri tarafından arkadan kuşatıldılar.³⁰⁶ Geri çekilmek mecburiyetinde kalan Dürrî ve askerleri hezimete uğratıldılar. Bu arada Dürrî'yi takip eden askerler onu yakalayıp öldürdüler ve başını, esir aldıkları Mâzyâr ile birlikte getirip Abdullah b. Tâhir'e teslim ettiler.³⁰⁷

Daha sonra Abdullah b. Tâhir Mâzyâr'ı sorguya çekti. Afşin'den gelen mektupları ortaya çıkardığı takdirde Mu'tasım'a başvurarak kendisinin bağışlanması için çalışacağına dair söz verdi. Bunun üzerine Mâzyâr, Afşin ile mektuplaştığını itiraf etti ve mektupları çıkarıp Abdullah b. Tâhir'in önüne koydu. Abdullah da bu mektuplarla birlikte Mâzyâr'ı İshak b. İbrahim'e gönderdi. Ona bu mektupları Mu'tasım'a teslim etmesini emretti.³⁰⁸ Böylece Abdullah b. Tâhir, hem Mâzyâr'a

---

³⁰³ Muhiddin Kapaşahin, "Mu'tasım Dönemi İsyamları", s. 357.

³⁰⁴ Taberî, a.g.e., C: IX, s. 98.

³⁰⁵ Taberî, a.g.e., C: IX, s. 98-99.

³⁰⁶ Belâzurî, a.g.e., s. 488.

³⁰⁷ Taberî, a.g.e., C: IX, s. 99; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C: VI, s. 56; İbn Kesîr, a.g.e., C: XIV, s. 262.

³⁰⁸ Taberî, a.g.e., C: IX, s. 99; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C: VI, s. 56.

suçunu itiraf ettirmiş hem de Afşin'in bu isyandaki teşvik ve rolünü, aynı zamanda siyasi emellerini belgeleri ile ortaya çıkarmış oldu.

Mâzyâr, 225/840 yılında katır sırtında Sâmerâ'ya getirildi.³⁰⁹ Mâzyâr'ın buraya gelmesi üzerine, bundan bir gün önce Afşin'i tutuklatan Mu'tasım, Afşin'in onunla yüzleştirilmesini emretti. Mâzyâr, Afşin'in kendisiyle mektuplaştığını ve kendisini isyana teşvik ettiğini ikrar etti.³¹⁰ Kaynaklarda Mâzyâr'ın bu konuda tutarsız ifadelerde bulunduğu ve bunu inkar ettiği bilgileri de mevcuttur.³¹¹ Halifenin Afşin'i serbest bırakmak yerine tekrar hapishaneye göndermiş³¹² olması, suçlamaları itiraf ettiği yönündeki bilgileri doğrulamaktadır.

Bu mahkemenin sonucunda Mâzyâr'a değnek cezası verildi. Kendisine dört yüz elli sopa vuruldu ve bu sopaların arkasından su içen Mâzyâr hemen öldü. Bağdat köprüsü üzerine Bâbek'in cesedinin yanında asılarak teşhir edildi.³¹³ Adamlarından ve tabilerinden önde gelenleri de öldürüldü.³¹⁴ Böylece Taberistan'da Kârinîler hanedanı son bulmuş oldu.

2.2.6. Mengüçur'un İsyanı

224/839 yılı sonlarında Azerbaycan'da vuku bulan isyandır. Kaynaklarda hayatı hakkında fazla bilgiye rastlanmayan Mengüçur, Afşin'in dayısının oğludur.

Bu dönemde Azerbaycan, Cibal ve Ermeniye bölgesinin valiliğini Afşin yapıyordu. Verilen bilgilerden anlaşıldığı kadarı ile Afşin, Bâbek isyanının bastırılmasından sonra esir edilen Bâbek'in halifeye teslimi için Sâmerâ'ya dönerken kendi sorumluluğunda olan valiliğine, Mengüçur'u vekil bıraktı.³¹⁵

³⁰⁹ Belâzurî, **a.g.e.**, s. 338.

³¹⁰ Mes'ûdî, **a.g.e.**, C: III, s. 474; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: XIV, s. 263; Muhiddin Kapaşahin, “**Mu'tasım Dönemi İsyanları**”, s. 358.

³¹¹ Mes'ûdî, **a.g.e.**, C: III, s. 474; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: XIV, s. 263.

³¹² Mes'ûdî, **a.g.e.**, C: III, s. 474.

³¹³ Belâzurî, **a.g.e.**, s. 488.

³¹⁴ Mes'ûdî, **a.g.e.**, C: III, s. 474; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: XIV, s. 263.

³¹⁵ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 102; Muhiddin Kapaşahin, “**Mu'tasım Dönemi İsyanları**”, s. 358-359.

Mengüçur, Hürremîlerin olduğu bölgeye baskınlar düzenleyerek büyük miktarda mal ele geçirdi. Bâbek'e ait olan köylerin birisinde değeri çok yüksek olan bir mal buldu. Fakat bu malı ne Mu'tasım'a ne de vekili bulunduğu Afşin'e bildirdi.³¹⁶ Mengüçur'un bu hareketi gözden kaçmadı ve Azerbaycan Sahibu'l-Beridi (istihbaratçısı) Abdullah b. Abdurrahman tarafından halifeye iletildi.³¹⁷ Bunu öğrenen Mengüçur halifeye bir mektup yazarak bu durumu yalanladı ve Abdullah b. Abdurrahman'ı öldürmek istedi.³¹⁸ Fakat Erdebil halkı Mengüçur'a engel oldular. Bunun üzerine Mengüçur, Erdebil halkına savaş açtı.³¹⁹

Durumu öğrenen Mu'tasım, Afşin'e emir vererek Mengüçur'u azletmesini istedi. Ayrıca komutanlardan Büyük Boğa'yı (Boğa el-Kebîr) kalabalık bir askeri kuvvetle birlikte Mengüçur'un üzerine gönderdi.³²⁰ Görevinden azledildiğini ve kendisinin üzerine bir ordu gönderildiğini haber alan Mengüçur, teslim olmak yerine açıkça isyan etti. Hatta etrafına epeyce taraftar topladı ve Erdebil'den ayrıldı. Halifenin üzerine gönderdiği Büyük Boğa ile yaptıkları savaşta ise hezimete uğradı ve Bâbek'in tahrip ettiği Azerbaycan kalelerinden birine sığındı. Burasını yeniden inşa edip onardı. Ancak Mengüçur burada bir ay kadar kalabildi.³²¹ Daha sonra kendi adamları onu ele verdiler. Hatta üzerine saldırdılar ve Mengüçur'u yakalayıp Büyük Boğa'ya teslim ettiler.³²²

Büyük Boğa'dan eman isteyen Mengüçur'un bu isteği kabul edilerek Büyük Boğa ile beraber Sâmerî'ye getirildi. Mu'tasım, Mengüçur'u tutuklayıp hapse attırdı. Hapiste iken vefat eden Mengüçur'un cesedi Bâbu'l-Âmme'nin yanına asılarak çıplak olarak teşhir edildi ve yakıldı. Bu isyanda payı olduğu düşüncesiyle Afşin'e suçlamada bulunuldu.³²³

---

³¹⁶ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 102; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: XIV, s. 264.

³¹⁷ Ya'kûbî, **a.g.e.**, C: II, s. 478; Abdulaziz ed-Dürî, **a.g.e.**, s. 190.

³¹⁸ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 102; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 57; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: XIV, s. 264.

³¹⁹ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 102; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 57; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: XIV, s. 264.

³²⁰ Ya'kûbî, **a.g.e.**, C: II, s. 478.

³²¹ Ya'kûbî, **a.g.e.**, C: II, s. 478; Mahmud Şâkir, **a.g.e.**, C: IV, s. 175.

³²² Ya'kûbî, **a.g.e.**, C: II, s. 478; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 57.

³²³ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 102.

2.2.7. Afşin İsyanı

Asıl adı Haydar b. Kâvus olan Afşin'in doğum tarihi ve yeri bilinmemektedir. Ancak hükümdar ailesine mensubiyeti nedeni ile Üsrûşene'de doğmuş olması en kuvvetli ihtimaldir. Afşin kendisinin gerçek adı değil unvanıdır. Afşin kelimesi, kökü bilinmeyen bir özel isim olarak orta dönem Farsça'sında geçen "pişîn" kelimesinin Arapçalaştırılmış şeklidir.³²⁴ Eski Türkçe'de zırh, koruma anlamlarına gelmektedir. Üsrûşene'de İslamiyet'ten önce yerli prenslere verilen addır.³²⁵

Afşin'e bu unvanı Hürremîler'e karşı Azerbaycan'da kazandığı büyük zaferden ve Bizanslılar'ı mağlup etmesinden dolayı Mu'tasım vermiştir.³²⁶ Halifenin, başarılarından dolayı Afşin'i onure etmek adına kendi aile geleneğine ait bu unvanı kullanmasına izin vermiş olduğunu söyleyebiliriz.

Afşin'in, soyu Göktürk Kağanlığı'na dayanmaktadır. Kağanlığın zayıflaması ile küçük devletçikler ortaya çıkmıştır. Kara Buğra Hanlığı bunlardan biridir. Afşin'in babası Kâvus bu hanlığın hükümdarlarından biridir.³²⁷

Afşin'in tarih sahnesine çıkması Kâvus'un ailesi ile arasında çıkan bir anlaşmazlık ile olmuştur. Kâvus'un sarayında görev yapan Kahraman adlı bir memur vardı. Bu şahıs, Kâvus'un diğer oğlu olan Fazl'ın kayınpederi idi. Amacı Afşin'i babasına kötölemek sureti ile gözden düşürüp kendi damadının veliaht tayin edilmesini sağlamaktı.³²⁸ Bu sebepten Kahraman ile Afşin'in araları açıldı. Anlaşmazlığın gittikçe şiddetlenmesi üzerine Afşin Kahraman'ı öldürdü. Babasının kendisini cezalandırmasından çekindiği için de Üsrûşene'den ayrılıp Huttel'e gitti. Bir süre sonra da Bağdat'a gelerek İslam dinini kabul etti.³²⁹

Afşin, Me'mûn'a Üsrûşene'nin fethinde yardımcı olabileceğini söyleyince Halife Me'mûn Ahmed b. Ebî Hâlid komutasındaki bir askeri birliği Afşin'in öncülüğünde Üsrûşene'ye gönderdi. Afşin'in babası Kâvus önce direndiyse de sonra

³²⁴ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 102; Hakk Dursun Yıldız, "Afşin, Haydar b. Kâvûs," **DİA.**, C: I İstanbul, 1998, s. 441.

³²⁵ Mes'ûdî, **a.g.e.**, s. 233; Hakk Dursun Yıldız, **İslamiyet ve Türkler**, s. 135-136.

³²⁶ Mes'ûdî, **a.g.e.**, s. 233.

³²⁷ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 103; Hakk Dursun Yıldız, **İslamiyet ve Türkler**, s. 135-136.

³²⁸ Belâzurî, **e.g.e.**, s. 627.

³²⁹ Belâzurî, **e.g.e.**, s. 627.

Abbâsî Orduları'na teslim oldu ve Bağdat'a gelip diğer oğlu Fazl ile birlikte İslamiyet'i kabul etti.³³⁰ Me'mûn onu yeniden Üsrûşene'ye yönetici olarak atadı. Onun ölümünden sonra da buranın yönetimi Afşin'e geçti.³³¹

Afşin'in komutan olarak katıldığı ilk askeri harekât, Me'mûn'un son yıllarında Mısır'da çıkan ayaklanmayı bastırmak oldu (215/830).³³² Buradaki başarısıyla devlet adamları arasında büyük bir saygınlık kazandı. Mu'tasım'ın halife olmasıyla Afşin'in yıldızı parladı, başkomutanlığa getirildi.³³³

Daha sonra Mu'tasım, Afşin'i Azerbaycan Valiliği'ne atayarak Bâbek ayaklanmasını bastırmakla görevlendirdi.³³⁴ Afşin bu görevi de başarı ile yerine getirdi. Abbas b. Me'mûn ayaklanmasının bastırılmasında da önemli rol oynayan Afşin, Mu'tasım-Billâh'ın meşhur Amorium (Ammûriye) seferinde³³⁵ de önemli başarılar elde etti. Bu başarılarından ötürü yukarıda bahsedildiği üzere halife kendisine "Afşin" unvanını verdi.

Afşin'in, Me'mûn devrinde başlayan ve Mu'tasım zamanında devam eden askeri başarıları sebebiyle, halife ve devlet erkânı arasında kazanmış olduğu nüfuz ve itibar; bazı yöneticiler ve Araplar'ın ileri gelenleri arasında kendisine karşı kiskançlık ve kin doğurdu. Afşin'in rakipleri, onun halife ve ordu yanındaki itibarını sarsmak için en küçük fırsatı dahi kaçırmıyorlardı. Bu konuda en büyük rol oynayanların başında Horasan valisi Abdullah b. Tâhir gelmekteydi.³³⁶

Bu iki şahsiyet arasındaki husumet, Afşin'in Bâbek isyanını bastırmakla meşgul olduğu sırada patlak verdi. Üsrûşene'ye ulaşmak için Horasan güzergâhının kullanılması gerekiyordu. Bu bölgenin valiliği de Abdullah b. Tâhir'in idi. Afşin, Bâbek ile savaşırken civar beylerden gelen hediyelerle ele geçirdiği ganimetleri halifeye değil Üsrûşene'ye gönderiyordu.³³⁷ Afşin'in adamları Nîsâbur'a geldiklerinde Abdullah b. Tâhir arama yaparak yanlarındaki mallara el koydu, onları tutukladı ve malları kendi askerleri arasında dağıttı. Adamların malların Afşin'e ait

³³⁰ Belâzurî, **e.e.**, s. 628.

³³¹ Belâzurî, **e.e.**, s. 628.

³³² Ya'kûbî, **a.e.**, C: II, s. 192.

³³³ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 104; Hakk Dursun Yıldız, "Afşin, Haydar b. Kâvûs", C: I, s. 441.

³³⁴ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 104; Hakkı Dursun Yıldız, "İslamiyet ve Türkler", s. 198.

³³⁵ Ya'kûbî, **a.g.e.**, C: III, s. 201.

³³⁶ Ya'kûbî, **a.g.e.**, C: III, s. 201; Muhiddin Kapaşahin, "Mu'tasım Dönemi İsyancıları", s. 360.

³³⁷ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 104; Abdulaziz ed-Dûrî, **a.g.e.**, s. 190.

olduğunu söylemeleri üzerine, ona bir mektup göndererek: “*Senin bu kadar yüklü bir malı bana haber vermeden göndereceğini kabul edemiyorum. Bu malları halifenin bana göndereceği mallara ıvaz olarak askerlerim arasında dağıttım. Eğer adamlarının söylediği gibi mallar senin ise halifenin göndereceği mallarla mallarını öderim. Eğer değilse bu mallara Mü’minler’in emiri layıktır.*” diyerek kendisinden durumla ilgili bilgi istedi. Afşin de karşılık olarak: “*Benim ve Mü’minler’in emirinin malları aynı şeydir.*” diyerek adamlarının serbest bırakılmasını istedi. Abdullah da Afşin’in bu isteğini yerine getirdi. Bu hadise Abdullah b. Tâhir ile Afşin’in arasının bozulmasına sebep oldu.³³⁸

Abdullah b. Tâhir, Afşin’i gizli gizli takip ettirmeye başladı. Bu durumun tekerrür etmesi üzerine fırsatı kaçırmak istemeyen Abdullah, vaziyeti Mu’tasım’a bildirdi.³³⁹ Ayrıca, Afşin’in Horasan valiliğine göz diktiği, Mâzyâr’a mektuplar yazarak onu isyana teşvik ettiği iddiaları da gündeme geldi. Halife Mu’tasım, Afşin’in durumunu en ince ayrıntısına kadar tahkik ettirdi. Yapılan bu tahkik neticesinde halifenin Afşin’e karşı tutumu değişti.³⁴⁰

Abdullah b. Tâhir’in bu faaliyetlerinin yanında halifenin Afşin’e karşı tutumunu etkileyen diğer bir kişi ise halife nezdinde nüfuzlu olduğu anlaşılan kadı Ahmed b. Ebî Du’âd olmuştur. Ahmed b. Ebî Du’âd ve Abdullah b. Tâhir’in Afşin aleyhtarlığının asıl sebebi yukarıda belirtildiği üzere şahsi problemler değil; devlet yönetimindeki Türk nüfuzunun artmasının oluşturduğu kin ve kıskançlıktır.³⁴¹

Böylece halifenin kendisine karşı tutumunun değiştiğini hisseden Afşin ne yapacağını bilemez hale geldi ve Mu’tasım ile komutanlarının meşgul olduğu bir günde Musul’a hareket etmeyi ve Zab suyunu geçerek valisi bulunduğu İrmîniye’ye, buradan da Hazarlar’a gitmeyi, sonra Türk memleketlerinde dolaşıp Üsrûşene’ye dönmeyi tasarladı.³⁴² Fakat bunları emniyeti açısından tehlikeli olduğunu düşündüğü için yapmadı. Bu defa büyük bir ziyafet hazırlayıp yemeklerin içine zehir koymayı ve Mu’tasım ile komutanlarını davet etmeyi, şayet Mu’tasım gelmezse onun meşgul

³³⁸ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 104; İbnü’l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 61.

³³⁹ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 104.

³⁴⁰ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 105; İbnü’l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 61-62.

³⁴¹ Hakkı Dursun Yıldız, “**İslamiyet ve Türkler**”, s. 141-142.

³⁴² İbnü’l-Esîr, **a.g.e.**, C: V, s. 62; Abdulaziz ed-Dûrî, **a.g.e.**, s. 190.

olduğu bir günde Eşnâs ve İtah gibi diğer komutanları davet edip zehirlemeyi planladı. Böylece onu takip edecek askeri bir güç olmayacağına göre gecenin erken saatinde sarayı terk edip kaçabilecekti.³⁴³

Afşin bu planlarını, uygulamaya koyamadan, Evacin adındaki biri durumu Mu'tasım'a bildirdi. Bunun üzerine Mu'tasım, Afşin'in huzuruna getirilmesini emretti. Neticede bütün mallarıyla birlikte Mu'tasım'ın huzuruna getirilen Afşin'in elinden serveti alınıp kendisi kale burcundaki köşke hapsedildi.³⁴⁴ "Küve" denilen bu yerin içine sadece kendisi sığabiliyordu.³⁴⁵ Ayrıca Afşin'in oğlu Hüseyin de Abdullah b. Tâhir'in yaptığı bir planla yakalanarak Mu'tasım'a gönderildi.³⁴⁶

Daha sonra Afşin'in yargılanması için Vezir Muhammed b. Abdülmelik ez-Zeyyat'ın başkanlığında kadı Ahmed b. Ebî Du'âd ve İshak b. İbrahim b. Mus'ab'tan oluşan bir mahkeme heyeti oluşturuldu.³⁴⁷ Şahit olarak da Mâzyâr b. Kârin, Mûbez, Soğd meliklerinden Merzubân b. Türkeş ve Soğd halkından iki kişi vardı.³⁴⁸

Kaynaklarda yer alan bilgilere göre Afşin mahkemede altı ayrı suçtan yargılandı:

1. Üsrûşene halkının ibadet ettikleri bir puthaneye girerek orada bulunan putları dışarı atıp burasını mescit haline getiren iki kişiye sopa cezası vermek.³⁴⁹

2. Altın ve mücevherle süslü, içerisinde Allah'a karşı inkar ve küfür mahiyetinde bilgiler bulunan İran kültürüne ve Mecûsîlik dinine ait kitaba (Bazı kaynaklarda Kelile ve Dimne kitabı olduğu söyleniyor.) sahip olmak.³⁵⁰

3. Boğularak öldürülmüş hayvan eti yemek ve bunu çevresine tavsiye etmek.³⁵¹

4. Kasık tıraşı ve sünnet olmamak.³⁵²

³⁴³ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 105.

³⁴⁴ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 106; Abdulaziz ed-Dûrî, **a.g.e.**, s. 192.

³⁴⁵ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 106; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C:VI, s. 62; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: XIV, s. 271.

³⁴⁶ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 106; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C:VI, s. 62.

³⁴⁷ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 106; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 62.

³⁴⁸ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 62; H. İbrahim Hasan, **a.g.e.**, C: III, s. 307.

³⁴⁹ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 107; H. İbrahim Hasan, **a.g.e.**, C: III, s. 307.

³⁵⁰ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 107-108; Bkz. s. 118.

³⁵¹ İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: XIV, s. 273; Abdulaziz ed-Dûrî, **a.g.e.**, s. 191.

5. Kendisine kulu falanın oğlu falandan ilahların ilahına diye hitap edilmesine engel olmamak.³⁵³

6. Mâzyâr b. Kârin'i isyana teşvik etmek için mektup yazmak.³⁵⁴

Birinci suçlamada, iki şahsın iddialarının doğru olduğunu söyledi. Sebep olarak ise; Soğd melikleri ile kendi dinlerinde serbest bırakılmaları üzerine bir anlaşma yaptığını, ancak bu iki kişinin bu anlaşmaya uymayarak Üsrüşene'de bir ibadethaneye girerek buradaki putları dışarı atarak orayı mescit haline getirdiklerini, bunun için onlara sopa cezası verdiğini söyledi.³⁵⁵

İkinci suçlamaya ise: *“Bu kitap bana atalarımın kaldı. İçerisinde İran kültürüne ve Mecûsîliğe ait bilgiler bulunmaktadır; ancak ben sadece kültürel kısmı ile ilgileniyorum. Kitabın süs ve ziynetlerine gelince kitabı öyle buldum ve süslerini silmeye ihtiyaç duymadım. Böyle bir kitabın bende bulunmasının beni dinden çıkaracağını sanmıyorum.”* karşılığını verdi.³⁵⁶

Üçüncü suçlamaya ise mahkeme heyetine Mûbez'in güvenilir biri olup olmadığını sordu. Aldığı olumsuz cevap karşılığında, güvenilmeyen birinin şahitliğini nasıl kabul edebileceklerini sorarak savunma yaptı.³⁵⁷

Dördüncü suçlama karşısında ise ölüm ve acı korkusundan sebep sünnet olmadığını söyledi. Mahkeme heyeti de: *“Savaşlarda aldığın kılıç darbelerinden korkmadın da bundan mı korktun?”* deyince Afşin: *“Savaş zorunluluktur, sünnet değildir.”* cevabını verdi.³⁵⁸

Beşinci suçlamada ise olay şu şekilde gelişti: şahitlerden biri kendisine: *“Memleketinin halkı sana yazdıkları mektuplarda nasıl hitap ediyorlar?”* diye soruldu. O da: *“Babama ve dedeme hitap ettikleri gibi.”* cevabını verdi. *“Kulu filan oğlu filandan ilahların ilahına diye yazmazlar mı?”* diye soruldu. O da: *“Evet.”* cevabını verdi. Bunun üzerine Muhammed b. Abdulmelik: *“Sen Firavun'a ne*

³⁵² Taberî, a.g.e., C: IX, s. 108-109; İbn Kesîr, a.g.e., C: XIV, s. 273.

³⁵³ Taberî, a.g.e., C: IX, s. 108-109.

³⁵⁴ İbnü'l-Esîr, a.g.e., C: VI, s. 62; H. İbrahim Hasan, a.g.e., C: III, s. 310.

³⁵⁵ İbnü'l-Esîr, a.g.e., C: VI, s. 63.

³⁵⁶ İbnü'l-Esîr, a.g.e., C: VI, s. 63.

³⁵⁷ Taberî, a.g.e., C: IX, s. 108; Abdulaziz ed-Dûrî, a.g.e., s. 19.

³⁵⁸ Taberî, a.g.e., C: IX, s. 108-109; İbn Kesîr, a.g.e., C: XIV, s. 273.

bıraktın? Müslümanlar kendilerine bu şekilde bir hitaba tahammül edemezler.” dedi. Afşin de cevaben: “Onlar dedeme, babama ve Müslüman olmazdan önce bana böyle hitap ederlerdi. Aynı geleneği sürdürmediğim zaman bana itaat etmeyeceklerinden korktuğum için bu şekilde yazmalarına ses çıkarmadım.” dedi.³⁵⁹

Altıncı suçlama da ise bizzat Mâzyâr ile yüzleştirilerek kendisini isyana teşvik edip etmediğine dair mektuplaşp mektuplaşmadığı soruldu. Bu konu hakkındaki rivayetler çelişkilidir. Daha önce değinildiği üzere Mesûdî ve diğer bazı kaynaklar Mâzyâr’ın bu suçlamayı kabul ettiğini yazmaktadır.³⁶⁰ Ancak kaynakların çoğunda Afşin’in suçlamayı kabul etmediği yer almaktadır. Mâzyâr da bu suçlamaya olumsuz yanıt vererek bu mektuplaşmanın Afşin’in kardeşi ve kendi arasında gerçekleştiğini söyledi. Afşin de cevaben: “*Bu adam kardeşi ile kardeşim arasındaki bir meseleden bahsediyor, onlar arasındaki bir mesele beni ilgilendirmez. Eğer mektubu ben yazmış olsa idim önce onu kendi tarafıma çekerdim.*” diyerek suçlamayı reddetti.³⁶¹

Mahkemenin sonunda Ahmed b. Ebi Duâd yanında bulunan heyete: “*Nihayet Afşin’in durumu aydınlığa kavuştu!*” dedi.” ve Büyük Boğa’ya dönerek Afşin’i alıp götürmesini söyledi. Bunun üzerine Boğa, Afşin’in kemerinden şiddetle kavrayıp kendisine doğru çekti ve kaftanının yakasından tutup bu vaziyette onu tekrar hapisaneye götürdü.³⁶² Buradan anlaşıldığı üzere mahkeme heyeti Afşin’in tutukluluğuna karar vermiş; ancak herhangi bir cezaya hükmetmemişlerdir.

Tutukluluğu süresince Afşin’e ekmek ve sudan başka bir şey verilmedi. Bünyesi uzun süre açlığa ve susuzluğa dayanamadığından, Şaban 226/Haziran 841’de hapiste iken açlıktan öldü.³⁶³ Daha sonra Afşin, halkın görmesi için Bâbu’l-Âmme’ye asıldı.³⁶⁴ Bir müddet asılı kaldıktan sonra indirerek cesedini ateşte yakılarak külleri Dicle nehrine atıldı.³⁶⁵

³⁵⁹ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 108-109.

³⁶⁰ Mes’ûdî, **a.g.e.**, s. 233

³⁶¹ Taberî, **age.**, C: IX, s. 109; H. İbrahim Hasan, **a.g.e.**, C: III, s. 310-311.

³⁶² Taberî, **age.**, C: IX, s. 110.

³⁶³ Ya’kûbî, **age.**, C: II, s. 478; Taberî, **age.**, C: IX, s. 111; İbn Kesîr, **age.**, C: XIV, s. 277.

³⁶⁴ Mes’ûdî, **age.**, C: III, s. 474.

³⁶⁵ Ya’kûbî, **age.**, C: II, s. 478.

Afşin suçlu görülüp hapsedilmesine rağmen halife, kendisine oğlu Vâsık ile mevsim meyveleri göndermiştir. Bu durum Mu‘tasım’ın ona karşı sevgisinin hala devam ettiğini göstermektedir. Afşin de Mu‘tasım’a bir mektup göndererek, bu meyveler yerine güvenebileceği söyleyeceklerini ona nakledecek birini göndermesini istemiştir. Halife de ona Hamdun b. İsmail’i göndermiş Afşin Hamdun ile uzun uzun sohbet etmiş, nihayetinde halifeye sevgisini ve suçsuzluğunu ifade etmek için bir mektup göndermiştir.³⁶⁶ Bu sohbetten yansıyan bir rivayet şu şekildedir. Hamdun Afşin’in gerçekten sünnet olup olmadığını sormuş. Afşin de mahkeme heyetinin niyetinin “*Evet sünnetliyim.*” cevabını duyunca “*Haydi soyun bakalım!*” diyerek kendini rencide etmek istediklerini, soyunmaktansa ölmeyi tercih edeceğini ve buna mahal vermemek için sünnetli olmadığını söylediğini belirterek Hamdun’a: “*İstersen senin önünde soyunabilirim.*” dedi. O da: “*Gerek yok ben sana inanıyorum.*” diyerek yapılan görüşmeyi halifeye iletmek üzere zindandan ayrıldı.³⁶⁷

Buradan hareketle mahkeme sürecinde görüldüğü üzere kendisine yöneltilen sorular genelde onun Müslüman olup olmadığı ile alakalı sorulardır. Ancak Bâbek isyanının bastırılması, katıldığı seferler ve yapmış olduğu icraatlerin İslam’ın yüceltilmesine dair davranışlar olduğunu gözlemliyoruz. Doğal olarak yapmış olduğu icraatler kendisine yöneltilen suçlamaları nesh etmektedir. Ancak kendi verdiği ifadeler doğrultusunda eski alışkanlıklarının bir kısmını terk etmediği iddiaları doğrudur.³⁶⁸ Böylece İran kültürünü üstün tuttuğu ve eski kültürüne bağlı olduğu söylenilebilir. Ancak kaynaklar nezdinde Mecûsî olduğuna karar vermek zordur.

Afşin’in bu şekilde ortadan kaldırılması Arap unsurunun bir başarısı ve idareyi tekrar ele geçirmek için kazandıkları bir muvaffakiyet gibi görünse de durum böyle olmamıştır. Ordu kumanda heyetini ellerinde bulunduran Türkler halifeyi etkileri altına almayı başarmışlardır. Nitekim Afşin’in ölümünden sonra onun yerine yine Türk bir komutan olan Eşnâs’ın geçmesi bu durumun kanıtıdır.³⁶⁹

³⁶⁶ Taberî, **age.**, C: IX, s. 112-113.

³⁶⁷ Taberî, **age.**, C: IX, s. 112-113; İbnü’l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 66.

³⁶⁸ Hakkı Dursun Yıldız, **İslamiyet ve Türkler**, s. 147.

³⁶⁹ Hakkı Dursun Yıldız, **İslamiyet ve Türkler**, s. 147.

2.2.8.Ebû Harb el-Müberka‘ İsyanı

Mu‘tasımı döneminin sonlarına doğru 227/841 yılında Filistin'de vuku bulan isyandır.³⁷⁰ İsyanın sebebi basit olmasına rağmen, sonrasında ciddi bir hal almıştır. Ortaya çıkış sebebi şudur: Ebû Harb, evinde bulunmadığı bir sırada halifenin Türk askerlerinden birisinin zorla onun evine girmek istemesi üzerine karısı veya kız kardeşi buna mani oldu.³⁷¹ Buna sinirlenen asker de kadının eline bir darbe vurarak, bileğini yaraladı.³⁷² Kadın, Ebû Harb eve dönünce, başından geçenleri kendisine anlattı. O da olayın faili olan askerin yanına giderek bir fırsatını bulup onu öldürdü ve sonra cezadan korktuğu için yüzünü peçe ile kamüfle ederek³⁷³ Ürdün dağlarına kaçtı.³⁷⁴

Ebû Harb, tanınmamak için gündüzleri yüzüne maske taktığından ona el-Müberka‘ (Peçeli) ismi verilmiştir. Uzun müddet dağlarda dolaşmış ve etrafına taraftar toplamak için kendisinin Ümeyye ailesinden geldiğini iddia etmeye başlamıştır.³⁷⁵ Bir kimse yanına geldiğinde onu “Emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker” e (İyiliği emredip, kötülükten men etmek) ve sultanı yermeye davet ediyordu.³⁷⁶ Ebû Harb'in bu hareketleri, özellikle Emevîler'den olduğunu iddia etmesi,³⁷⁷ etrafında büyük bir kalabalığın toplanmasına sebep oldu. Özellikle çiftçiler ve Yemenli Araplar onun saflarına katıldılar.³⁷⁸ Ona tabi olanların sayısı yüz bini buldu.³⁷⁹

Bu şekilde aile kavgası olarak tabir edebileceğimiz bir olay büyüyerek siyasi içerikli bir başkaldırı hareketine dönüşmüştür. Bu isyanın psikolojik tabanına inildiğinde, devletin askerinin halka ait bir haneye tecavüzü, devlete ve halifeye karşı bir nefreti beraberinde getirerek; başkaldırı ve isyan hareketine dönüşmüştür diyebiliriz.

³⁷⁰ Taberî, **age.**, C: IX, s. 116; İbnü'l-Esîr, **age.**, C: VI, s. 69.

³⁷¹ İbnü'l-Cevzî, **age.**, C: XI, s. 117; İbn Kesîr, **age.**, C: XIV, s. 281.

³⁷² Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 116; Muhiddin Kapaşahin, “**Mu‘tasım Dönemi İsyanları**”, s. 363.

³⁷³ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 116.

³⁷⁴ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 69; Muhiddin Kapaşahin, “**Mu‘tasım Dönemi İsyanları**”, s. 363.

³⁷⁵ İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: XIV, s. 282.

³⁷⁶ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 116; İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, C: XI, s. 117.

³⁷⁷ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 116; Muhiddin Kapaşahin, “**Mu‘tasım Dönemi İsyanları**”, s. 363.

³⁷⁸ İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, C: XI, s. 117; Abdulaziz ed-Dûrî, **a.g.e.**, s. 193.

³⁷⁹ İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, C: XI, s. 117; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 69.

Müberka' ile ilgili isyan haberi Mu'tasım'a ulaştığında halife ağır hasta idi. Buna rağmen bu olaya öncelik veren Mu'tasım, isyanı bastırması için yaklaşık 1000 kişilik bir kuvvetle Recâ b. Eyyûb el-Hudâri'yi Müberka' üzerine gönderdi.³⁸⁰

Recâ b. Eyyûb, Ebû Harb'in taraftarlarının çok kalabalık olduğunu görünce hemen hücumla geçmedi. Karargâh kurarak onun taraftarlarının dağılmasını bekledi.³⁸¹ Hasat mevsimi gelince adamları onu yalnız bırakarak işlerinin başına döndüler.³⁸² Bu şekilde onun yanında 1000 veya 2000 kişilik bir kuvvet kalmıştı. Bunu fırsat bilen Recâ b. Eyyûb, savaşma zamanının geldiğini düşünerek onun üzerine yürüdü.³⁸³

Recâ b. Eyyûb'un askerleri Ebû Harb'i çepeçevre kuşatarak yakalayıp esir aldılar. Esir alınan Müberka', Sâmerâ'ya getirildi.³⁸⁴ Mu'tasım isyanın bastırılmasının geciktirilmesinden hoşlanmayarak komutanına nedenini sordu. Recâ: *"Beraberinde 100.000 veya daha fazla adamı vardı. Allah bana imkân verinceye kadar bekledim ve nihayet yakaladım."* karşılığını vererek isyanın bastırılmasındaki gecikmenin sebebini açıkladı. Halife bu faaliyetlerinden ötürü ona teşekkür etti. Ebû Harb'in yakalanması üzerine etrafına topladığı insanlar da dağılıp gitti.³⁸⁵

İbnü'l-Esîr Mu'tasım'ın Müberka' isyanı bastırılmadan öldüğünü ve isyanın Vâsık döneminde bastırıldığını söylemektedir.³⁸⁶ Muhtemelen burada karışıklığa sebep olan olay ekin ekme meselesidir. Ekinlerin ilkbaharda ekildiği yargısından hareketle bu tarihte Mu'tasım'ın ölmüş olduğu sonucuna varılmıştır. Ancak yukarıda İbn Kesîr'in aktardığı, Müberka' Sâmerâ'ya getirildiğinde Mu'tasım ile Recâ arasında geçen diyaloga bakıldığında isyanın bastırıldığında Mu'tasım'ın hayatta olduğunu göstermektedir. Bu durumda göz ardı edilen bir şey vardır ki; oda ekin mevsimi iki tanedir biri kışa dayanıksız yaz bitkilerin ekildiği diğeri ise güzden ekilen buğday, arpa, bezelye gibi bitkilerin ekildiği dönem. Ayrıca sonbahar bir hasat mevsimidir. Kış bitkilerinin ekim çalışmalarının yapıldığını ya da sonbahar hasadının

³⁸⁰ İbnü'l-Cevzî, **a.g.e.**, C: XI, s. 117; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 69.

³⁸¹ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 116; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: XIV, s. 282.

³⁸² Mahmud Şâkir, **a.g.e.**, C: IV, s. 175.

³⁸³ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 117; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 69.

³⁸⁴ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 117.

³⁸⁵ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 117; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 69; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: XIV, s. 282.

³⁸⁶ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 117; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 69.

yapıldığını düşünür isek İbn Kesîr'in aktardığı bilgi daha yerinde görünmektedir. Yani Müberka' isyanı kışa girmeden Mu'tasım hayatta iken bastırılmış ve Ocak ayına gelindiğinde ise halife vefat etmiştir demek daha doğrudur diyebiliriz.

2.2.9. Ca'fer b. Fehrecüs (Ca'fer el-Kürdî) İsyanı

Mu'tasım döneminde Musul'da vuku bulan isyanlardandır. Ca'fer b. Fehrecüs'ün³⁸⁷ kimliği ve hayatı hakkında isyan hareketinin dışında kaynaklarda bilgi mevcut değildir. İsyan hareketi ile ilgili de kaynaklarda sınırlı bilgi mevcuttur. Buradan hareketle kaynakların verdiği bilgi mucabince Ca'fer b. Fehrecüs'ün Musul'da Kürtler'in önder şahsiyetlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır.³⁸⁸

Kaynaklar isyanın sebebi hakkında bilgi vermemektedir. Ca'fer b. Fehrecüs çoğunluğu Kürtler'den olan bir grupla 227/841 yılında Musul'da isyan çıkarmıştır.³⁸⁹ Halife, Abdullah b. Seyyid'i Musul'a vali tayin ederek bu isyanı bastırmakla görevlendirdi. İsyan Mâniays'ta iyice kendini göstermeye başlamış ve Ca'fer bu bölgeyi istila etmiş durumda idi. Abdulah b. Seyyid, Ca'fer b. Fehrecüs ve taraftarlarına savaş ilan ederek onları buradan sürdü.³⁹⁰

Bunun üzerine taraftarları ile birlikte Dasin dağına giden Ca'fer; dar bir yoldan geçilerek gidilen ve takip edilmesi düşünülmeyecek olan bir bölgede kendilerini koruma altına aldılar. Ancak vali bu yolları aşarak onları buldu. Rebah adında bir asker isyancıların üzerine farklı bir taktikle giderek onların saflarını dağıtmayı ve onlardan birçok kimseyi öldürmeyi başardı. Ancak bu durum yenilgiyi engellemeye yeterli olmadı. Zira isyancılar dağın konumunu ve gerilla taktiği ile savaş yapmayı iyi biliyorlardı. Böylece çatışma çok sayıda askerin ölümü ile sonuçlandı.³⁹¹ Çatışmanın sonucunda Ca'fer birçok kişiyi esir aldı. Birçoğunu da

---

³⁸⁷ Fehrecüs ismi Taberî'de "Mehracaş veya Mehracüş" olarak zikretmiştir. Taberî; **a.g.e.**, C: IX, s. 118.

³⁸⁸ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 57.

³⁸⁹ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 118.

³⁹⁰ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 118; İbnü'l-Esîr, **a.e.**, C: VI, s. 57.

³⁹¹ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 118; İbnü'l-Esîr, **a.e.**, C: VI, s. 57.

katlettirdi. Katledilen esirler içerisinde vali Abdullah b. Seyyid'in amcası İshak b. Enes de bulunuyordu.³⁹²

Durumu öğrenen Mu'tasım Dâsin dağına İtah komutasında bir ordu gönderdi ve yapılan şiddetli savaş neticesinde Ca'fer öldürüldü.³⁹³ Başka bir rivayete göre ise Ca'fer yenileceğini anlayınca yanında bulundurduğu zehri içerek intihar etti. Ca'fer'in taraftarlarının çoğu katledildi. Geriye kalanlar ise esir alınarak isyan bastırıldı.³⁹⁴

2.3.Fetih Hareketleri

2.3.1.Ammûriye(Amorium)'nin Fethi

Ammûriye(Amorium)³⁹⁵ ismi, Nûh alehiyyesselâm'ın oğlu Sâm soyundan gelen Yâfes'in oğlu Rum'a dayandırılmaktadır. Rum'un kızının ismi olduğu söylenen Ammûriye, bugün Afyonkarahisar ili, Emirdağ ilçesi yakınındaki antik kentin adıdır.³⁹⁶ Tyana ve Laodikeia'ya giden yolların kavşak noktasında kurulmuştur. Firigler döneminden itibaren yerleşim yeri olduğu bilinmektedir.³⁹⁷ Bugün arkeologlar yaptıkları kazı çalışmalarında şehir ve bölge ile ilgili tarihe ışık tutacak birçok önemli bulgular elde etmektedirler.

İsyanlar bölümünde yer verdiğimiz üzere Bâbek'in isyan hareketi her geçen gün büyüyerek devletin en büyük sorunlarından biri haline gelmişti. Bu sebeple halife Mu'tasım bütün gayretini bu isyanın bastırılması için sarfetmekte idi. Bu konuda son olarak askeri dehasına güvendiği Afşin'i görevlendirmişti. Afşin,

³⁹² İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 57.

³⁹³ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 118.

³⁹⁴ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 57; İbnü'l-Esîr, **a.e.**, C: VI, s. 57.

³⁹⁵ Şehir, eski Yunanca'da "Amorion", İslam Tarihi kaynaklarında "Ammûriye", Bizanslılar tarafından ise "Amorium" şeklinde telaffuz edilmiştir. Günümüzde ise şehrin adı Bizanslılar'ın kullandığı şekli ile telaffuz edilmektedir. Biz de çalışmamızda hem İslam tarihçilerinin hem de Bizanslılar'ın kullandığı iki farklı telaffuzu birlikte kullanmayı uygun gördük. Aynı şehrin farklı isimlerle telaffuz edilişi bu sebeptendir.

³⁹⁶Abdullah Duman, "Halife Mu'tasım'ın Amorion/Ammûriye Seferi," **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, say: 38, Van, 2017, s. 420.

³⁹⁷ Chris ve Mücahide Lightfoot, **a.g.e.**, s. 29-32.

Bâbek'i adım adım takip ederek ona büyük kayıplar verdimiş ve neredeyse kıpırdıyamaz hale getirmişti.

Böylece Afşin tarafından iyice sıkıştırılan Bâbek daha önce değindiğimiz üzere kendisine bir kurtuluş ümidi olarak Bizans İmparator'unu görerek Theophilos'a bir mektup yazdı ve Mu'tasım'a karşı koyabilmek için kendisinden yardım istedi. Bâbek'in amacı Theophilos'un Afşin'e karşı harekete geçmesi durumunda ordunun Theophilos'un ordusu ile meşgul olması ve böylece kendisi üzerindeki baskının azalması ümidi idi.³⁹⁸

Halife Mu'tasım'ın Bâbek isyanı ile uğraşmasını fırsat bilen Bizans İmparatoru Theophilos da 223/837-838 yılında Zibatra (Sozopetra)'ya³⁹⁹ saldırarak burayı tahrip etti. Birçok insanı katlederek geriye kalanları ise çeşitli işkencelere tabi tuttu.⁴⁰⁰

Buradan kaçan bir gurup insan Sâmerâ'ya gelerek durumu ve oradaki esirlerin yardım çağrılarını halifeye bildirdiler. Mu'tasım bu habere çok üzüldü. Hemen Uceyf b. Anbese, Ömer el-Fergânî ve Muhammed b. Kûtah'ı bir gurup askerle yardım için Zibatra'ya gönderdi. Askerler Zibatra'ya vardıklarında şehri harap eden Theophilos ve ordusu orayı çoktan terk etmişlerdi.⁴⁰¹

Mu'tasım, Bâbek isyanını bastırdıktan sonra hızlı bir şekilde sefer hazırlıklarını başlattı. Zira Zibatra'nın tahribi halifenin halkı nezdinde ciddi bir otorite kaybı demektir.⁴⁰² Halife halkın nezdindeki değerini yeniden kazanmak hem de Theophilos'a büyük bir ders vermek için daha önce hiçbir halifenin yapmadığı şekilde orduyu silah, teçhizat, alet, yiyecek, katırlar, su tulumları, kırbalar, demir aletler ve neftlerle donattı. Ordunun öncü birliğinin komutasını Eşnâs'a ve mütakiben

³⁹⁸ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 56; İbnü'l-Esîr, **a.e.**, C: VI, s. 39.

³⁹⁹ Malatya/ Doğanşehir.

⁴⁰⁰ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 56; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: XIV, s. 253 .

⁴⁰¹ Ya'kûbî, **a.g.e.**, C:III, s. 201; Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 55; İbn Kesîr, **a.e.**, C: XIV, s. 253.

⁴⁰² Ya'kûbî, **age.**, C: II, s. 581; Chris ve Mücahide Lightfoot, "**Amorium: Anadoluda Bir Bizans Kenti**", İstanbul, 2007, s. 174.

Muhammed b. İbrahim'e, sağ cenahı İtâh'a, sol cenahı Ca'fer b. Dînâr b. Abdullah el-Hayyât'a ve merkezi Uceyf b. Anbese'ye verdi.⁴⁰³

Hazırlıklar tamamlandıktan sonra Bizans şehirlerinden hangisinin daha korunaklı ve zaptının zor olduğunu sordu. Kendine “*Ammûriye*” denildi. Oraya, İslâmiyet'in doğuşundan bu yana hiçbir Müslüman'ın sefer yapmadığı, bu şehrin Hristiyanların gözü ve kalbi olduğu, Ammûriye'nin Konstantiniyye'den daha şerefli olduğu bildirildi. Zira burası geçiş yolları üzerinde bulunan o dönem için Bizans'ın üçüncü önemli büyük kenti sayılan ve imparatorun doğduğu bir şehirdi.⁴⁰⁴ Misilleme için en uygun şehir konumunda idi diyebiliriz. Bunun üzerine halife tüm mallarını vakfettikten sonra, Zibatra'nın intikamını almak üzere Ammûriye seferi için ordusu ile birlikte yola koyuldu. Dicle'nin batısına karargâhını kurdu (2 Cemaziyelevvel 223/1 Nisan 838).⁴⁰⁵

Mu'tasım, Afşin'i Suruc'a gönderdi. Ona kendinin belirlediği bir günde Suruc'tan yola çıkması ve Derbû'l-Hades⁴⁰⁶ yolu ile Bizans topraklarına girmesi talimatını verdi. Eşnâs'ın ordusunu Tarsus üzerinden yola çıkardı. Orduya kendisini Safsaf'ta beklemelerini emretti. Hemen arkalarından da Vâsıf'ı gönderdi. Kendisi de iki gün sonra yola çıktı.⁴⁰⁷

Eşnâs, Mercü'l-Üskuf'a⁴⁰⁸ vardığında ona Mu'tasım'dan bir mektup geldi. Mektubunda Mu'tasım, Bizans İmparatoru'nun önünde olduğunu, Müslüman ordusunun nehri geçmesini beklediğini, kendisinin ise nehrin dar yerinde durduğunu ve onlara baskın yapmak istediğini bildirerek ona bulunduğu yerde kalmasını ve ordunun artçıları gelinceye kadar beklemesini emretti. Çünkü artçı kısımda ordunun

⁴⁰³ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 57; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 40.

⁴⁰⁴ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 57; Mes'ûdî, **a.g.e.**, C: VII, s. 135; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 40.

⁴⁰⁵ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 57; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 40; Chris ve Mûcahide Lightfoot, **a.g.e.**, İstanbul, 2007, s. 174.

⁴⁰⁶ Müslümanlar Anadolu seferlerinde Torosları geçmek için birkaç geçit (derb) kullanırlardı. Bunlardan Derbû'l Hades ve Kilikya geçitleri en çok kullanılan ikisi idi. Derbû'l-Hades, Maraş ve Elbistan arasındaki geçitti. Bu geçit Suğûr şehirlerinden Hades'in büyük hisarı ile korunurdu. İkincisi Tarsus'tan kuzeye ilerleyen ve Konstantiniyye'ye ulaşan yol üzerinde bulunan Kilikya Kapıları idi. Bu geçidin güney bölümüne Güvenli Geçit anlamında Derbû's-Selâme denirdi. Abdullah Duman, “**Halife Mu'tasım'ın Amorion/Ammûriye Seferi**”, s. 419.

⁴⁰⁷ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 58; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 41.

⁴⁰⁸ Merc el-Üskuf: Pozantı'nın batı tarafında bulunan ve Piskopos'un çayırı anlamına gelen yerleşim yeridir. Abdullah Duman, “**Halife Mu'tasım'ın Amorion/Ammûriye Seferi**”, s. 420.

ağırlıkları, mancınıkları, erzakları ve diğer malzemeleri vardı. Artçı kuvvet geçidin dar yerinde idi ve henüz kurtulmamıştı.⁴⁰⁹

Eşnâs, Mu'tâsım'dan başka bir mektup alıncaya kadar orada üç gün bekledi. Mu'tâsım mektubunda ona, komutanlarından birini göndermesini, Bizanslılar'dan imparator ve beraberindekilerle ilgili bilgi alabilecekleri birini bulup sorgulamalarını istedi. Eşnâs da bu görevi Fergânî'ye verdi. Fergânî, askerlerini üç gruba ayırdı ve onlara çok hızlı hareket etmelerini, kendisine imparator hakkında malumat sahibi olan bir esir getirmelerini emretti. Onlarla getirecekleri esirle birlikte rehberlerin bildirdikleri bir yerde buluşmak üzere sözleşti. Askerler üç tarafa dağılarak bazıları imparatorun askerleri, bazıları da sınır bölgelerindeki köylerden bir grup esir toparlayıp Eşnâs'a getirerek sorguladılar. Onlar da; imparator ve askerlerinin onun yakınında olduğunu, otuz günden fazla bir süredir Mu'tâsım'ın ve öncü birliğinin Lamos Çayı'nı⁴¹⁰ geçmesini beklediğini, çayın öbür tarafında onlara saldırmak istediğini bildirdiler. Yine imparatorun, Afşin'in Ermenek⁴¹¹ tarafından kendi topraklarına girdiğini öğrendiğini, bunun üzerine dayısının oğlunu vekili tayin ederek kendisinin ordusunun bir kısmı ile Afşin'in bulunduğu tarafa gitmek için yola çıktığını söylediler.⁴¹²

Eşnâs, bu haberi kendine getiren adamı haberi iletmesi için Mu'tâsım'a gönderdi. Mu'tâsım Afşin'e bir mektup yazarak kendisinin bulunduğu yerde ikamet ettiğini, imparatorun üzerine saldırması ihtimaline karşı onun da bulunduğu yerde durmasını bildiriyordu. Ancak Bizans'ın iç kesimlerine kadar ilerlemiş olduğundan elçiler mektubu Afşin'e ulaştıramadılar.⁴¹³

Bir süre sonra Mu'tâsım, Eşnâs'a ilerlemesini emreden bir mektup yazdı. Mu'tâsım da onun arkasından devam etti. İki ordu arasında belirli bir mesafe vardı.

---

⁴⁰⁹ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 59.

⁴¹⁰ Günümüzde Limonlu Çayı olarak bilinmektedir. Ancak halk arasındaki adı Lamas Çayı'dır. Kaynağını Toroslar'dan alır. Aksıfat ve Eldilek derelerinin birleşmesiyle oluşmuştur. Mersin'in Erdemli ilçesindeki Limonlu beldesinden Akdeniz'e dökülür.

⁴¹¹ Günümüzde Karaman ilinin ilçelerinden biridir.

⁴¹² Taberî, **age.**, C: IX, s. 59; Mes'ûdî, **age.**, C: VII, s. 135; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 41.

⁴¹³ Taberî, **age.**, C: IX, s. 59.

Birbirlerini takip ederek yola devam ediyorlardı. Bu şekilde Ankara'ya üç merhalelik uzaklıkta bir yere ulaştılar. Ancak ordu su ve yiyecek sıkıntısına düştü.⁴¹⁴

Eşnâs yolu üzerinde çok sayıda insanı esir aldı ve esirlerin boyunlarını vurdurdu. Boynu vurulmayan sadece yaşlı bir adam kaldı. Yaşlı adam ona: “*Sen ve ordun su ve yiyecek sıkıntısı içinde iken benim öldürülmem sana nasıl bir fayda verecek? Yakınımızda kendilerine saldırılmasından korkarak Ankara'dan kaçan insanlar var. Yanlarında da bol miktarda yiyecek ve arpa var. Sizleri onlara götürmem için yanıma ordudan birilerini ver, daha sonra da beni serbest bırak.*” dedi.⁴¹⁵ Eşnâs onu Mâlik b. Kayder'in himayesinde 500 süvari ile birlikte gönderdi. Mâlik b. Kayder'e: “*Bu adam ne zaman sana bol miktarda esir ve ganimet verirse onu o zaman anlaştığımız gibi serbest bırak.*” dedi. Eşnâs ise Ankara'ya doğru yola çıktı. Mâlik b. Keyder ve maiyetindekilere de kendisi ile Ankara'da buluşmalarını emretti.⁴¹⁶

İhtiyar adam askerleri akşama kadar yürüttü. Onları bol otlu bir vadiye getirdi. Askerler hayvanlarını doyuncaya kadar otlattılar, kendileri de akşam yemeklerini yiyip su içerek açlık ve susuzluklarını giderdiler. Daha sonra yollarına devam edip dağlık bir alana gelince geceyi burada geçirdiler. Şafak söktüğünde ihtiyar: “*İki adam gönder, şu dağa çıksınlar ve üzerine baksınlar, orada bulduklarını yakalayıp getirsinler.*” dedi. İhtiyarın dediği dağa askerlerden dört tanesi çıktı ve burada buldukları bir adam ve kadını yakalayıp getirdiler. İhtiyar adam onlara Ankara halkının nerede gecelediğini sordu. Onlar da Tuz Gölü kenarında olduklarını söylediler. Verdikleri malumat karşılığında Mâlik de onları serbest bıraktı ve askerlerle beraber söylenen yere doğru yola çıktı.⁴¹⁷

Söylenen yere geldiklerinde, onları gören kadınlar ve çocuklar göle girerek kendilerini korumaya çalıştı. Erkekler ise savaşmayı tercih ettiler ancak askerlere yenildiler ve birçoğu esir edildi. Esirlerin çoğunda kısa bir süre önce açılmış olan yaralar vardı. Askerler onlara bu yaraların sebebini sorduklarında, “*İmparatorun*

⁴¹⁴ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 59; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 42.

⁴¹⁵ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 59.

⁴¹⁶ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 60; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 43.

⁴¹⁷ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 61; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 43.

Afşin’le yaptığı savaşta bulunduk” diye cevap verdiler. Askerler onlara hadiseyi bize anlatın dediklerinde şöyle cevap verdiler: “İmparator ordusu ile Lamos Nehri’ne dört fersah uzaklıkta karargâh kurmuştu. Ona bir elçi geldi ve kalabalık bir ordunun Ermenek bölgesinden ülkesine girdiğini bildirdi. Bunun üzerine Kral askerlerinin başına kendi ailesinden birini atadı. Ona kendi yerinde kalmasını, eğer halifenin öncü kuvvetleri ile karşılaşırsa kendisinin ilerleyip Ermenek bölgesinden giren ordu ile rahat savaşabilmesi için öncü kuvvetleri püskürtmesini emretti. Biz onlara sabah namazı vakti saldırdık, hezimete uğrattık ve piyadelerinin tamamını öldürdük. Askerlerimiz onları takip etmek için bir birinden ayrıldı. Ancak öğle vakti olduğunda onların süvarileri döndü. Bizimle şiddetli bir savaş yaptılar, askerlerimizi hezimete uğrattılar. Sonra imparatorun ordugâhına döndük ancak onu burada bulamadık. Buradan imparatorun Lamos Nehri’nin arkasında bıraktığı ordugâha döndük. Askerleri ise imparatora isyan etmiş olarak bulduk. İnsanlar imparatorun akrabasının çevresinden dağılmışlardı. Ertesi gün olduğunda imparator küçük bir birlikle yanımıza geldi ve askerlerini düzensiz bir şekilde buldu. Yerine vekil olarak atadığı akrabasını tutuklattı ve başını vurdurdu. O, şehirlere ve kalelere mektup yazarak ordudan kaçan askerleri ele geçirirlerse kamçı ile dövmelelerini veya kamplara döndürmelerini ve halifeye karşı direnmelerini emretti. Bir hizmetçisini de orada kalması ve Mu’tasım geldiğinde halkı koruması için Ankara’ya gönderdi. Hizmetçi Ankara’ya geldi. Biz de onunla beraber geldik. Bir de ne görelim! Ankara halkı şehri terk etmiş ve oradan kaçmıştı. Hizmetçisi, bir mektupla durumu imparatora bildirdi. O da ona bir mektup yazarak Ammûriye’ye gitmesini emretti. Onlara Ankara halkının nereye gittiğini sorduk. Bize onların Tuz Gölü’nde olduklarını, kendilerinin de onların yanına geldiklerini söylediler.⁴¹⁸

Mâlik b. Keyder gerekli malumatı ve ihtiyaçları olan erzakı temin ettikten sonra esirlerle birlikte Eşnâs ve ordusuna yetişmek üzere yola koyuldu. Yolları üzerindeki çok sayıda koyun ve büyük baş hayvanı da yanlarında götürdüler. Eşnâs ve Mâlik Ankara’da buluştular ve burada bir gün kaldılar. Bir gün sonra sabah vaktinde de Mu’tasım Ankara’ya geldi. Eşnâs ona esirlerden işittiklerini anlattı. Mu’tasım bu duruma sevindi. Üçüncü gün olduğunda Afşin’in yanından gelen bir

⁴¹⁸ Taberî, a.g.e., C: IX, s. 61.

haberci halifenin sağlıklı ve selamette olduğu haberini verdi. Bir gün sonra Afşin Ankara'ya Mu'tasım'ın yanına geldi. Burada birkaç gün kaldılar.⁴¹⁹ Böylece fazla bir mukavemetle karşılaşmadan ordu Ankara'yı ele geçirmiş oldu.

Sonra Mu'tasım orduyu üç bölüğe ayırdı. Sol kanadın başına Eşnâs, merkezin komutanlığına Mu'tasım, sağ kanadın komutanlığına ise Afşin geçti. Her ordunun arasında iki fersahlık mesafe vardı. Sonra Mu'tasım her ordunun sağ ve sol kanatlara ayrılmalarını önlerine çıkan köyleri yakıp yıkmalarını, yakaladıklarını esir almalarını, her birliğin asıl yerine geri dönmelerini emretti. Bu yöntem ile Ammûriye'ye kadar ilerlediler.⁴²⁰

Ammûriye'ye ulaştıktan sonra halife, kumandanları ile şehrin etrafını dolaştıktan sonra suyu ve otu bol olan bir yere karargâh kurdurdu. Daha sonra orduyu üçe ayırdı. Burçları kuvvetlerin azlığına veya çokluğuna göre komutanlar arasında taksim etti. Ammûriye halkı ise kaleye sığınarak savunmaya çekildiler.⁴²¹

Kalede Ammûriye halkının esir etmiş olduğu Müslüman bir adam vardı. Bu adam Hristiyan olmuş, onlardan birisi ile evlenmişti. Mu'tasım'ın şehri kuşattığını öğrenince halk kaleye girerken saklandı. Mü'minler'in emirini gördüğünde ortaya çıktı ve Mu'tasım'ın yanına geldi. Sel baskını nedeni ile şehrin bir kenarındaki surun yıkıldığını, imparatorun valiye mektup yazarak suru tamir etmesini emrettiğini, ancak valinin bu konuda ihmalkarlık yaptığını, imparatorun Ammûriye'ye geleceğini öğrenince de taş üstüne taşlar koyarak suru ördürdüğünü, şehrin iç tarafından dolgu maddeleri ile desteklediğini, üstüne de mazgal yaptırdığını bu sebeple bu surun zayıf olduğunu söyledi.⁴²²

Bunun üzerine halifenin çadırı anlatılan yerin karşısına kuruldu. Sur mancınıklarla dövülmeye başlandı. Fazla dayanamayan sur belirtilen yer yarılarak surda bir gedik açıldı. Ammûriye halkı surun yarıldığını görünce yarığın üzerine birbirine eklenmiş büyük kalaslar attılar. Ancak mancınıkların taşları kalasalara isabet

⁴¹⁹ Taberî, **age**, C: IX, s. 63; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 42.

⁴²⁰ Taberî, **age**, C: IX, s. 63; Abdullah Duman, "**Halife Mu'tasım'ın Amorion/Ammûriye Seferi**", s. 425.

⁴²¹ Taberî, **age**, C: IX, s. 63; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: XIV, s. 253-254.

⁴²² Taberî, **age**, C: IX, s. 563; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: XIV, s. 253-254.

ettiklerinde parçalandı. Bunun üzerine onlar aynı yere başka kalaslar attılar. Kalasların üzerine de daha korunaklı olması ve gelen darbeleri yumuşatması için yün keçeler yerleştirilerek deliği kapatmaya çalıştılar ancak mancınıklar karşısında mukavemet göstermeyen sur yıkıldı.⁴²³

Ammûriye kumandanı Nâtis imparatora durumu bildiren bir mektup yazarak iki köle ile gönderdi. Ancak köleler halifenin askerlerine yakalandılar kendilerine kim oldukları sorulduğunda, asker olduklarını söylediler, hangi birlikten oldukları sorulunca da kimseyi tanımadıkları için cevap veremediler. Böylece kendilerini ele verdiler ve halifeye teslim edildiler. Mu'tasım onları sorguya çekti, üzerlerini araştırdı ve Nâtis'in gönderdiği mektubu buldu. Nâtis mektubunda, büyük bir ordunun şehri kuşattığını, girdikleri yerin kendileri için dar olduğunu, kendisinin buraya girmesinin hata olduğunu bildiriyordu. O, herkesin gaflette olduğu bir gecede kaleden çıkarak sonuç ne olursa olsun askerlere saldıracağını, kaçabilenlerle imparatorun yanına geleceğini bildiriyordu.⁴²⁴

Mu'tasım mektubu okuyan kişilere bir altın kesesi getirmelerini emretti. Onlara hil'atler giydirdi ve güneş doğduğunda Nâtis'in bulunduğu burcun önünde uzun süre durmalarını istedi. Onların önünde kendilerine verilen dirhemleri taşıyan iki kişi vardı. Kendileri de hil'atları giymişlerdi ve beraberlerinde mektup vardı. Nâtis ve askerleri onları tanıdı. İhanetleri sebebi ile onlara küfrettiler.⁴²⁵ Böylece Mu'tasım Bizans askerlerinin moral seviyelerini düşürmüştü.

Bu sırada surlar dövülmeye devam ediliyordu. Nihayet sur büyük bir gürültü ile yıkıldı. Askerler Bizans askerlerinin kaleden çıkarak hücumla geçtiklerini düşünerek telaşa kapıldı. Ancak Mu'tasım, görevliler ile gürültünün surun yıkılışı esnasında çıkarmış olduğu ses olduğunu askerlere bildirdi. Böylece askerler rahatlayarak sevindiler.⁴²⁶

Bizanslılar, şehrin savunması için hendekler kazmışlardı. Mu'tasım, şehrin çevresindeki hendeğin genişliğini ve surun uzunluğunu tetkik ettirdi. Bu konuda,

⁴²³ Mahmud Şâkir, **a.g.e.**, C: IV, s. 379-380.

⁴²⁴ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 64; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 43.

⁴²⁵ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 64; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 43; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: X, s. 255.

⁴²⁶ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 65; Abdullah Duman, "Halife Mu'tasım'ın Amorion/Ammûriye Seferi", s. 425.

surun yüksekliği ile orantılı büyük mancınıklar yapılmasını planlamıştı. Her bir mancınık içine dört adam alıyordu. Mancınıkları çok sağlam ve güvenilir yapmıştı. Mancınıkları altında tekerlekler olan kaideler üzerine oturttu. Mu'tasım yolunun üzerinde ele geçirilen çok sayıdaki koyunu beraberinde getirmişti. Koyunları ordusuna her askere bir koyun düşecek şekilde dağıttı. Askerler koyunların etlerini yediler, derilerini ise toprakla doldurdular. Daha sonra içi toprakla doldurulmuş olan derileri getirerek hendeğin içine attılar. Bizanslılar'ın attıkları taşlardan korktukları ve yer engebeli olduğu için hendeğin tasfiyesi yapılamadı. Mu'tasım hendek düz hale gelinceye kadar derilerin üzerine toprak atılmasını emretti.⁴²⁷ Her biri içine on adam giren büyük debbâbeler yaptırdı. Her bir debbâbeyi, içi toprakla dolu derilerin üzerinden yuvarlayabilmek için özenle yaptırdı. Sonra debbâbelerden birini ileriye doğru yuvarladı. Debbâbe hendeğin yarısına geldiğinde tekerlekleri bu derilere takıldı kaldı. Debbâbenin içindeki insanlar da mahsur kaldı. Kurtulmaları ise büyük gayretler sonunda gerçekleşti. Debbabe ise hendekte kaldı. Ammûriye'nin fethine kadar yerinden kurtarılamadı.⁴²⁸

Daha sonra açılan gedikten Ammûriye'ye saldırmaya karar verildi. Savaşa ilk başlayan, Eşnâs ve askerleri oldu. Savaştıkları yer ise dar idi. Burası savaşmalarına imkân vermiyordu. Mu'tasım sorun çevresinde dağınık halde bulunan mancınıkların bir yerde toplanmalarını emretti. Mancınıkların tamamı bir yerde toplandı ve çöken sorun karşısına getirildi. Mu'tasım bütün atışların bu gediğe yapılmasını emretti. İkinci gün savaşma sırası Afşin ve arkadaşlarına gelmişti. Onlar harika savaştlar ve büyük ilerleme kaydettiler. Mu'tasım yıkılan sorun karşısında bineği ile savaşı takip ediyordu. Yanında ise Eşnâs, Afşin ve diğer has komutanları vardı. Diğer askerler ise ayakta idiler. Mu'tasım, *"Bu gün harp ne kadar güzel oldu."* dedi. Amr el-Fergânî de: *"Bu gün harp dünkünden daha güzel oldu."* karşılığını verdi. Eşnâs bu cümleyi duymasına rağmen sustu. Öğle olduğunda Mu'tasım çadırına gitti. Diğer komutanlar da öğle yemeği için çadırlarına döndüler. Eşnâs kendi çadırının kapısına yaklaştı. Komutanlar adet olduğü üzere ona hürmeten atlarından indiler. Bunların arasında Amr el-Fergânî ve Ahmed b. el-Halil b. Hişâm da vardı. Adetleri olduğü gibi Eşnâs'ın

⁴²⁷ Taberî, a.g.e., C: IX, s. 65; İbn Kesîr, a.g.e., C: XIV, s. 256.

⁴²⁸ Taberî, a.g.e., C: IX, s. 65; Abdullah Duman, *"Halife Mu'tasım'ın Amorion/Ammûriye Seferi"*, s. 425.

çadırına kadar önünde yürüdüler. Eşnâs onlara: “*Ey zina çocukları hangi sebeple önümde böyle yürüyorsunuz? Dünde bugünkü gibi Müminlerin emirinin huzurunda savaştığınız gibi savaşsanız daha iyi değil miydi? Dün savaşan sizler değilmişsiniz gibi bugünkü savaşın dünkünden daha güzel olduğunu söylüyorsunuz. Dün savaşan sizden başkası mı idi? Çadırlarınıza gidiniz!*” diyerek onlara çıkıştı.⁴²⁹

Amr el-Fergânî ve Ahmed b. Halil b. Hişâm onun yanından ayrıldıklarında biri diğerine şöyle dedi: “*Şu kötü kadının çocuğu kölenin bize bu gün ne yaptığını görüyor musun? Bizanslılarla savaşmak, bu gün duyduğumuz laftan daha hafif değil mi?*” dedi. Amr el-Fergânî de, Ahmed b. Halil’e: “*Allah seni onun sıkıntısından yakında kurtaracak, gönlünü ferah tut.*” dedi. Bu sözden şüphelenen Ahmed b. Halil, Amr el-Fergânî’ye ne söylemek istediğini açıklamasını istedi. Amr da: “*Abbas b. Me’mûn beyat işini tamamladı. Biz ona açıkça biat edeceğiz. Mu’tasım, Eşnâs ve diğerlerini öldürmemiz yakındır. Sana Abbas’a gitmeni ve onun yanında yer alanların arasında olmanı tavsiye ediyorum.*” dedi. Ahmed, “*Onun bu işi tamamlayacağını sanmıyorum.*” dedi. Amr ise: “*İş tamamladı ve sona geldi.*” dedikten sonra onu Hâris es-Semerkindî’ye yönlendirdi. Hâris, Abbas’a Amr’ın, Ahmed b. Halil’e durumu anlattığını bildirdi. Abbas ise ona: “*Ahmed b. Halil’in bu işi öğrenmesinden hoşlanmadım. Ondan uzak durun, işinizden hiçbir şeye ortak etmeyin, hadiseyi ikisinin arasında bırakın.*” dedi. Bunun üzerine Ahmed’den uzak durdular.⁴³⁰

Buradan hareketle Abbas b. Me’mûn isyanının Ammûriye seferi sırasında Eşnâsa sinirlenerek aralarında konuşan iki askerden Abbas taraftarının laf kaçırması sonucu üçüncü şahısların kulağına gittiği ve böylece durumdan haberdar olunarak halifeye ulaştırıldığını teyit etmiş oluyoruz.

Üçüncü güne gelindiğinde ise savaş özellikle halifenin askerleri tarafından yapıldı. Halife’nin askerleri arasında Mağribliler ve Türkler vardı. Komutanları ise İtâh idi. Onlar çok güzel savaştılar. Bu çarpışma ile surdaki gedik daha da genişledi.

⁴²⁹ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 66; İbnü’l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 44.

⁴³⁰ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 66; İbnü’l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 44.

Savaş şiddetle devam edince Bizans askerlerinde yaralanmalar çoğaldı ve birçoğu esir alındı.⁴³¹

Mu'tasım'ın ordusu Ammûriye (Amorium)'ye geldiğinde Ammûriye'nin komutanları surların savunmasını kendi aralarında paylaşmışlardı. Her bir komutana ve askerlerine çok sayıda burç düşmüştü. Surun çöken tarafının sorumlusu ise Venduvâ isimli bir komutan idi. Venduvâ ve arkadaşları gece gündüz şiddetli bir şekilde savaşıyorlardı. Ancak savaşın yükü onun ve askerlerinin üzerinde idi. Ona ve arkadaşlarına ne Nâtis ne de halktan herhangi bir kimse yardım etmiyordu. Gece olduğunda surun çökmüş yerinde görevli olan Venduvâ arkadaşlarının yanına gitti ve *“Savaşın bütün ağırlığı benim ve askerlerimin üzerinde. Benimle birlikte olan askerlerden yaralanmayan kimse kalmadı. Sizden birileri yardıma gelsinler ve biraz yardım etsinler. Yoksa kusurlarınız ortaya çıkacak ve şehir düşecek.”* dedi. Onlar da: *“Bizim taraftaki sur sağlam, sana yardıma gelmek istemiyoruz, senin taraf sana ait, bizden sana yardım yok.”* diyerek yardım talebini geri çevirdiler. Aldığı cevap karşısında çaresizliğe düşen Venduvâ ve arkadaşları, daha fazla zaiyat vermemek için Mu'tasım'ın yanına giderek, kadın ve çocuklar için eman istemeyerek ve kaleyi içindeki eşyaları, silahları ve diğer şeylerle birlikte ona teslim etmeye karar verdiler.⁴³²

Sabah olduğunda Venduvâ'nın arkadaşlarının tamamı surun çökmüş olan tarafında idi. Venduvâ çıktı ve ben halife ile görüşmek istiyorum dedi. Arkadaşlarına da dönünceye kadar savaşmamalarını emretti. Sonra surlardan çıktı ve Mu'tasım'ın huzuruna gitti. Mu'tasım'ın askerleri ise surun yarık tarafına doğru ilerlediler ve Rumlar savaşı durdurdukları için surlara kadar ulaştılar. Rumlar, elleriyle işaret ederek *“Korkmayın!”* diyorlardı. Askerler de sura epeyce yaklaştılar. Venduvâ ise Mu'tasım'ın huzurunda oturmuştu. Mu'tasım onun için bir at getirtti. Venduvâ bu ata bindi. Askerler onlarla birlikte çökmüş olan burcun yanına kadar geldiler. Askerlere sura girmeleri için işaret edildi. Askerler de şehre girdiler. Venduvâ döndü ve eliyle sakalını tuttu. Mu'tasım ona ne olduğunu sorduğunda: *“Ben seni dinlemek,*

---

⁴³¹ Taberî, a.e, C: IX, s. 67; İbnü'l-Esîr, a.g.e., C: VI, s. 44; Abdullah Duman, **“Halife Mu'tasım'ın Amorion/Ammûriye Seferi”**, s. 428.

⁴³² Taberî, a.g.e., C: IX, s. 67.

senin de beni dinlemen için gelmiştim. Ancak sen beni kandırdın.” dedi. Mu‘tasım, *“Söylemek istediğin ne varsa söyle sana muhalefet etmeyeceğim.”* dedi. Venduvâ: *“Hangi konuda bana muhalefet etmeyeceksin, zaten şehre girdin.”* diye cevap verdi. Mu‘tasım: *“Dilediğin şeyi göster o senin, dilediğin şeyi iste onu sana vereceğim.”* diyerek onu rahatlatmış ve Venduvâ’yı çadırında ağırladı.⁴³³

Bizanslılardan kalabalık bir grup Ammûriye’nin bir köşesinde bulunan büyük bir kiliseye sığındılar ve orada şiddetle savaştılar. Mu‘tasım’ın askerleri kiliseyi ateşe verdi. Böyle içindekilerin tamamı yandı. Nâtis ise askerleri ile birlikte kendi komutasına verilen burcun üzerinde idi. Askerleri mukavemet gösterse de kılıç darbelerinden ağır yara almışlardı. Birçoğu da ölmüştü. Bu esnada Mu‘tasım bir ata binerek Nâtis’in karşısına gelerek durdu. Burası Eşnâs’ın ordusunun yakınında bir yerdi. Eşnâs’ın askerleri, *“Ey Nâtis işte Mü’minlerin emiri geldi.”* diye bağırdılar. Rumlar da burcun üzerinden, *“Nâtis burada değil.”* diye cevap verdiler. *“Tamam, öyleyse ona Mü’minler’in emirinin burada beklediğini söyleyin.”* diye bağırdıklarında ise, yine: *“Nâtis burada değil.”* diye karşılık verdiler. Mu‘tasım sinirli bir şekilde buradan ayrıldı. O ayrıldığında Rumlar, *“Nâtis burada, Nâtis burada.”* diye bağırarak halife ile alay ettiler.⁴³⁴

Bunun üzerine Mu‘tasım geri döndü ve burcun tam karşısına geçti. Daha sonra merdivenlerin getirilmesini emretti. Merdiven getirilerek Halife’nin karşısında bulunduğu burcun önüne konuldu. Hasan er-Rûmî bu merdivenden çıktı ve Nâtis’le⁴³⁵ konuştu. Ona: *“İşte Mü’minler’in emiri, onun hükmü üzere kaleden in!”* dedi. Daha sonra Hasan kaleden indi ve Mu‘tasım’a Nâtis’i gördüğünü ve onunla konuştuğunu söyledi. Mu‘tasım, Hasan’a *“Nâtis’e kaleden inmesini söyle.”* dedi. Hasan ikinci kez burca çıktı ve halifenin isteğini ona bildirdi. Nâtis kılıcı ile birlikte burca çıktı, boynundan kılıcını çıkardı ve Hasan’a verdi. Daha sonra da kaleden indi ve Mu‘tasım’ın huzuruna geldi. Mu‘tasım ona kılıcıyla vurduktan sonra çadırına yöneldi ve onu getirmelerini emretti. Nâtis biraz yürüdükten sonra bir bineğe bindirildi ve bu şekilde Mu‘tasım’ın çadırına götürüldü. Esirler de ordugâha getirildi.

⁴³³ Taberî, a.g.e., C: IX, s. 68; İbnü’l-Esîr, a.g.e., C: VI, s. 45.

⁴³⁴ Taberî, a.g.e., C: IX, s. 68; İbnü’l-Esîr, a.g.e., C: VI, s. 45; İbn Kesîr, a.g.e., C: XIV, s. 258.

⁴³⁵ Taberî de bu isim “Yâtis” olarak geçmektedir. Taberî, a.g.e., C: IX, s. 68.

Mu'tasım, rehine olarak kullanılmak, ya fidye ya da esir değiş tokuşu yapmak üzere esirlerden şeref ve itibar sahibi kimselerin bir tarafa, diğerlerinin de bir tarafa ayrılmasını emretti.⁴³⁶ Böylece Ammûriye'nin 17 Ramazan 223/12 Ağustos 838'de fethi ile⁴³⁷ Bizans'ın Anadolu'daki önemli kalelerinden biri Müslümanlar'ın eline geçmiş oldu.

Fethin sonucunda çok miktarda ve yüksek değerde ganimet elde edildi. Mu'tasım ganimet hisselerinin satılması sorumluluğunun komutanlara verilmesi emretti. Eşnâs'ı kendi bölgesinden elde edilen malların satışından sorumlu tuttu. Mu'tasım ona bu malları beyan etmesini ve satmasını emretti. Afşin'e de kendi bölgesinden elde edilenlerin sorumluluğunu verdi. Aynı şekilde İtâh'a da kendi bölgesinden elde edilen malların satışının sorumluluğunu verdi. Ca'fer el-Hayyât'a da aynı şekilde kendi bölgesinden çıkan malların satışının sorumluluğunu verdi. Bu komutanların her birine Ahmed b. Ebî Duâd'ın adamlarından birisini kazancı hesaplaması için görevli tayin etti. Alıcı bulan hisseler beş günde satıldı.⁴³⁸

Satılarda İtâh'ın sorumlu olduğu gün askerler, ganimet mallarına hücum ettiler. Mu'tasım durumu haber alınca askerlerin üzerine yürüdü. Bu gün, Abbas b. Me'mûn isyanında bahsedilen Uceyf'in askerlerle Mu'tasım'ın üzerine saldırma konusunda sözleştiği gündü. Yani bu hareket planlı gerçekleştirildi. Amaç arbeye çıkarmak ve bu arbeye esnasına Mu'tasım'ın katledilmesi idi. Plan istedikleri gibi ilerliyordu. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi Abbas'ın herhangi bir emri olmayınca askerler kaçışarak uzaklaştılar. Halife de ganimet mallarını yağmalanmaktan kurtararak çadırına döndü. Ertesi gün satışın hızlı yapılabilmesi için esirlerin satışı konusunda sadece üç kez ilan edilmesini, üç kez ilan edildikten sonra ücreti kim artırırsa ona satılmasını yoksa ne kadar verilirse o kadara satılmasını emretti. Kölelerin satışı beşer beşer veya onar onar, çok sayıda eşyanın tamamı bir kez ilan edilerek toptan yapıldı. Mu'tasım satılmayan ganimet mallarının

⁴³⁶ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 68; İbnü'l-Esir, **a.g.e.**, C: VI, s. 45.

⁴³⁷ Halife b. Hayyât, **a.g.e.**, s. 516; Ya'kubî, **a.g.e.**, C: III, s. 202.

⁴³⁸ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 69.

yakılmalarını emretti ve böylece kalan mallar ile şehir ateşe verildi. Daha sonra Mu'tasım Ammûriye'den ayrıldı ve Tarsus'a gitmek üzere yola çıktı.⁴³⁹

Buradan ayrılırken Bizanslı esirler arasından yüksek rütbeli askerler ve asil kişilerden oluşan 42 kişiyi de yanlarında götürdüler. Esirler, Tarsus'ta bir zindanda beş yıl hapsedildikten sonra Sâmerâ'ya götürüldüler ve Dicle nehri kıyısında idam edildiler. İdamın yapıldığı gün olan 6 Mart, Ortodokslar tarafından anılmaktadır. Bu durum Bizans tarihinde büyük bir dönüm noktası olmuş, ikona kırıcılığın⁴⁴⁰ son utancı kabul edilmiş, kutsal ikonaların kiliselere ve dine yeniden yerleşmesine vesile olmuştur.⁴⁴¹

Ankara ve Ammûriye'nin fethi Mu'tasım döneminde fetih amaçlı düzenlenen ilk ve tek seferdir. Seferin gelişim aşamasına bakacak olursak aslında halifenin böyle bir sefer düşüncesi yoktur. Ancak Bâbek'in Theophilos'u kışkırtması sonucunda imparatorun Zibatra (Malatya/Doğanşehir)'da katliam yapması ve birçok Müslümanı esir alarak işkenceye maruz bırakması halifeyi oldukça üzmüş ve sinirlendirmiş olacak ki, daha önce emsali görülmeyen bir ordu hazırlıyor. Daha sonra özellikle saldıracağı şehrin hangisi olacağını araştırıp, Bizans hükümdarının canını en çok yakacak yeri seçip oraya sefere çıkıyor. Şehri tarip ederek 30.000'e yakın kişiyi katlediyor. Neticede amacına ulaşarak geri dönüyor. Buranın tahrip edilmesi şehrin dokusuna büyük ölçüde zarar vermiştir. Yukarıda bahsedilen kilise ve diğer pek çok bina yakılıp yerle bir edilmiş, akla gelebilecek birçok değerli eşya ganimet olarak ele geçirilmiştir. Bu savaş imparatorun konumunu ciddi bir şekilde sarsmıştır. Ammûriye'nin kaybı Theophilos'un vicdanında derin yaralar açmış, tahta

⁴³⁹ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 69; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: XIV, s. 259.

⁴⁴⁰ Yunanca'da küçük resim, tasvir manasına gelen ikona; Doğu Kiliseleri'nce kutsal sayılan, Hz. İsa, Hz. Meryem, Azizler, Havariler ve kutsal kitaptaki dini hikayelerin duvara ya da ahşaba boyalarla yapılan sembolik tasvirlerine verilen isimdir. İkonalara saygı göstermek Doğu Kiliseleri'nde bir ibadet kabul edilmektedir. Dua, vaftiz, nikah, kilise ayinleri gibi birçok ibadet ikonalar önünde yapılır. İkona Kırıcılık ise; ikonalara tapıcılığın tam aksine kiliselerde tasvir edilmiş olan tüm nesnelere reddeden akımın adıdır. İkona kırıcılar Hristiyanlarca kutsal kabul edilen ne varsa bunların resmini tasvir eden ve bunlar önünde tazimde bulunanları günahkar saymışlar, günahlarını affetmemişlerdir. İkonalar önünde ibadeti yasaklayarak, ikonalara tazimde bulunanları aforoz etmişlerdir. Böylece kutsiyet atfedilen bütün ikonalara karşı bir tahrip hareketi yapmışlardır. (Şinasi Başeğmez, **İkonalar**, İstanbul, 1989, s. 3-16.)

⁴⁴¹ Mes'ûdî, **a.g.e.**, C: VII, s. 136; Chris ve Mûcahide Lightfoot, **a.g.e.**, s. 55-56.

ilk geçtiği yıllardaki neşesi gitmiştir. Hatta bu acı ve üzüntü sebebi ile hastalandığı ve öldüğü söylenilir.⁴⁴²

Ammûriye'nin fethi ile Mu'tasım'ın Bizans karşısında elde etmiş olduğu bu galibiyet; Müslümanlar tarafından büyük bir sevinçle karşılanmış ve şiiirlere konu olmuştur. Bu şiiirlerin en meşhuru dönemin şairlerinden Ebû Temmâm'ın yazmış olduğu 71 beyitlik kasidedir. Mu'tasım'ın bu başarısını "Fethu'l-fütûh" (fethilerin fethi) olarak nitelendiren şairin kasidesi⁴⁴³ mealen şöyledir:

"Kılıç, daha doğrudur kitabın dediğinden / Keskin tarafı, ayırır şaka ile gerçeği birbirinden

İki ordu arasında parlayan mızlaklar / Yıldızların aksine Şüpheyi ortadan kaldırıp, Hakkı ortaya çıkarır

İki ordu karşılaştığında İlim, mızrakların ucunda parıldayandır / Yıldızlar bildiremez gerçeği

İddia ettiklerinden bihaberdir / Gökyüzünün ve kutupların yörüngesi

Eğer, gaipten haber verecek olsaydı / Putlara ve Haç'a cimrilik etmezdi.

Fethilerin fethidir bu / Ne mısra yeter onu anlatmaya ne hatip hitabeti

Göklerin, kapılarını açarak selam durduğu... / Yerin en yeni elbisesini kuşandığı

Ey Ammuriyye günü ki geçti gitti... / Ballı süt yüklü develerin temenni ettiği

Yüceltten kadrini ümmet-i İslâm'ın / Alçalttın diyar-ı küfrün ve müşriklerin kadrini

İskender'den beri, hatta ondan da öncesi / Ağardı (ihtiyarlamadan) gecenin zülüfleri

Taşdı Ankara gününde umut parıltıları / Terkedildi, ıssız kaldı alanlar ve meydanlar

Bir başına bıraktın orada Ey müminlerin emiri / O güne dek yanan (Mecusi) ateşini

Ayrılırken oradan aydınlattın zifiri karanlık geceyi / Boğdu karanlığı her yeri sabahın aydınlığı

Sanki gece elbisesi terk etti rengini / Öyle ki, sanki güneş bile hiç batmadı

Ateşin aydınlığıyla karanlık izale olmaz / Ta ki, kirletti dumanının isi duha vaktini

Güneş doğardı, ancak aydınlatmayan / Şimdi ise batsa bile sürmekte aydınlığı

Dönüşün muhteşemdi, bitmeyecek etkisi / Zaferinin sevinci, küffarın hezimetindendi

⁴⁴² Chris ve Mücahide Lightfoot, *age.*, s. 55-56.

⁴⁴³ Ebû Temmâm et-Tâî, *Dîvânu Ebî Temmâm et-Tâî*, s. 7-12.

Bu zafer, Mu'tasım Billah'ın tedbirindedir / İleri görüşlü komutan, Allah içindir intikamı.

Düşünmedi hiçbir yeri işgal etmeyi / Daha duyulmadan haberi, kalplere korku salardı.

Beraberinde heybetli ordular olmasa bile / Tek başına azametli ordular gibiydi.

*Allah seninle her iki kulesini de yerle bir etti / Allah rızası olmasa zafer imkânsızdı
Zorlukları tercih ettin hep hayatın boyu / İstesen soğuk suyunu içer, otururdun sarayında!*

İlan ettin icabetini nida'ya, sıyrarak (kınından) kılıcını / Bu kadar etki etmezdi zaten başka şekli

Kırdın belini şirkin, yere serdin otağını / Bakmadın gözünün yaşına, çektin küffarın ipini

Tarumar oldu Heey! Küfrün merkezi / Talib-i ecir sebebiyle, değil mal, mülk beklentisi

Aslanın, aslanlığının gayesidir göstergesi / Kahramanlıktır zorluk gününde gayesi, değil ganimeti

Ey Mu'tasım! -kökünü kazıdığına küffarın- / Okşamaz zaferin kadar, Misk-i amber olsa nefsin

Döndün kılıcınla edasında bir muzaffer kumandan / Sinirleri dingin, emin zaferinin sonucundan

Savaş daracak bir alanda vuku bulmuştu / Yenilginin zilletiyle, ayakta bile duramadı düşman

*Ganimet alındı nice mah yüzlü cariyeler / Kılıçlarının gücüyle pala bıyıklı askerlerin
Ey Allah'ın halifesi! Allah sa'yını mübarek kılsın / Katkın için dinin ashına, İslam'a ve Müslümanlara*

Gördün ileriye, nail oldun büyük bir şerefe / Erişilmez bu şerefe, çıkılmadan Allah için sefere.

Eğer hadiseler arasında bir bağ olacaksa! / Veya kesintisiz benzerlik, tarihi olaylar arasında

Zafer kazandığın günlerin ile .... / Evladır, arasında yakınlık Bedir günleri”

Buradan anlıyoruz ki Ammûriye seferi bir fetih hareketi değildir. Aksine bir gözdağı ve misilleme hareketidir. Zira savaş sonunda şehir tahrip edilmiş ve yağmalanmış, buraya yerleşmek için herhangi bir iskân hareketinde bulunulmadığı gibi herhangi bir imar çalışması da yapılmamıştır. Savaşta kullanılan ağır malzemeler dahi yakılarak geri dönmüştür.

Ankara ve Ammûriye'nin fethi ile Abbâsîler hakimiyet sahalarını İç Anadolu'ya kadar genişletmiş oluyorlar. Savaşta birçok esir ve yüklü miktarda ganimet elde edilerek devlet ekonomisi daha da güçlendiriliyor. Bunun yanında savaş anlarında askeri düzen ve Mu'tasım döneminde Abbâsî ordusunda kullanılan savaş aletleri ve savaşta uygulanan taktikler hakkında da malumat sahibi oluyoruz. Aynı zamanda halifenin ordusundaki askerlerin ve komutanların çoğunluğunun Türk olması Türkler'in Anadolu'daki varlığının kaydedildiği ilk olaydır diyebiliriz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MU'TASIM-BİLLÂH DÖNEMİNDEKİ FİKRİ, BİLİMSEL VE KÜLTÜREL FAALİYETLER

Mu'tasım döneminde gerçekleştirilmiş olan ilmi, fikri ve kültürel faaliyetler incelendiğinde kendinden önceki halifenin başlatmış olduğu faaliyetlerin devamını ve gelişimini sağladığı gözlemlenmektedir. Bu durumda abisi Me'mûn'un vasiyetlerine harfiyen uymasının ve onun yolundan gitmesinin büyük etkisinin olduğu görülmektedir.

3.1.Mu'tezile'nin Devletin Resmi Mezhebi Oluşu

Mu'tasım döneminin en önemli ilmi ve fikri hareketi Mu'tezile mezhebinin tevhid akidesinin bir gereği olan Halku'l-Kur'ân (Kur'ân'ın yaratılmışlığı) meselesidir.

Mu'tezile, sözlükte “ayırarak, uzaklaştırmak” anlamındaki “a-z-l” kökünden türemiştir. Ayrılan, terk eden, ayrılıp bir köşeye çekilen anlamına gelmektedir.⁴⁴⁴ Bu ismin ilk defa kimler için kullanıldığı noktasında kaynaklarda farklı bilgiler mevcuttur. Ancak bu bilgilerde itikadi bir fırkalaşma değil, siyasi anlamda tarafsızlık kastedilmiştir.⁴⁴⁵

İtikadi bir terim olarak Mu'tezile isminin ortaya çıkışı hususunda farklı bilgiler mevcuttur. Ancak en kabul gören bilgi Hasan Basrî ile Vâsıl b. Atâ arasında vuku bulan hadisedir. Hadise şu şekildedir: Hasan Basrî'ye büyük günah işleyenlerin durumu ile ilgili soruldu. Vâsıl b. Atâ hocasının cevabını beklemeden kendisi “*Büyük günah işleyenin mümin ya da kafir olduğu düşüncesinde değilim, o kimse “El-menzile beyne'l-menzileteyn” durumundadır. Ne mümindir ne de kâfirdir.*” diye

⁴⁴⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, s. 400.

⁴⁴⁵ İlyas Çelebi, “*Mu'tezile*,” *DİA.*, C: XXXI, s. 391.

cevapladi. Ardından mescidin bir köşesine çekilerek bu fikrini başka bir gruba açıklamaya başladı. Bunun üzerine hocası “*Vâsıl bizden ayrıldı.*” dedi. Bu sebeple Vâsıl b. Atâ ve taraftarları büyük günah işleyen bir Müslüman’ın konumu hakkında “El-menzile beyne’l-menzileteyn” görüşünü ileri sürdüklerinden “Mu’tezile” ismiyle anılmışlardır. Özetle hicri II. asrın başından itibaren büyük günah işleyeninin durumu, insanın hürriyeti, tevhid ve sıfatlar gibi konularda aklı ön planda tutarak, diğer fırkalardan daha özgün bir anlayış ortaya koyan gurubun ismi olmuştur.⁴⁴⁶

Mu’tezile için kısaca aklı ön planda tutan, akılla naklin çatıştığı noktalarda akılla nakli tevil eden bir kelam metodudur diyebiliriz. Böylece Mu’tezile, İslam dünyasını etkileyen felsefe hareketini tanıma, yeni fethedilen yerlerin sosyal kültürel siyasi ve dini problemleriyle ilgilenme ve bunlara çözümler üretme çabaları neticesinde yeni bir kimlik kazanmış, söz konusu meseleler karşısında aklı ön planda tutarak çözümler üretmeye çalışmıştır.⁴⁴⁷

Mezhebin tarihi sürecine bakacak olduğumuzda Hz. Osman’ın şehit edilmesi ve sonrasında Hz. Ali’nin halife seçilmesi ile birlikte Hz. Ali ve Muaviye arasında cereyan eden iktidar mücadelesi sebebiyle savaşmak durumunda kalmışlar ve bu savaş Müslümanlar’ın birbirlerini öldürmeleri ile neticelenmiştir. Bu durum “Mürtekib-i Kebîre” yani; büyük günah işleyenlerinin durumunun ne olacağı sorusunu gündeme getirdi. Mu’tezile’den önce bu soruya Haricîler, büyük günah işleyen Müslüman’ın cehennemlik olduğunu, Mürcie ise Müslüman’ın akıbetinin kul tarafından bilinemeyeceğini Allah’ın bileceğini bildirdiler. Vâsıl b. Atâ ve kayıbiraderi Amr b. Ubeyd ise Hariciye ve Mürcie’nin görüşlerine karşı yeni bir fikir geliştirerek yeni bir ekolün temellerini attılar. Böylece Mu’tezile tarih sahnesine çıktı.⁴⁴⁸

Emevî yönetiminin bazı uygulamaları Vâsıl ve taraftarlarınca eleştirilmeye başlandı. Mu’tezile mensupları fiili olmasa da sözlü olarak Emevîler’in uygulamalarını eleştirmiş; ancak Haricîler gibi açık tavır alamamışlardı.

⁴⁴⁶ Falih Rebî, **Tarihu’l-Mu’tezile Fikrhum ve Akâiduhum**, Daru’s-Sekâfiyye, Tahran 2000, s. 18; H. İbrahim Hasan, **a.g.e.**, C: II, s. 109.

⁴⁴⁷ Halil İbrahim Bulut, **İslam Mezhepleri Tarihi**, s. 198.

⁴⁴⁸ Halil İbrahim Bulut, **a.e.** s. 199.

Yöneticilerden uzak duran Vâsıl, İslam dünyasının çeşitli bölgelerine gönderdiği davetçilerle pek çok taraftar kazandı.⁴⁴⁹

Vâsıl'ın ölümünden sonra kayınbiraderi Amr b. Ubeyd hareketin önderliğini üstlendi. Siyasi konularda Vâsıl'dan farklı düşünceler taşıyan Amr, faaliyetlerini Basra ve Bağdat'la sınırlı tuttu. Abbâsî halifesi Ca'fer el-Mansur'un yakın arkadaşı olmasına rağmen siyasi olarak tarafsız olmayı tercih etti. Ancak Mu'tezile taraftarlarından bir grup, Abbâsîler'e karşı olan bir isyanda yer almaları hasebi ile devlet ile mezhebin arası açıldı. Bu süre zarfında mezhep gelişme imkanı bulamadı. Hârûn Reşîd'in iktidara gelmesi ile Mu'tezilîler yeniden itibar kazanmaya başladı. Mu'tezilî alimlerin bilgisine ve ikna gücüne güvenen halife bazılarına Çin'den Bizans'a kadar olan geniş bir bölgeye davetçi olarak gönderdi. Me'mûn'un iktidara gelmesi ile birlikte mezhebin yıldızı parladı. Hatta altın dönemini yaşadı diyebiliriz. Halife'nin Mu'tezile'ye itibar kazandırmasının sebebi kaynaklarda Ehl-i Hadis ve Şia'ya karşı onlardan istifade etmek istemesi olarak yorumlanmaktadır.⁴⁵⁰ Me'mûn ilme önem veren bir halife idi. Onun halifeliği dönemi felsefî ve kelâmî düşüncenin gelişmesi açısından bir dönüm noktasıdır. Sarayında birçok ilmi tartışmalar düzenler, farklı görüş ve düşüncede olan kişilere hoşgörü ile yaklaşırdı.⁴⁵¹ Son zamanlarında düzenlenmiş olduğu tartışmalarda Mu'tezilî alimlerin görüşlerine büyük önem vermeye başlamıştır. Böylece sarayda nüfuz elde eden Mu'tezilîler, Bişr b. Mutemir ve önde gelen Mu'tezilî alimler tarafından halifeyi büyük oranda etkilemeyi başarmışlardır. Kısa zaman içinde Mu'tezilî fikirler, devletin desteğini alarak sarayda, ilim meclislerinde ve siyasi sahada belirgin hale geldi.⁴⁵² Nihayetinde Me'mûn tarafından devletin resmi mezhebi olarak ilan edildi. Böylece Tevhid esasının bir gereği olan "Halku'l-Kur'ân" meselesi Me'mûn döneminden itibaren devletin resmi politikası haline geldi.⁴⁵³ Kur'ân'ın mahluk olduğunu kabul

---

⁴⁴⁹ Halil İbrahim Bulut, **a.e.** s. 199.

⁴⁵⁰ Halil İbrahim Bulut, **a.g.e.**, s. 200.

⁴⁵¹ Nahide Bozkurt, **Abbâsîler (750-1258)**, s. 227.

⁴⁵² Muharrem Akoğlu, "Mu'tezilenin Tarihsel Seyrinde Mihne," **Mihne Süreci ve İslami İlimlere Etkisi**, Ed: M.Mahfuz Söylemez, Ankara, 2012, s. 44.

⁴⁵³ Muharrem Akoğlu, "Mu'tezilenin Tarihsel Seyrinde Mihne," **a.e.**, s. 50.

etmeyenler “Mihne” adı verilen baskı ve işkenceye tabi tutuldular. Bu politikanın izlenmesinde vezir Ahmed b. Ebû Duâd’ın büyük katkıları olmuştur.⁴⁵⁴

Me’mûn döneminde başlayan Mihne siyaseti Mu’tasım ve Vâsık dönemlerinde de devam ettirildi. Ancak Mütevekkil döneminde bu uygulamaya son verilerek, Mu’tezile’ye verilen destek çekildi ve Mu’tezilî alimlerin bir çoğu tasfiye edildi.⁴⁵⁵ Devletin gücünden faydalanarak kendi doktrinlerini halka zorla yaymaya çalışan Mu’tezile’ye karşı bir nefret oluşmaya başladı. Bir taraftan ferdin hürriyetini savunduğunu söylerken, diğer taraftan baskıcılığa destek vermesi mezhebin çöküşünü hızlandırdı. Mâturîdî ile Eş’ârî’nin Sünnî kelimeler ekolünü kurmaları da Mu’tezile için ağır bir darbe oldu. Zaman zaman kendini toparlamaya çalışsa da varlığını uzun süre devam ettirme imkânı bulamadı.

Abbâsîlerin güç kaybedip Büveyhoğulları’na mahkum olmaları ile yeniden yıldızı parlayan Mu’tezile, halife Kadir-Billâh’ın kendilerine cephe alması ve Gazneliler tarafından Büveyhoğulları’nın yıkılması ile birlikte çöküşleri hızlandı. Tamamen korumasız kalan Mu’tezilîler göç etmek zorunda kaldılar. Selçuklular’ın Gazneliler’i mağlup edip Bağdat’ta kontrolü ele almaları ile birlikte Mu’tezilîlerin yeniden yıldızı parladı. Tuğrul Bey’in veziri Kündürî aşırı Mu’tezile taraftarı idi. Mu’tezile’ye mensup alimleri önemli görevlere getirerek birçok Sünnî alimi sürgüne göndermiştir. Ancak vezirin görevden alınması ile birlikte Mu’tezile’nin siyasi desteği sona ermiş oldu. Nizamülmülk’ün vezirliği döneminde ise sürgünde olan Sünnî ve Eş’ârî alimlerin geri dönmesi sağlandı. Nizamülmülk medreseler açtırarak Eş’ârî alimlere burada önemli görevler verdi. Böylece Nizamülmülk’ün verdiği destekle kuvvetlenen Eş’ârilik, Mu’tezile’nin büyük bir darbe almasına sebep oldu. Gazalî ve Cüveynî gibi alimlerin Mu’tezile’ye yönelttiği tenkitler sonucunda Bağdat’ta tutunamayan Mu’tezile Horasan ve Harizm bölgesine göç etmek zorunda kaldı. Bu bölgede Zehamşerî tarafından bu gelenek devam ettirildi.⁴⁵⁶

⁴⁵⁴ Hayrettin Yücesoy, “Mihne,” **DİA.**, C: XXX, İstanbul, 2005, s. 26-27.

⁴⁵⁵ Hayrettin Yücesoy, “**Mihne**”, C: XXX, s. 27.

⁴⁵⁶ Halil İbrahim Bulut, **a.g.e.**, s. 201-202.

Sonraki dönemde Mu'tezile Sünnî kelam ekolünün doğması ile silikleşmiş olsa da tamamen yok olmadan Şia, Zeydîlik ve İmamiye içerisinde varlığını sürdürmeye devam ettirdi.⁴⁵⁷

3.2.Halku'l-Kur'ân Doktrini ve Mihne Süreci

Kısaca tarihi seyrini ele aldığımız Mu'tezile mezhebinin konumuz açısından ehemmiyet arz eden bölümü Me'mûn döneminde devletin resmi ideolojisi haline getirilen "Halku'l-Kur'ân" doktrini ve onun bir sonucu olan Mihne meselesinin Mu'tâsım dönemindeki seyrinin nasıl devam ettiği. Aynı zamanda bu hareketin Mu'tâsım dönemindeki siyasi, sosyal, fikri ve ilmi alana etkileri incelenecektir.

Mihne, Arapça "me-ha-ne" kökünden türemiştir. Sözlükte sınamak, denemek, bir şeyin hakikatini araştırmak, inceliklerini düşünmek, imtihan etmek, soruşturmak, arıtmak, sıkıştırmak, boyun eğdirmek, kamçıyı vurarak dövmek, eziyet etmek⁴⁵⁸ gibi anlamlara gelir. Genel kavram olarak belirli bir inanç ve bu inanç sisteminin kabulü için dini sorgulama, soruşturma ve yargılamaya denilir.

Araştırmamıza konu olan Mihne ise; Me'mûn'un hilafetinin son dönemlerinde Bizans'a sefere çıktığı bir zaman diliminde Bağdat'taki vekili İshak b. İbrahim'e ard arda gönderdiği mektuplarla 212/827 yılında fiili olarak başlayan, Mu'tâsım ve Vâsık dönemlerinde devam eden, Mütevekkil'in 232/846 yılında halife olmasıyla son bulan devletin resmi anlayışını iktidar gücüyle benimsetmek amacıyla uygulanan sürecin adıdır.⁴⁵⁹

Mihne politikasının temel konusu ise "Halku'l-Kur'ân" yani Kur'ân'nın yaratılmışlığı meselesidir. Mu'tezile kelimcileri İslam dininin temel ilkelerini "Usûl-i Hamse" başlığı altında ele almışlardır. Bunlar: Tevhid, El-menzile beyne'l-menziyeteyn (iki yer arasında bir yer), Va'd ve vaîd (mükafat ve caza verme sözü),

⁴⁵⁷ Halil İbrahim Bulut, **a.g.e.**, s. 201-202.

⁴⁵⁸ İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: XIII, Beyrut, 1966, s. 401.

⁴⁵⁹ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 423.

Emr bi'l-ma'ruf ve'n-nehy ani'l-münker (iyiliği emretme kötülükten sakındırmak) ve Adalettir.⁴⁶⁰

Halku'l-Kur'ân meselesi ise; mezhebin “Tevhid” akidesinin bir sonucudur. Onlara göre Tevhid, Allah'ın zatında, sıfatlarında ve fiillerinde bir olduğunu kabul etmek anlamına gelir. Usûl-i Hamse'nin temelini teşkil eder. Mu'tezile'nin tevhid prensibini Allah'ı sıfatlardan arındırma anlayışı üzerine bina edilmiştir. Şöyleki; Onlara göre tek kadim varlık Allah'ın zatıdır. Allah dışındaki hiçbir varlık kadim değildir. Hal böyle iken, zatî sıfatlarının kaynağı da Allah'tır. Allah'ın sıfatları da zatının aynıdır. Yani Allah, zatı ile bilir, zatı ile görür, zatıyla işitir. Allah'ın zatı dışında ayrıca sıfatları yoktur.⁴⁶¹

Bu inancın bir gereği olarak Mu'tezile kelamcıları kadim manaları zattan ayrı kabul etmediği gibi, Allah'ın zatını havâdise mahal teşkil etmemesi için de hâdis manaları reddetmişlerdir. Bu sebeple kelam sıfatının Allah'a nispet edilmesine karşı çıkmış ve Kelâmullah'ın mahluk olduğu görüşünü savunmuşlardır.⁴⁶²

Mu'tezile, üç aşamalı bir süreçle siyasete sahip bir pozisyona getirildi. İlk aşamada; halifenin oluşturduğu ilim meclislerine dahil edildi. İkinci aşamada iktidar elitine yakın durarak halifenin şahsında yönetimi etkilemesi sağlandı. Hatta bazı Mu'tezilî görüşler halife tarafından resmen kabul edildi. Üçüncü aşamada ilim meclislerinde tartışılan konular, ön saflarda yer aldığı pozisyonda Mihne'ye dönüştürüldü.⁴⁶³ Mihne'ye giden sürecin üçüncü aşaması halife Me'mûn'un 218/833 tarihinde Bizans'a karşı sefere çıktığı bir zaman diliminde başlatıldı. Bu aşamanın en dikkat çeken özelliği ilim meclislerinde ilk günden itibaren tartışılarak olgunlaşan Halku'l-Kur'ân fikrinin resmen siyasallaşmasıdır.⁴⁶⁴ Ancak Me'mûn'un bunu neticelendirmeye ömrü vefa etmedi. O da bu uygulamaları kendisinden sonraki halifeye miras bıraktı. Uygulamanın miras bırakılması bu durumun bir devlet politikası haline getirildiğinin göstergesidir. Me'mûn kendisinden sonra halife

---

⁴⁶⁰ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, Çev. İlyas Çelebi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2013, C: 1, s. 30-37; İlyas Çelebi, “**Mu'tezile**”, C: XXXI, s. 395.

⁴⁶¹ Kâdî Abdülcebbar, **a.g.e.**, C: 1, s. 30; Halil İbrahim Bulut, **a.g.e.**, s. 211.

⁴⁶² Kâdî Abdülcebbar, **a.g.e.**, C: 1, s. 30; Halil İbrahim Bulut, **a.e.**, s. 212.

⁴⁶³ Muharrem Akoğlu, **Mihne Sürecinde Mu'tezile**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 109.

⁴⁶⁴ Muharrem Akoğlu, **a.e.**, s. 110.

olmasını istediği Mu'tasım'a: *"Kur'ân hakkında kardeşinin yolunu takip ederek onun yaşantısını örnek al, Ebû Abdillah Ahmed b. Duâd'ı yanından ayırma, her işini onunla istişare et, ona danış çünkü o buna layık bir insandır."*⁴⁶⁵ diyerek, bu siyaseti uygularken kimin desteğini alacağı ve nasıl başarılı olacağı doğrultusunda kardeşini yönlendirmiş oldu.

Me'mûn'un talebine uyan Mu'tasım, daha da ileri giderek Ahmed b. Ebi Duâd'ı kâdî'l-kudât (baş kadı) olarak atadı. Açık ve gizli olan her şey onun izni dahilinde gerçekleşmekte idi.⁴⁶⁶ Mu'tasım herhangi bir sorunla karşılaştığı zaman ona danışır, onun istekleri doğrultusunda hareket ederdi. Böylece Ahmed b. Ebi Duâd resmi soruşturmayı ve buna dayalı politikayı yönlendiren isim oldu.⁴⁶⁷

Mu'tasım dönemi, mihne uygulamalarının en sert şekilde uygulandığı zaman dilimi olma özelliğine sahiptir. İbn Ebi Duâd'ın öncülüğünde "Halku'l-Kur'ân" fikri başta olmak üzere Mu'tezile ile bütünleşen kelami meseleler devlet politikası haline geldi. Vilayetlere genelgeler gönderilerek, çocuklara verilen eğitimlerin Mu'tezilî düşünce doğrultusunda yapılması emredildi. Mu'tezilî görüşleri kabul etmeyen pek çok kimse, çok şiddetli baskı ve zulümlere maruz kaldı.

Mu'tasım döneminde Mihne'ye tabi tutulan fıkıh ve hadis alimlerinden bazıları şunlardır:

Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshak b. es-Sabbâh El-Kindî (ö. 252/866?): Fıkıh ve hadis alimlerindendir. Yapılan soruşturmada Kur'ân'ın mahluk olduğunu da olmadığını da reddetmiştir. Bu tutumundan dolayı Mu'tasım kendisine ev hapsi cezası verilmesini istedi. Fetva vermesi yasaklandı.⁴⁶⁸

Nuaym b. Hammâd (ö. 228/843): Hadis ve fıkıh alimlerindendir. Soruşturma için Mısır'dan Bağdat'a götürüldü. Kur'ân'ın mahlûk olduğu konusunda halifenin

⁴⁶⁵ Taberî, **age.**, C: VIII, s. 649.

⁴⁶⁶ Taberî, **age.**, C: VIII, s. 645-650; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: XIV, s. 230.

⁴⁶⁷ İbnü l-Cevzî, **a.g.e.**, C: XI, s. 273; İbn Kesîr, **a.e.**, C: XIV, s. 231.

⁴⁶⁸ Mehmet Ümit, "Mihne Uygulamaları ve Hanefiler," **Mihne Süreci ve İslami İlimlere Etkisi**, s. 90.

istediği cevabı vermediği için zincire vurularak hapsedildi, hapishanede öldü. Vasiyetine uyularak zincire vurulmuş bir şekilde defnedildi.⁴⁶⁹

Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Yahyâ el-Mısırî el-Büveytî (ö.231/846): Hadis alimlerinden biridir. Mısırdan Bağdat'a soruşturma için getirildi. Kendisine yöneltilen soruya halifenin istediği cevabı vermeyince elleri ve ayakları zincire vurularak zindana atıldı. Zincirlerle ellerinden ayaklarından ve boynundan bağlanarak bir duvara gerildi. Yemek yemesine, yatmasına ve taharet yapmasına izin verilmedi. Kendisine yapılan işkence bununla kalmayıp her gün kırbaçlanıyordu. Bu şekilde hapiste iken vefat etti.⁴⁷⁰

Ahmed b. Hanbel: Mu'tasım döneminde baskının üzerinde yoğunlaştığı hadis ve fıkıh alimlerinin en önde gelen ismidir. Me'mûn'nun vefat etmesi ile Sâmerâ'ya getirilen Ahmed b. Hanbel on dört ay süre ile hapiste tutulmuş, daha sonra prangaya vurulmuş bir şekilde İshak b. İbrahim'in evine nakledilmiş ve burada üç gün boyunca sorgulanarak Kur'an'ın mahluk oluşu fikri ona kabul ettirilmeye çalışılmıştır. Bütün bu çabalara karşın Kur'an'ın mahluk olduğunu kabul etmeyen İbn Hanbel, daha sonra ikna edilmek üzere saraya gönderildi. İshak b. İbrahim onu saraya göndermeden önce: *"Ey Ahmed! Hayatın büyük tehlikede, halife seni öldürmeyip dayak cezası vereceğine ve daha sonra seni zindana atacağı üzerine yemin etti."* diye uyararak Kur'an'ın mahluk olduğunu kabul etmesini istedi.⁴⁷¹ Halifenin huzuruna götürülen Ahmed b. Hanbel; Ahmed b. Ebi Duâd, Kadı Abdurrahman b. İshak ve birçok kadı karşısında yeniden sorguya çekildi. Bütün ısrarlara rağmen fikrini değiştirmedii. Kendisine sunulan akli delillere karşı kendisini nakli delillerle savundu. Akıl yürütme yolu ile kendisine sorulan sorulara *"Bu konuda bir şey bilmiyorum, bana Allah'ın kitabından ve peygamberin sünnetinden bir şey getirin!"* şeklinde cevap veren Ahmed b. Hanbel üç gün boyunca ikna edilemeyince durum Mu'tasım'a bildirildi. Bu çabaların da işe yaramadığını öğrenen halife kendisine fiziki şiddet uygulanmasını emrederek onu kırbaçlattırdı. Kırbaçlama olayı Ahmed b. Hanbel bayılıncaya kadar devam etti. Ancak; bu işkencelere rağmen Ahmed b. Hanbel

⁴⁶⁹ Yusuf Şevki Yavuz, "Halku'l-Kur'an," **DİA.**, C: XV, İstanbul, 1997, s. 372.

⁴⁷⁰ Hafîb el- Bağdâdî, **a.g.e.**, C:XIV, s. 229.

⁴⁷¹ Ebû Abdullah b. Hanbel b. İshak b. Hanbel, **Zikru Mihneti'l-İmam Ahmed b. Hanbel**, thk: Muhammed Nağas, 1984, s. 60-61.

görüşünü değiştirmedir.⁴⁷² Bazı kimseler Mu'tasım'a Ahmed b. Hanbel'i öldürerek ondan kurtulma teklifinde bulunmuşlarsa da halife Mihne uygulamaları çerçevesinde ön plana çıkan Ahmed b. Hanbel'in etrafında toplanan ve ona sempati duyan halkın taşkınlık çıkarmasından korkarak onların bu teklifini kabul etmemiştir. Ahmed b. Hanbel'i evine göndererek bir süre baskı politikalarını askıya almıştır.⁴⁷³

Mu'tasım'ın hilafetinin son yıllarında halkın tepkisi karşısında Mihne uygulamaları hafifletilmiş, hatta toplumun genelini ilgilendiren bir hadise olmaktan çıkarılarak bireyselleştirilmiştir.

Buradan hareketle mihne süreci için şunları söylemek mümkündür:

Dört halife döneminden günümüze kadar gelen dinin ve dini söylemlerin siyasete alet edililişinin göstergelerinden biridir. Me'mûn döneminin sonlarına doğru başlatılan ve Mu'tasım döneminin en önemli dini ve siyasi hareketi olarak görülen Mihne süreci, İslam düşünce tarihindeki en önemli kırılma noktalarından biridir. Bu dönemde düşünce özgürlüğüne adeta pranga vurulmuştur. Mihne, devlet yönetimi altında bulunan tüm halka uygulanmakla birlikte hadisçiler, kadılar, fakihler ve devlet görevlileri üzerinde yoğunluk göstermiştir. Böylece devlet, alimlerin ve fakihlerin toplumdaki gücünü kırarak dini noktada hilafet makamının üstünlüğü vurgulanmak istenmiştir. Uygulanan politikalara bakıldığında; Mu'tasım döneminde Abbâsî toplumunun siyasi ve ilmi kanalının büyük oranda zorunlu bir fikri değişime tabi tutulduğunu görüyoruz. Mihne süreci, halka uygulanan baskı, yapılan işkenceler ve verilen ağır cezalar göz önüne alındığında Abbâsî tarihinde toplumun derin yaralar aldığı, en ağır insanlık dramının yaşandığı dönemlerden biridir.

Mu'tasım döneminden sonra ise tedrici olarak hafifletilen mihne hareketi halife Mütevekkil tarafından sonra erdirilmiştir. Ancak bu durum karşı mihne hareketini doğurmuştur. Mihne'ye destek veren herkes dışlanmış; Mu'tezile dini, siyasi ve sosyal alanda büyük bir itibar kaybı yaşamıştır. Bu süreçten sonra Mu'tezile'den büyük oranda kopmalar yaşanmıştır. Mihne sürecinde yıldızı parlayan

⁴⁷² İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: XIV, s. 233.

⁴⁷³ Hanbel b. İshak, **a.g.e.**, s. 60-61; Muhyettin İğde, "Mihne Sürecinde Ahmed b. Hanbel ve Taraftarları," **Mihne Süreci ve İslami İlimlere Etkisi**, s. 158.

Ahmed b. Hanbel ve onun temsil ettiği Ehl-i Sünnet görüşünün etkisi artarak, din ve siyaset üzerinde önemli bir konuma gelmiştir. Böylece Ehl-i Hadis ve onun temsilcisi Ahmed b. Hanbel güçlenirken Mu'tezile büyük bir çöküş yaşamıştır. Ehl-i Sünnet itikadının hadis, tefsir ve kelam gibi ilimlere tesiri büyük oranda artmıştır.⁴⁷⁴

Bu süreçten sonra insanlar birbirlerine mihne karşısındaki tutumlarına göre muamele etmeye başlamış, ilişkiler ona göre düzenlenmiştir. Hoca talebesine; talebe hocasına düşman olmuştur. Kendileri gibi düşünmeyenler toplumdaki dışlanmışlardır. Halku'l Kur'ân anlayışı devlet politikası olmaktan çıkarıldığı için; başta fakihler olmak üzere bu fikri benimseyen devlet erkânı resmi görevlerden uzaklaştırılmışlardır.⁴⁷⁵

Kısaca Me'mûn döneminin sonlarına doğru başlatılan ve Mu'tasım döneminin en önemli dini ve siyasi hareketi olarak görülen Mihne süreci, İslam düşünce tarihindeki en önemli kırılma noktalarından biridir. Mu'tasım döneminden sonra karşı Mihne hareketine dönüşmüştür. Toplumun dini ve siyasi görüşleri Mu'tezilî akımdan uzaklaşarak Ehl-i Sünnet anlayışı çerçevesinde inşa edilmeye başlanmıştır. Bu durum sosyal yaşama ve kültürel motiflere de büyük oranda etki etmiştir.

3.3.Bilimsel ve Kültürel Faaliyetler

Hârûn er-Reşîd ve Me'mûn dönemlerinde başlatılan tercüme faaliyetleri Mu'tasım döneminde de hız kesmeden devam ettirilmiştir. Fizik, kimya, matematik, astronomi ve felsefeye ait birçok eser Arapçaya kazandırılmıştır. Ve bu alanlarda eserler telif edilerek bilimin gelişmesine katkıda bulunulmuştur.⁴⁷⁶ Kindî, Fergânî ve Yahya b. Mâseveyh Mu'tasım dönemindeki önemli bilim adamlarındandır.

Kindî, birçok ilim dalında eser yazmış, aynı şekilde farklı ilim dallarına ait birçok eseri de tercüme etmiştir. Mu'tasım döneminde ışığın yayılma ve

⁴⁷⁴ Cemalettin Erdemci, "Genel Müzakere," *Mihne Süreci ve İslami İlimlere Etkisi*, s. 261-268.

⁴⁷⁵ Cemalettin Erdemci, *a.e.*, s. 263.

⁴⁷⁶ H. İbrahim Hasan, *a.g.e.*, C: III, s. 174.

yansımasıyla yanan/yakan aynalar yapımına dair eserler yazarak optik ilminin kurulmasında öncü olmuştur.⁴⁷⁷ Yine felsefe alanında yazdığı *Kitâb fi'l-felsefeti'l-ûlâ* adlı eseri Mu'tasım döneminde tamamlayarak kendisine takdim etmiştir.⁴⁷⁸

Fergânî, Mu'tasım dönemindeki en önemli gökbilimci ve matematikçilerdendir. Devlet kademesinde mühendis olarak görev yapıyor olsa da Astronomi ile ilgili birçok eser tercüme etmiş ve matematik ilmine büyük katkıları olmuştur. Ayrıca gök bilimi ile ilgili en kapsamlı risaleyi yazmıştır. Dünyanın ve gezegenlerin büyüklükleri ile ilgili en ayrıntılı bilgileri o vermiştir.⁴⁷⁹

Yahyâ b. Mâseveyh, Abbâsîler döneminin önemli tıpçılarından biridir. Mu'tasım'ın özel hekimliğini yapmıştır. Dört mevsim ve on iki ayın insan vücudu üzerindeki astrolojik değişiklikleri ve bunlara göre nasıl davranılması gerektiği üzerine çalışmalar yapmıştır. Yine arpa suyunun tedavi edici özellikleri üzerinde araştırmalar yapmıştır. Cenin gelişiminin sekiz aşamalı olduğunu savunmuştur. Bitkiler ve bitkilerin koku yapımında kullanımı ile ilgili araştırmalar yapmıştır.⁴⁸⁰ Mu'tasım'ın onun tavsiyelerine harfiyen uyduğu bu sebeple de kuvvetli bir bünyeye sahip olduğu, onun tavsiyelerini bıraktıktan sonra sağlığının bozulduğu ve renginin kaçtığı söylenilir.⁴⁸¹

Dönemindeki en önemli kültür ve sanat hareketi ise ayrı bir başlık olarak daha önce yer verdiğimiz Sâmerâ şehrinin kurulması ve Türkler'in buraya yerleştirilmesidir. Sâmerâ yeni bir milliyet, gelenek, görenek ve kültürle kurulan birlikteliğin sembolü olan önemli bir şehircilik faaliyetidir. Mu'tasım, imar faaliyetlerini seven bir halife idi. Bunun için şöyle diyordu: *"Bu işte övgüye değer bazı hususlar vardır. Bu hususlardan en önemlisi yeryüzünün imar edilmesidir ki, alem onunla canlanır, onunla sevgi artar, mallar çoğalır, hayvanlar rahat yaşar, fiyatlar ucuzlar, gelir artar ve yaşam şartları kolaylaşır."*⁴⁸²

⁴⁷⁷ Mahmut Kaya, "Kindî, Ya'kûb b. İshak," *DİA.*, C: XXVI, Ankara, 2002, s. 41-58.

⁴⁷⁸ Casim Avcı, "**Mu'tasım-Billâh**," C: XXXI, s. 382.

⁴⁷⁹ Mahmut Kaya- Sâmi Şelhub, "Fergânî," *DİA.*, C: XII, İstanbul, 1995, s. 377-378.

⁴⁸⁰ M. Cüneyt Kaya, "Yuhannâ b. Mâseveyh," *DİA.*, C: XXXXIII, 2013, s. 582.

⁴⁸¹ H. İbrahim Hasan, *a.g.e.*, C: III, s. 181.

⁴⁸² H. İbrahim Hasan, *a.g.e.*, C: III, s. 188-189.

Kültür ve edebiyata da önem veren Mu'tasım kendi dönemindeki şairleri himaye etmiş, şiir ve kasidelerini beğendiği şairlere yüklü miktarda bahşiş vermekten kaçınmamıştır. İshak b. İbrahim⁴⁸³ ve Ammûriye'nin fethi ile ilgili duyduğu sevinci dile getirerek Mu'tasım'ı övdüğü şiiri ile Ebû Temmâm bu iltifata mazhar olan şairlerdendir.⁴⁸⁴ Kendisinin de şiir yazdığı, güçlü bir hitabete sahip olduğu, kendine ait kütüphanesinde 10.000 kitap bulunduğu belirtilmektedir.⁴⁸⁵

Yine günümüze kadar ulaşmayı başarmış olan binicilik ve çevgân sporları Mu'tasım dönemindeki kültürel etkinliklerindedir. Hatta çevgân oyununa Mu'tasım çok düşkün idi. İshak b. İbrahim ile şudra denilen spor kıyafetleri ile bu oyunu sık sık oynadıkları ve hatta Sâmerâ'da bir çevgan sahası yaptırdığı kaynaklarda yer almaktadır.⁴⁸⁶ Binicilik sporu ise hem erkekler hemde kadınlar için sevilen bir spor dalı idi. Mutasım döneminde savaşlara katılan ve iyi at binen kadınlar vardır.⁴⁸⁷

Mûsiki de Mu'tasım döneminde erkekler kadar kadınların da ilgi gösterdiği önemli sanat dallarından biridir. Örneğin; Ubeyde et-Tanbûriyye, Mu'tasım döneminde Mûsiki alanında önemli üne sahip kadınlardan biridir.⁴⁸⁸

---

⁴⁸³ H. İbrahim Hasan, **a.g.e.**, C: III, s. 248-249.

⁴⁸⁴ Hüseyin Elmalı, "Ebû Temmâm," **DİA.**, C: X, İstanbul, 1994, s. 241-243.

⁴⁸⁵ Casım Avcı, "Mu'tasım-Billâh," **DİA.**, C: XXXI, s. 381.

⁴⁸⁶ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 227.

⁴⁸⁷ Nahide Bozkurt, **Abbâsîler (750-1258)**, 169.

⁴⁸⁸ Nahide Bozkurt, **Abbâsîler (750-1258)**, 169.

3.4. Mu‘tasım-Billâh’ın Şahsiyeti Ve Ölümü

3.4.1. Şahsiyeti

Ebû İshak el-Mu‘tasım-Billâh Muhammed b. Hârûn er-Reşîd b. Muhammed el-Mehdî-Billâh el-Abbâsî, Hârûn er-Reşîd’in altı oğlundan biridir. Künyesi, Ebû İshak’tır. Halife olduktan sonra da el-Mu‘tasım-Billâh unvanını almıştır. Hicri 180 yılı Şaban ayının onuncu günü (18 Ekim 796) Bağdat’ta dünyaya geldi.⁴⁸⁹ Annesinin adı Marida’dır.⁴⁹⁰

Abbâsî halifelerinin sekizincisi olduğu, sekiz fetih gerçekleştirdiği, sekiz sene, sekiz ay, sekiz gün müddetle halifelik yaptığı, hicretin 180. senesinin sekizinci ayında doğduğu, kırk sekiz yaşında iken vefat ettiği, sekiz erkek ve sekiz kız çocuk sahibi olduğu, hicretin 218. senesinin sekizinci ayı tamamlandıktan sonra Ramazan ayında hilafete geçtiği, vefat ettiğinde 8.000 esiri, 8 milyon dinarı ve 80 milyon dirhemi olduğu için kendisine “Müsemmen” (sekizli) denilirdi.⁴⁹¹

Hârûn Reşîd’in çocukları içinde en eğitimsiz olanı idi. Kardeşlerinin aksine eğitim ile en az ilgilenen o idi. Hatta kaynaklarda kendisinin ümmiliğe yakın olduğu ve güzel yazı yazamadığı söylenilir.

Okuma yazmayı sevmeme derecesini anlatan bir rivayet şu şekildedir. Tedrisat için medreseye gidiş gelişinde kendisine kölelerden biri de arkadaşlık ederdi. Bir gün arkadaşı vefat etmişti. Babası arkadaşının vefatından duyduğu üzüntüyü belirttikten sonra kendisine:

— “*Kölene ne oldu?*” diye sordu

— “*Öldü ve yazı yazmaktan kurtuldu.*”

Bu duruma oldukça hiddetlenen Hârûn er-Reşîd:

⁴⁸⁹ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 119.

⁴⁹⁰ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 123; Adem Apak, **Ana Hatlarıyla İslam Tarihi IV**, s. 211.

⁴⁹¹ İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 70; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: XIV, s. 283

— *Yazı yazmaktan o kadar nefret ediyorsun ki ölmeyi yazı yazmaktan adeta bir kurtuluş olarak görüyorsun. Öyle mi? Ey oğulcuğum! Allah'a yemin ederim ki, artık bu günden sonra katiplerin yanına gitmeyeceksin.*"⁴⁹² diyerek onun eğitim hayatına son vermiştir.

Gençlik yılları, kardeşleri Emin ve Me'mûn'un hilafet mücadeleleri dönemine denk gelmiştir. Kendisi hiçbir siyasi hadiseye katılmayarak Bağdat'ta kalmış; annesinin akrabaları ve dayıları ile vakit geçirmiştir.⁴⁹³

Mu'tasım'ın ilk resmi vazifesi 200/816 yılında yaptığı Hacc Emirliği'dir. Mu'tasım, kardeşlerinin saltanat mücadelelerinde olduğu gibi Me'mûn'un halife olmasından sonra da siyasi olaylardan uzak durmuştur. Ancak verilen resmi görevleri reddetmeden yerine getirmiştir. Me'mûn döneminde yerine getirdiği resmi görevlerden biri Mehdi b. Ulvan el-Harûrî isyanını bastırmasıdır. Daha sonra Mısır valiliği yapmıştır.⁴⁹⁴ Mu'tasım Mısır ve Suriye valiliği sırasında, kardeşi halife Me'mûn ile birlikte Anadolu gazalarına katılmıştır. Yine halife tarafından Türkler'den askeri birlikler teşkil etme görevini üstlenmiştir.⁴⁹⁵

Me'mûn'un (18 Receb 218/9 Ağustos 833) tarihinde vefatının ardından tahta Mu'tasım geçti.⁴⁹⁶ Siyasi olaylardan uzak kaldığı gibi tahta geçmek için de kardeşlerinin aksine herhangi bir istek ve mücadele göstermemiştir. Me'mûn, Mu'tasım'ı kendisinden sonraki halife olarak bizzat veliaht tayin etmiştir.⁴⁹⁷ Nitekim vefatından sonra da bu tayin gerçekleşerek Mu'tasım tahta geçmiştir. Halife olmasıyla devlet yönetimi Türkler'in eline geçmeye başladı.⁴⁹⁸ Mu'tasım sayesinde Abbâsîler'in hizmetine giren Türk askerleri, Türkler'in kitleler halinde İslamiyet'e girmesinde rol oynadı.⁴⁹⁹

⁴⁹² İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: XIV, s. 284.

⁴⁹³ Taberî, **a.g.e.**, C: VIII, s. 540; Casim Avcı, "**Mu'tasım Billâh**", C: XXXI, s. 380.

⁴⁹⁴ Taberî, **a.g.e.**, C: VIII, s. 545; Hakkı Dursun Yıldız, "**Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**", C: III, s. 199.

⁴⁹⁵ Taberî, **a.g.e.**, C: VIII, s. 574; Casim Avcı, "**Mu'tasım Billâh**," **DİA.**, C: XXXI, s. 380.

⁴⁹⁶ Taberî, **a.g.e.**, C: VIII, s. 645; İbnü'l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 373; Hakkı Dursun Yıldız, "**Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**", C: III, s. 200.

⁴⁹⁷ Taberî, **a.g.e.**, C: VIII, s. 649-650; İbnü'l-Esîr, **a.e.**, C: VI, s. 7; Nahide Bozkurt, "**Abbâsîler (750/1258)**", s.73.

⁴⁹⁸ Nahide Bozkurt, **a.g.e.**, s.85.

⁴⁹⁹ Casim Avcı, "**a.g.m.**", C: XXXI, s. 380.

Mu‘tasım, devlet karşıtı birçok isyan ve ayaklanmayı bertaraf ederek devlet içerisindeki siyasi birliği büyük ölçüde sağlamış oldu. Ammûriye’nin fethi ile Bizans’a karşı büyük bir zafer kazanarak siyasi otoritesini sağlamlaştırdı. Ancak kardeşinin vasiyeti üzere devralmış olduğu mihne siyasetindeki sert tutumlarından ve yaptırdığı işkencelerden dolayı birçok hadis, kelim ve fıkıh ulemasının ve onlara tabi olan halkın nefretini kazanmış oldu.⁵⁰⁰

şemail olarak beyaz tenli, kızıl ve uzun sakallı, pembe yanaklı, iri gzl, orta boylu, geniş omuzlu idi. Aynı zamanda kuvvetli bir bünyeye sahipti. İyi kalpli mkrim tabiatlı idi. Maiyetindekilere son derece samimi davranır ve onlarla sohbetten zevk alırdı. Tahsili zayıf olmasına rağmen hitabeti kuvvetli idi. Güzel şiir yazardı. Ata binmeyi ve çevgan oynamayı severdi. Bu maksatla Sâmerrâ’da bir çevgan sahası yaptırmıştır.⁵⁰¹

İmar çalışmalarına ve ziraate büyük önem verirdi. Sâmerrâ kurulduğu zaman Dicle’ye yeni kanallar atırıp bölgede ziraatin gelişmesine katkı sağladı. Civar bölgelerden çeşitli ağaçlar getirterek şehrin yeşillik bir bölge olması için çalışmalar yaptı.⁵⁰²

Mu‘tasım-Billâh hilafeti sürecinde birçok sorunun üstesinden gelmeyi başarabilen bir halifedir. Bunu Me’mûn’un yetiştirmiş olduğu kimselere borçludur. Ancak bu şahısları iş başında tutmayı bilmiş olması da kendisinin meziyetidir. Hilafetinin kısa bir sre olması kendinden sonra yetişmiş bir kadro bırakmasına imkan sağlamamıştır. Ya da seçimlerinde yanlış yapmıştır diyebiliriz. Kerdeşinin devrinden kendine intikal eden baş kadı Ahmed b. Ebi Duâd ile adalet işlerini yürütmüştür. Afşin, İtah, Eşns ve Boğa el-Kebir gibi Türk komutanları vasıtası ile de askeri birçok başı kazanmıştır.

Daha önce de belirtildiği üzere ilmi ve fikri sahada da İslam ilminin yükselmesine yardımcı olmuştur. Kendisi bu alanda iyi yetişmemiş olsa da alimlere, filozoflara, bilginlere, şairlere ve sanatkarlara sayęı duymuş ve onları daima himaye

⁵⁰⁰ Casim Avcı, “a.g.m.”, C: XXXI, s. 381.

⁵⁰¹ Hakkı Dursun Yıldız, “Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi”, C: III, s. 223.

⁵⁰² Mustafa Demirci, “Sâmerrâ,” **DİA.**,C: XXXVI, s. 70.

etmiştir. Döneminde ilmi ve bilimsel sahada birçok yeniliğin yapılmasına öncülük etmiştir. Tahsil hayatı ve ilmi derinliği eksik olmasına rağmen kişilik olarak güçlü, cesur ve savaş konularında ileri bir görüşe, yüksek taktik anlayışına sahip bir hükümdardı.

Mu‘tasım gayet kuvvetli bir bedene sahipti. Bununla ilgili Kadı Ahmed b. Ebî Duâd’dan gelen rivayet şu şekildedir:

Mu‘tasım bazen bileğini çıkarır ve bana:

“*Ey Ebû Abdullah, bütün gücünle ısır bakayım.*” derdi. Ben de: “*Ey müminlerin emiri! Senin bileğini ısırarak hoşuma gitmez.*” derdim. O ise: “*Hayır, bu bana zarar vermiyor.*” derdi. Bende olanca gücümle bileğini ısırırdım ama onun eline hiç tesir etmezdi.”⁵⁰³

Yoksullara karşı şefkatli ve alçak gönüllü idi, bağışlamayı severdi. Yağmurlu bir günde, güçsüz bir ihtiyarın eşeğinin çamura battığını ve üzerindeki diken yükünün düştüğünü gördü; hemen eşeği çamurdan çıkardı ve dikenleri alıp onun üzerine yükledi. Sonra ellerini bir gölde yıkadı, adamlarından birine ihtiyara dört bin dirhem verilmesini emrettikten sonra bineğine bindi ve yoluna devam etti.⁵⁰⁴

Güçsüzleri korur ve himaye ederdi. İbnü’l-Esîr’in bu konu ile alakalı yer verdiği bir olaya göre; Mu‘tasım, kardeşinin halifeliği zamanında bir gün askerlerin çadırları arasında dolaşıyordu. Bir kadının: “*Oğlum, oğlum!*” diye bağırıldığını duydu. “*Ne oldu sana? Ey hatun!*” diye sordu. Kadın da: “*Şu çadırdaki asker benim oğlumu alıkoydu.*” dedi. Çadırdaki askere gitti ve: “*Şu çocuğu hemen serbest bırak!*” dedi. Asker bırakmak istemeyince Mu‘tasım onun gövdesini eliyle tutup öyle sıktı ki, kemiklerinin sesi duyulmaya başladı. Sonra askeri bıraktı, ama asker cansız olarak yere düştü. Mu‘tasım çadırdaki çocuğun çıkarılıp annesine teslim edilmesini istedi.⁵⁰⁵

Halifeliği sürecince gereksiz masraflardan kaçınan tutumlu bir yönetici idi. Vefat ettiğinde devlet hazinesinde milyonlarca dinar ve dirhem vardı. Bu

⁵⁰³ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 120; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C:XIV, s. 285.

⁵⁰⁴ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 121; İbnü’l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 72.

⁵⁰⁵ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 121; İbnü’l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 72; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C:XIV, s. 286.

tuutmluğuna rağmen savaşlar için yapılan hiçbir masraftan kaşınmazdı.⁵⁰⁶ Abbâsî devleti içinde kendisine kadar gelen hiçbir halifenin sahip olmadığı kadar savaş aleti ve binekleri vardı.⁵⁰⁷

Devlet hazinesine verdiği değerin, şahsi mal varlığı için de aynı tutarlılıkta olduğunu söyleye biliriz. Zira kadı Ahmed b. Ebî Duâd: “*Halife Mu’tasım, benim vasıtamla mallarını dağıttı. 100.000.000 dirhem kadar olan eşyalarını hibe etti.*” ifadesi şahsi varlığının rakamsal oranlarını da gözle önüne sermektedir.⁵⁰⁸

Merhametli, ikramı seven, güçsüzleri koruyan kişiliğinin yanında sinirlendiği zaman ne yaptığını bilmeyen bir yapıya sahipti. İbn Kesîr’de yer alan rivayette konu ile alakalı şöyle denilir: “*Mu’tasım gazaplanınca önüne geleni öldürür ve aklına eseni yapardı.*”⁵⁰⁹

3.4.2.Ölümü

Mu’tasım hilafetinin son dönemlerinde yediklerine dikkat etmemeye başladı. Bu durum sağlığının bozulmasına sebebiyet verdi. Günden güne zayıflamaya başladı.⁵¹⁰ Ćareyi hacamat yaptırmakta aradı. 1 Muharrem 227/22 Ekim 841’ de hacamat yaptırdı. Ancak bundan sonra hastalığı giderek daha da arttı. Üç ay kadar süren hastalığında hekimlerin çabaları işe yaramadı.⁵¹¹

Kaynaklar vefatına yakın bir dönemde giderek duygusallaştığını, sık sık hayatını sorgulayıp, çokça ağladığını zikreder. şöyle ki: ölümüne sebebiyet veren hastalığının biraz gerilediği bir zaman diliminde, Zünam adlı kayığına binerek Dicle nehrinde gezintiye çıkmıştı. Maiyetindeki birinden bir şiir okumasını istemişti. Okumasını istediği şiir şu idi: “*Ey kalıntılar! eskimeyen konak yeri! Senin kalıntılarının hiçbir zaman eskiyip çürümez. Ben senin kalıntılarına değil sende geçen hayatımın senden yüz çevirip uzaklaşmasına ağlıyorum.*” Bu mısralar okunurken o

⁵⁰⁶ Taberî, **age.**, C: IX, s. 121; İbnü’l-Esîr, **a.e.**, C: VI, s. 72; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: XIV, s. 286.

⁵⁰⁷ İbnü’l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 71.

⁵⁰⁸ İbnü’l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 72.

⁵⁰⁹ Taberî, **age.**, C: IX, s. 118; İbnü’l-Esîr, **a.e.**, C: VI, s. 72; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: XIV, s. 286.

⁵¹⁰ Taberî, **age.**, C: IX, s. 118; Mes’ûdî, **a.g.e.**, C: VII, s. 105 vd.

⁵¹¹ Taberî, **age.**, C: IX, s. 118; İbnü’l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 70.

da ellerinin arasına bir mendil almış durmadan hıçkırarak ağlıyordu. Bu hali evine dönene kadar devam etmişti.⁵¹²

Yine ölüm döşeğinde: “*Kendilerine verilene sevinince ansızın onları yakaladık da umutsuz kalıverdiler*”⁵¹³ ayetini okuduktan sonra şöyle dedi: “*Ömrümün kısa olduğunu bilseydim, böyle yapmazdım. Ben bu halka söylüyorum güç gitti, çare kalmadı. Allahım! Ben kendimden ötürü senden bir korkum yok. Senden ümidim vardır, ama kendime bakınca senden ümidim yoktur.*”⁵¹⁴

Nihayetinde 18 Rebiülevvel 227/5 Ocak 842 tarihinde Perşembe günü kuşluk vakti Sâmerâ’da vefat etti.⁵¹⁵ Cenaze namazını oğlu Vâsık kıldırdı ve Sâmerâ’ya defnedildi.⁵¹⁶

Vefatının ardından kendisi için birçok ağıt söylendi. Bunlardan, veziri Muhammed b. Melik b. Zeyyat’ın ağıtı şöyledir: “*Halk seni kaybedip de kabrinin başında üzerine toprak atmaya başlayınca ben şöyle dedim: Güle güle git; çünkü sen dünyanın iyi bir muhafızı ve dinin güzel bir yardımcısı idin. Allah, senin gibi birini kaybeden ümmetin yarasını ancak Hârûn gibi biriyle sarar.*”⁵¹⁷

İbn Hafsa denilen Mervan b. Ebi Cenûb ise Mu’tasım’ın ölümüne üzüntüsünü, ardından Vâsık’ın halife olduğuna sevincini dile getiren “*Ebû İshak kuşluk vakti vefat etti, biz de onunla öldük. Ama Hârûn sebebi ile akşama doğru dirildik. Perşembe günü hoşumuza gitmeyen bir durumla geldi. Ama yine aynı Perşembe hoşumuza giden başka bir durum getirdi.*”⁵¹⁸ mealinde bir ağıt söylemiştir.

⁵¹² Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 119; İbnü’l-Esîr, **a.e.**, C: VI, s. 70.

⁵¹³ “En’âm Suresi”, 44. Ayet, Kur’ân-ı Kerim.

⁵¹⁴ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 118; İbnü’l-Esîr, **a.g.e.**, C: VI, s. 71.

⁵¹⁵ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 118; Casim Avci, “Mu’tasım Billâh,” **DİA.**, C: XXXI, s. 381.

⁵¹⁶ Mes’ûdî, **a.g.e.**, C: VII, s. 144.

⁵¹⁷ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 119; Mes’ûdî, **a.g.e.**, C: VII, s. 144; İbn Kesîr, **age.**, C: X, s. 288.

⁵¹⁸ Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 120; İbn Kesîr, **age.**, C: X, s. 288.

SONUÇ

Abbâsî devletinde Mu'tasım-Billâh dönemi siyasi, askeri, ilmi, fikri ve bilimsel alanlarda birçok değişikliğin yapıldığı bir dönemdir.

Mu'tasım'ı, tahsil hayatı ve ilmi derinliği eksik olmasına rağmen kişilik olarak güçlü, cesur ve savaş konularında ileri görüşlü, yüksek taktik anlayışına sahip bir kimlik olarak tanımlayabiliriz. Hilafette olduğu dönem içerisinde yapmış olduğu icraatlara da bakıldığında güçlü, cesur ve istikrarlı kişiliği ile gündemde olduğu görülmektedir. Buradan hareketle kendi dönemi için reform niteliği arz eden faaliyetleriyle, tahsilinin ve ilmi derinliğinin eksikliğini hissettirmemiştir şeklinde bir genelleme yapabiliriz.

Reform niteliği arz eden en önemli gelişme, Türkler'in Abbâsî devletinde askeri hizmetlere alınması, bunun neticesi olarak da askeri ve idari kadrolardaki dikkat çekici önemli değişikliklerdir.

Mu'tasım, üstün gayret sarf ederek Türkler'i Abbâsîler'in hizmetine kazandırmayı başarmıştır. Aynı zamanda Türk askerlerinin devlet hizmetinde ve askeriyede yer almaları Türkler'in kitleler halinde İslamiyet'e girmesine vesile olmuştur. Öyle ki, Abbâsî ordusunun büyük bir bölümünü Türkler oluşturur hale gelmiştir.

Türkler'in askeri kadrolarda halifenin beğenisini kazanarak zamanla devlet bürokrasisi içerisine girmeyi de başardıklarını görüyoruz. Şöyle ki: onların askeri başarılarından memnun kalan Mu'tasım idari kadrolarda da yavaş yavaş kendilerine görev vermeye başlamıştır. Takip edilen siyaset dikkate alındığında; bu davranışın basit bir sevgi ve beğeni hareketi olmayıp, aksine bir tasfiye hareketi olduğu kanaatine varıyoruz. Zira yapmış olduğu görev değişikliklerine bakıldığında Arap ve İranlı bürokratların idari hizmetlerden uzaklaştırılarak yerine Türkler'in ya da Arap ve İranlı bürokratların muhaliflerinin geçirildiğini görüyoruz. Yani devlet yönetiminin Arap ve İranlı unsurlardan Türkler'in eline geçmeye başladığını fark ediyoruz. Bu durum yapılan icraatin bir tasfiye hareketi olduğunun kanıtıdır.

Burada vurgulanması gereken diğerk bir konu da halifenin planladığı hedefe Türkler'le ulaşabileceğine olan inancı, samimiyeti ve onlara duyduğu güvendir.

Yine dönemindeki önemli siyasi hareketlerden biri başkent değişikliğidir. Bağdat, 148/766 yılından itibaren Abbâsî devletine yıllarca başkentlik yapmıştır. Ancak devlet politikasında ve askeri politikada yapılan değişiklikler sebebi ile şehir Türkler'den ve İranlılar'dan oluşan iki muhalif grubu bünyesinde barındırmaya başlamış idi. Bu durum Türk unsuruna karşı nefreti de beraberinde getirdi. Askerler ve halk arasında huzursuzluklar baş gösteriyordu. Huzursuzluklar had safhaya ulaşınca halk, Türkler'i Bağdat'ta istemediklerini açıkça dile getirmeye başladılar ve bu durumu defalarca halifeye arz ettiler. Halife iki muhalif grubun bir arada durmayacağını anlayarak onlar için yeni bir şehir olan Sâmer râ şehrini kurdurdu ve Türk askerlerinin tamamını buraya iskân ettirdi. Kendi sarayını da burada inşa ettirerek Bağdat'tan ayrıldı ve Sâmer râ'ya yerleşti. Tüm devlet birimlerini buraya taşıttırarak burayı başkent ilan etti. 221/836 yılından itibaren devlet artık Bağdat'tan değil Sâmer râ'dan yönetilmeye başlandı. Bu hareket halifenin devlet yönetiminde önemli değişikliklere gittiğinin, yeni bir rejim ve düzen arayışı içinde olduğunun göstergesidir. Bu olaydan sonra Abbâsî devletinde Sâmer râ döneminin başlamış olduğunu, devlet birimlerinden İranlı ve Arap unsurların tamamen uzaklaştırılma operasyonunun büyük ölçüde hedefine ulaşmış olduğunu gözlemliyoruz.

Ancak bu durum kendi hilafetinden sonra başka bir durumu beraberinde getirmiştir. Şöyle ki: devlet kadrolarında nüfuzları artan Türkler, sadece askeri değil idari kadrolarda da söz sahibi oldular. Mu'tasım döneminden sonra siyasete istedikleri gibi yön vermeye başladılar. İstedikleri kişiyi iktidara getirebilecek güce kavuştular. Hatta Mısır'da Tolunoğulları ve İhşidîler adında iki müstakil Türk devleti kurdular. Bu durum devlet tarafından Türkler'e karşı önlem alınması sonucunu doğurdu. Zamanla Türkler Abbâsî iktidarından uzaklaştırıldılar. Ancak Abbâsîler'i maruz kaldıkları dış tehlikelere karşı yine Türk devletleri korudu.

Kısaca Sâmer râ dönemi, Abbâsî devletindeki Türk nüfuzunun başlangıcı oldu. Bu nüfuzun önem taşıyan yönü ise Tolunoğulları ve İhşidîler adında ilk Türk İslam devletlerinin kurulmasıdır. Böylece Mu'tasım döneminde başlatılan Türk

siyaseti; İslam tarihindeki büyük değişimin başlangıcı olmuştur. Türkler, bu tarihten sonra İslamiyet'in savunucusu ve Müslümanlar'ın koruyucusu olmayı kendilerine görev edinmişlerdir. Günümüze kadar çeşitli İslam devletleri kurarak bu görevi yüzyıllar boyunca ifa etmeye çalışmışlardır.

Üzerinde durulması gereken diğer bir husus ise Mu'tasım döneminde gerçekleşen başkaldırı ve isyan hareketleridir. Mu'tasım döneminde devlet birçok isyanla karşı karşıya kalmıştır. İsyanların derinine inildiğinde yaşananların basit bir isyan hareketi olmadığı; siyasi, sosyal, dini, askeri ve ekonomik birçok ciddi problem neticesinde patlak verdiği görülmektedir. Hal böyle olunca hem sorunların derinine inerek bunları ortadan kaldırmak, hem de isyanlarla mücadele ederek istikrarı sağlamak gerekiyordu. Mu'tasım bu durumu fark etmiş olacak ki izlemiş olduğu istikrarlı politikalar, göstermiş olduğu dirayet ve askeri zekası ile hem sorunları ortadan kaldırmayı hem de isyanları bastırmayı başarmıştır.

Siyasi soluklu isyanlar incelendiğinde karşımıza Abbas b. Me'mûn isyanı çıkmaktadır. İsyanın ayrıntıları bizi, İranlı unsurların Mu'tasım'ın yönetim anlayışını beğenmedikleri, idari ve askeri alanda yaptığı değişiklikleri hazmedemedikleri ve buna sessiz kalmadıkları sonucuna götürmektedir. Çözümü, halifeyi ortadan kaldırıp yerine kendilerine yakın bir isim olan Abbas b. Me'mûn'u hilafete geçirmekte bulduklarını ve bunun için de Abbas b. Me'mûn'u isyana teşvik ettiklerini görüyoruz. Bu durum, İranlı unsurların devlet üzerindeki güç ve tesirlerinin halife tarafından fark edildiğini göstermektedir. Bu gücü kırmak için çareyi orduyu tasfiye edip yerlerine Türkler'i yerleştirerek ordunun hakimiyet ve sevkini kendi bünyesinde toplamakta bulunduğu sonucuna varıyoruz. Zira askeri hakimiyet ve gücü kendi bünyesinde toplayan halife, olası bir isyan hareketini daha başlamadan bitirmiş olacaktır. Abbas b. Me'mûn isyanının akıbeti de böyle olmuş, isyan başlamadan bastırılmıştır. Yani ölü doğmuş bir isyan hareketi haline dönüşmüştür.

Dini içerikli isyanlara bakıldığında ise karşımıza Bâbek ve Hürremîler'in isyanı çıkmaktadır. Söz konusu isyanların genişleyerek büyük kitlelere ulaştığı zaman dilimi olan Mu'tasım devri, medreseler, kütüphaneler, rasathaneler, bimarhaneler ve kurulan daha başka merkezler ile Abbâsîler'in ilmi ve bilimsel

sahada ileri seviyede oldukları bir dönemdir. Tüm bunlara karşılık toplumun bazı kesimlerinde ahlaksızlık ve sapkınlık boyutuna ulaşmış olan inanç, düşünce ve ideolojilerin barınabildiğini; hatta bu ideolojilerin daha da ileri boyuta ulaşarak devlete karşı bir güç haline geldiğini görüyoruz. Bâbek isyanı da bulardan biridir; ulaştığı taraftar kitlesinin genişliği sebebi ile isyanın bastırılması devletin uzun yıllarını almıştır. Bu nedenle Abbâsî devletinin en uzun soluklu isyanı olma özelliğine sahiptir.

İsyanların derinine inildiğinde bu isyan hareketlerinin daha çok dağlık bölgelerde olduğunu, taraftarlarının çoğunluğunun kırsal kesimlerde ve dağlık bölgelerde yaşayan, ilmi ve dini bilgi açısından kendilerini geliştirememiş kimseler olduğunu görüyoruz. Öyle ise bu isyanları, merkezden uzak, dini ve ilmi eksikliğe sahip, maddi vaatlerle kolay ikna edilebilen grupların taraftar olduğu, toplumun küçük kesimlerinin oluşturduğu, merkezi ve geneli kapsamayan, dine ve devlete karşı bir terör hareketi olarak nitelendirmek mümkündür. Zira bu tür isyanların geneline bakıldığında çoğunun merkezden uzak, dağlık ve kırsal bölgelerde baş göstermesi düşüncemizi destekler niteliktedir.

Askeri içerikli isyanları tetikleyen unsurları ise, daha çok maddi çıkarların ve ordu komutanlarının üstünlük mücadelesinin oluşturduğu kanaatine varıyoruz. Mâzyâr b. Kârin ve Mengüçur isyanlarında görüldüğü gibi bir komutanın diğerinden daha az övgü ve ödülle mazhar olması diğerinin halifeye karşı tutumunun değişmesine sebep oluyor. Bu durum aynı zamanda ordu komutanlarının devlet hiyerarşisi içinde önemli konuma sahip olduklarının ve ordu içerisindeki nüfuzlarının oldukça geniş olduğunun göstergesidir. Zira isyan etmek bir devleti ve nizamı karşına almak demek olduğuna göre başarılı olabilecek her türlü güce ve teçhizata sahip olmayı gerektirir. Bu da yukarıdaki fikrin doğruluğunu kanıtlar.

Bütün bunların toplamında Mu‘tasım dönemindeki isyanların çoğunluğunun Azerbaycan, İran, Horasan, Taberistan, Basra ve Musul bölgelerinde vuku bulduğu gözlemlenmektedir. Bu bölgelerin çoğunluğu Abbâsîlerin hakimiyet sahasının Kuzey kesimlerini oluşturmaktadır. Bu durum iç karşılıkların, dini ve siyasi çatışmaların güney bölgelere nazaran daha çok kuzey bölgelerde yaşandığını göstermektedir.

Buradan hareketle Mu'tasım döneminde güneydeki vilayetlerin kuzeydekilere nazaran daha sakin, iç karışıklıklardan uzak ve devlete bağlı bir yaşam sürdürdükleri kanısını oluşturuyor. Kuzey bölgelerin ise siyasi, coğrafi, ekonomik ve sosyal konjektürlerinin bu bölgelere sahip olma arzusunu güçlendirdiği; bu sebeple de bu bölgelerde isyan hareketlerinin yoğun yaşandığı sonucuna varıyoruz.

Özetle Mu'tasım dönemindeki isyanlar, isyanlara karşı gösterilen tavır ve elde edilen üstün başarılarından anlıyoruz ki, Mu'tasım, ağabeyi Me'mûn'un vasiyetini dikkate alarak kendine, askeri, idari ve bürokratik olarak güçlü ve dirayetli bir devlet düzeni kurmuştu. Siyasi ve askeri alanlarda elde etmiş olduğu başarılarını, oluşturmuş olduğu bu yapı sayesinde gerçekleştirmişti. Buradan hareketle yönetim kadrosunda gittiği değişikliklerde, kendi siyasetini takip edecek olan devlet adamlarını tercih etmekle; yapacak olduğu her icraatte mutlak galibiyet ve başarı odaklı hareket ettiğini göstermektedir.

Mu'tasım döneminde düzenlenen Amorium/Ammûriye seferi ve neticesinde elde edilen galibiyet; güçlü bir devlet hazinesinin yanında donanımlı ve kabiliyetli bir ordunun varlığının kanıtıdır. Bu da Mu'tasım'ın askeri ve mali alanda iyi bir devlet yönetimine sahip olduğunu göstermektedir. Zira ülke dışına sefer düzenlemek iyi bir askeri güç, sağlam bir teçhizat ve güçlü bir hazine gerektirmektedir. Ayrıca Ammûriye seferi, Mu'tasım'ın Bizans'a karşı bir gövde gösterisidir diyebiliriz. Çünkü bu savaş, Bizans'ın Zibatra'da yaptığı katliama karşı yapılmıştır. Şehir tahrip edilerek çok sayıda genimet ve esir ele geçirilmiştir. Bu, Bizans'a yapılan her hareketin misli ile karşılığını bulacağı ve halifenin bunu yapabilecek güce, askere ve maliyeye sahip olduğu mesajını vermektedir. Bu yenilgiden sonra Bizans, Mutasım'ın halifeliği boyunca Abbâsi topraklarına herhangi bir saldırıda bulunmamıştır. Bu da Ammûriye seferinin amacına ulaştığını göstermektedir.

Mu'tasım döneminde gerçekleşen en önemli fikri ve ideolojik hareket ise Me'mûn döneminde başlayıp Mu'tasım döneminde devam eden Mu'tezile'nin özellikle, Kur'ân-ı Kerim'in yaratıldığını varsayan Halku'l-Kur'ân görüşünün resmi devlet doktrini haline dönüşmesi ve bu fikrin halka ve ulemaya zorla kabul ettirilmeye çalışılmasıdır. Bu dönem engizisyon anlamına gelen baskı ve işkencenin

hüküm sürdüğü Mihne dönemi olarak tarihteki yerini almıştır. Ehl-i Sünnet âlimleri ve Müslüman halk açısından ızdırabın hüküm sürdüğü bir dönem olmuştur. Başta Ahmed b. Hanbel olmak üzere, resmi düşünceye karşı çıkan pek çok İslâm âlimi, bu tutumlarından dolayı mahkûm edilip işkenceye maruz kalmıştır.

Bu süreçte yapılanlara bakılacak olduğunda girdiği her işte mutlak başarı odaklı çalışan, başarısızlığı asla kabul etmeyen bir kişiliğe sahip olan Mu'tasım'ın; aynı tavrı bu olayda da sürdürerek baskıcı bir rejim uyguladığını göstermektedir. Aynı zamanda süreç içerisinde yaşananlar halifenin kendi düşüncesi dışında hiçbir fikre tahammülünün olmadığını göstermektedir.

Bu durum; kendisinden sonraki dönemlerde karşı mihne hareketini doğurmuştur. Mihneye destek veren herkes dışlanmış; Mu'tezile dini, siyasi ve sosyal alanda büyük bir itibar kaybı yaşamıştır. Bu süreçten sonra Mu'tezile'den büyük oranda kopmalar yaşanmıştır. Mihne sürecinde Ahmed b. Hanbel ve onun temsil ettiği Ehl-i Sünnet görüşünün karizması artarak, din ve siyaset üzerinde önemli bir konuma gelmiştir. Böylece Ehl-i Hadis ve onun temsilcisi Ahmed b. Hanbel güçlenirken Mu'tezile büyük bir çöküş yaşamıştır. Ehl-i Sünnet itikadının hadis, tefsir ve kelim gibi ilimlere tesiri büyük oranda artmıştır.

Bu süreçten sonra insanlar birbirlerine mihne karşısındaki tutumlarına göre muamele etmeye başlamış, ilişkiler ona göre düzenlenmiştir. Halku'l Kur'ân anlayışı devlet politikası olmaktan çıkarıldığı için; başta fakihler olmak üzere bu fikri benimseyen devlet erkânı resmi görevlerden uzaklaştırılmıştır.

Kısaca mihne hareketi, Mu'tasım döneminden sonra Vâsık döneminde de devam etmiş; ancak daha sonra karşı mihne hareketine dönüşerek Mütevekkil döneminde sonlandırılmıştır. Toplumun dini ve siyasi görüşleri Mu'tezilî akımdan uzaklaşarak Ehl-i Sünnet anlayışı çerçevesinde inşa edilmeye başlanmıştır. Bu durum sosyal yaşama ve kültürel motiflere büyük oranda etki etmiştir.

Tüm bunlardan hareketle diyebiliriz ki; siyasi, askeri ve dini alanlarda yapmış olduğu değişiklikler ve bunların kabulü noktasında sergilemiş olduğu tavırlar göz önüne alındığında Mu'tasım, hayatında hiçbir başarısızlığı kabul etmemiş, yaptığı

bütün icraatleri kendi isteği doğrultusunda sonuçlanana kadar dirayet göstererek mücadelesine devam etmiştir. Gerekirse şiddete başvurmuştur.

Özetle Mu'tasım, kendinden emin, zeki, istikrarlı, baskıcı, güçlü, kahraman, iyi bir iktisatçı, duygusal, cömert, yardımsever ve vefâkar olabilmek gibi farklı özellikleri kendi bünyesinde toplayabilen renkli bir kimlik ve kişiliğe sahip olan; kendi döneminde askeri, mali, siyasi, ilmi ve fikri birçok yeniliği gerçekleştirmeyi başarabilen yenilikçi bir Abbâsî halifesidir.

BİBLİYOGRAFYA

Akoğlu, Muharrem: **Mihne Sürecinde Mu'tezile**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2006.

Ansari, A. S. Bazmee: "Zutlar," **DİA.**, XXXIV, İstanbul, 2013, s. 514-515.

Apak, Adem: **Ana Hatlarıyla İslam Tarihi III (Emevîler Dönemi)**, Ensar Yayınları, İstanbul, 2011.

—**Ana Hatlarıyla İslam Tarihi IV (Abbâsîler Dönemi)**, Ensar Yayınları, İstanbul, 2011.

Avcı, Casim: "Mu'tasım-Billâh," **DİA.**, XXXI, İstanbul, 2016, s. 380-381.

—"Sugûr," **DİA.**, İstanbul, C: XXXVII, 2009, s. 473-474.

Azimli, Mehmet: "Abbâsîler Döneminde Türkler'den Oluşturulan Ordu: Hassa Ordusu", **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Diyarbakır, 2002, say: 2, s. 29-47.

—**Bâbek Bir Direnişçi**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2013.

Başegmez, Şinasi: **İkonalar**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1989.

Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir (ö. 279/892): **Fütûhu'l-Büldân**, Çev: Mustafa Fayda, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

Bozkurt, Nahide: "Abbâsîler (750-1258)", **İslam Tarihi**, Ed. Eyüp Baş, Ankara, 2013.

—**Abbâsîler(750/1258)**", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2017.

Bulut, Halil İbrahim: **İslam Mezhepleri Tarihi**, DİB Yayınları, Ankara, 2016.

Çelebi, İlyas: "Mu'tezile," **DİA.**, XXXI, İstanbul, 2016, s. 391-401.

Çelik, Sabahattin: "Abbâsîler Döneminde Hürremiyye Mezhebi ve Bâbek İsyanı", **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Manisa, 2006, s. 95-106.

Demirci, Mustafa: "Sâmerrâ," **DİA.**, XXXVI, İstanbul, 2009, s. 70-71.

Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd (ö. 282/895): **el-Ahbârü't-Tivâl**, thk. Andülmün'im Âmir, Kahire, 1960.

Duman, Abdullah: "Halife Mu'tasım'ın Amorion/Ammûriye Seferi", **Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Van, 2017, say: 38, s. 413-442.

Dûrî, Abdulaziz: **el-Asru'l-Abbâsiyyü'l-evvel: Dirâset fi't-Târîhi's-Siyâsî ve'l-İdârî ve'l-Mâlî**, Beyrut, 1997.

Ebû Temmâm, Habîb b. Evs b. Hâris et-Tâî (ö. 231/846): **Dîvânu Ebî Temmâm et-Tâî**, nşr. Muhyiddin el-Hayyât, Ed. Muhammed Cemal, y.y., t.y.

el-Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî (ö. 255/869): **Fezâilü'l-Etrâk**, (Resâ'ilü'l-Câhiz), thk. A. M. Harun, Kahire, 1964.

Elmalı, Hüseyin: "Ebû Temmâm," **DİA.**, X, İstanbul, 1994, s. 241-243.

Gökalp, Yusuf: "Zeydiyye," **DİA.**, XXXIV, İstanbul, 2013, s. 324-326.

Günaltay, Şemsettin: **Abbas Oğulları İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükselişinde Türkler'in Rolü**, Ankara, 1942.

Güner, Ahmet: "Mâzyâr b. Kârin," **DİA.**, XXVIII, Ankara, 2003, s. 198-199.

Halife b. Hayyât, Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî (ö. 240/854-55): **et-Târih**, II, thk. Süheyl Sekkar, Beyrut, 1993.

H. İbrahim Hasan: **İslâm Tarihi**, Çev: İsmail Yiğit, Sadrettin Gümüş, Turan Aslan, Hamdi Aktaş, II, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1991.

—**İslâm Tarihi**, Çev: İsmail Yiğit, Sadrettin Gümüş, III, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1992.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali (ö. 463/1071): **Târîhu Bağdâd ev Medineti's-Selam**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut, t.y.

Hudari Bek, Muhammed: **Muhâdarât Târihu'l-Ümeme'l-İslâmiyye (ed-Devletü'l-Abbasiyye)**, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, t.y.

İbn Kesîr, İsmail b. Ömer (ö. 774/1373): **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, thk. Dr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, I-XXI, Kâhire, 1999.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemaleddin Muhammed Mükerrerem el-Ensâri (ö. 711/1311): **Lisânu'l-Arab**, I-XV, Beyrut, 1966.

İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman (ö. 597/1201): **Telbîsü İblîs**, thk. Ahmed b. Osman el-Mezîd, II, Riyad, 2002.

İbnü'l-Esîr, Ali b. Muhammed (ö. 630/1233): **el-Kâmil fi't-Târîh**, thk. Ebi'l-Fida Abdullah el-Kadi, I-XI, Beyrut, 1987.

İğde, Muhyettin: “Mihne Sürecinde Ahmed. b. Hanbel ve Taraftarları”, **Mihne Süreci ve İslami İlimlere Etkisi**, Ed: M.Mahfuz Söylemez, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2012, s. 153-173.

İsferâyînî, Ebû'l-Muzaffer İmâdüddîn Şehfûr (Şâhfûr) b. Tâhir b. Muhammed el-İsfahânî (ö. 471/1078): **et-Tabsîr fi'd-Din ve Temyîzu'l-Fırkati'n-Naciye ani'l Fıraki'l-Hâlikîn**, thk. Kemal Yusuf, Beyrut, 1983.

İshak b. Hanbel, Ebû Ebû Alî Hanbel b. İshâk b. Hanbel b. Halil b. Esed eş-Şeybânî (ö. 273/886): **Zikru Mihneti'l-İmam Ahmed b. Hanbel**, thk. Muhammed Nağas, 1984.

Kâdî Abdülcebbar: **Şerhu'l-Usûli'l-Hamse**, Çev. İlyas Çelebi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2013.

Kaya, M. Cüneyt: “Yuhannâ b. Mâseveyh,” **DİA.**, C: XXXXIII, İstanbul, 2013, s. 582.

Kaya, Mahmut – Şelhub, Sâmî: “Fergânî,” **DİA.**, C: XII, İstanbul, 1995, s. 377-378.

Kaya, Mahmut: “Kindî, Ya'kûb b. İshak,” **DİA.**, C: XXVI, Ankara, 2002, s. 58-59.

Kapaşahin, Muhiddin: “Mu‘tasım Dönemi İsyancıları,” **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Kayseri, 2007, say: 23, s. 341-367.**

Kök, Bahattin: “Sâmerrâ’nın Kuruluşu,” **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Erzurum, 2003, say: 19, s. 7-48.**

Lightfoot, Chris ve Mücahide: **Amorium: Anadoluada Bir Bizans Kenti**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2007.

Mahmud Şâkir: **Hız. Adem’den Bugüne İslam Tarihi**, Çev: Ferit Aydın, IV, Kahraman Yayınları, İstanbul, 2004.

Makdisî, Mutahhar b. Tâhir (ö. 355/966): **el-Bed’ ve t-Târîh**, thk. Clement Huart, Paris, 1899-1919.

Mes’ûdî, Ebû’l-Hasan Ali b. Hüseyin (ö. 345/956): **Mürûcû’z-Zeheb ve Me’âdinü’l-Cevher**, I-IX, Paris, 1861-1877.

Muhammedoğlu, Aliev Saleh: “Hürremiyye,” **DİA.**, XVIII, İstanbul, 1998, s. 500-501.

Nizamülmülk: **Siyasetname**, Çev. Nurettin Bayburtlugil, Dergah Yayınları, İstanbul, 1981.

Numanoğlu, İsmail: “Abbâsîler Döneminde İlk Zındıklık Hareketleri”, **Yüksek Lisans Tezi**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2011.

Öz, Şaban: **İslam Tarihi**, Konya, 2010.

Rebî, Falih: **Tarihu’l-Mu’tazile Fikrum ve Akâiduhum**, Daru’s-Sekâfiyye, Tahran, 2000.

Sarıkcıoğlu, Ekrem: **Din Fenomenolojisi**, Isparta, 2002.

Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/923): **Târîhü’l-Ümem ve’l-Mülûk**, I-XI, nşr. Muhammed Ebü’l-Fazl İbrâhim, I-XI, Kahire, 1960-1970.

Topuz, Hatice Kübra: “Abbâsî Şehri Sâmerâ ve Abbâsî Tarihinde Sâmerâ Dönemi,” **İSTEM (İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi) Dergisi**, Konya, 2011, s. 83-112.

Turan, Osman: “Bâbek,” **İ. A.**, II, İstanbul, 1970, s. 170-174.

Usta, Aydın: “Üsrûşene,” **DİA.**, C: XXXXII, İstanbul, 2012, s. 391-392.

Üzüm, İlyas: “Zeydiler,” **DİA.**, XXXXIV, İstanbul, 2013, s. 326-328.

Ya’kûbî, Ahmet b. Ebî Ya’kûb b. Ca’fer b. Vehb b. Vâdih el-Ahbarî (ö. 292/905): **Târîhu’l Ya’kûbi**, I-II, Beyrut, 1960.

Yâkût Hamevî, Şihâbüddin Ebû Abdullah (ö. 626/1229): **Mu’cemü’l-Büldân**, I-V, Beyrut, 1977.

Yavuz, Yusuf Şevki: “Halku’l-Kur’ân,” **DİA.**, XV, İstanbul, 1997, s. 371-375.

Yetkin, Şerare: “Abbâsîler,” **DİA.**, I, İstanbul, 1988, s. 49-56.

Yıldız, Hakkı Dursun: “Abbas b. Me’mûn,” **DİA.**, I, İstanbul, 1988, s. 26-27.

— “Abbâsîler,” **DİA.**, I, İstanbul, 1988, s. 31-48.

— “Afşin, Haydar b. Kâvûs,” **DİA.**, İstanbul, I, 1998, s. 441-442.

— “Bâbek,” **DİA.**, IV, İstanbul, 1991, s. 376-377.

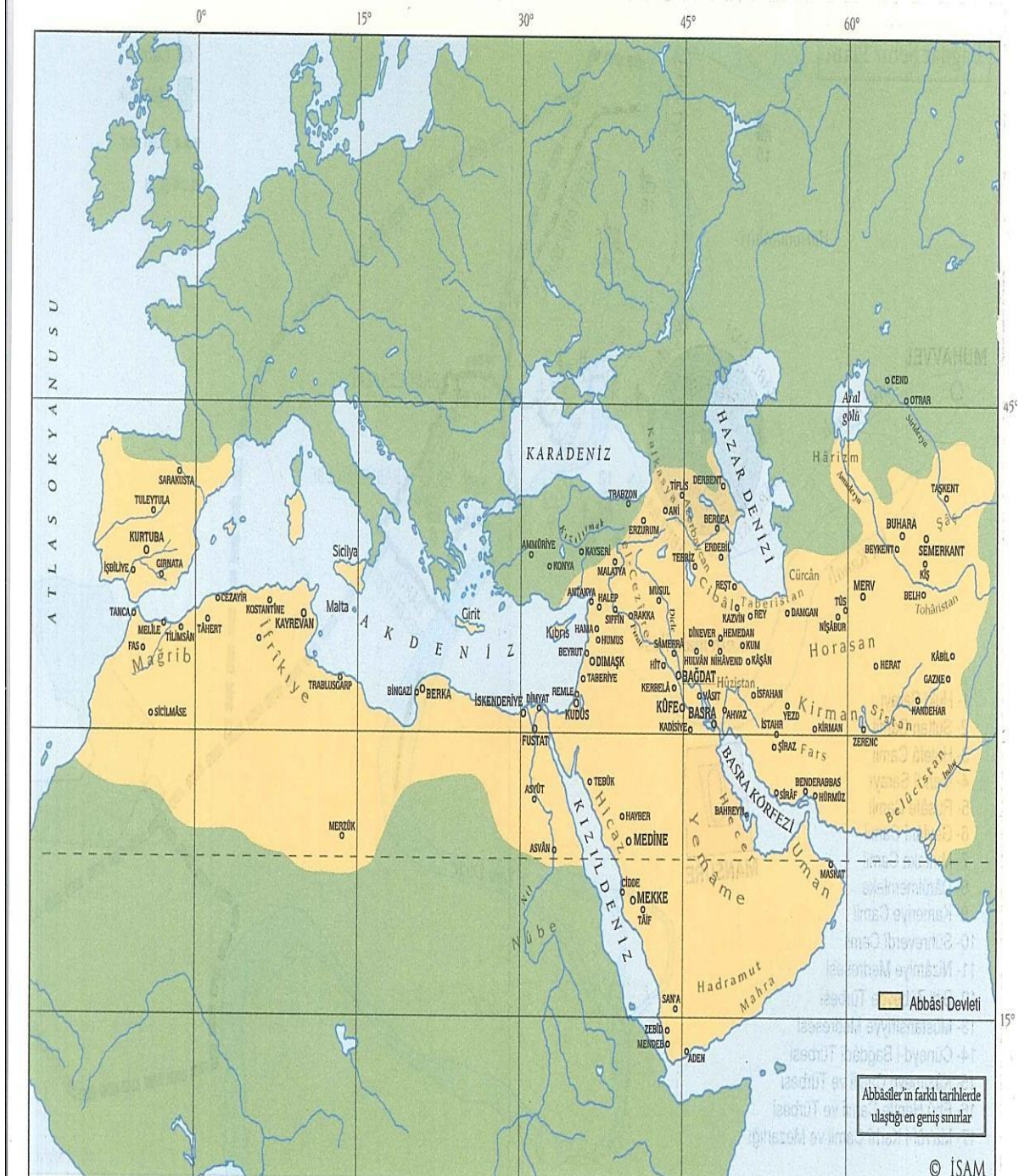
— **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, İlmi Müşavir ve Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız, Çağ Yayınları, İstanbul, 1986.

— **İslamiyet ve Türkler**, İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2011.

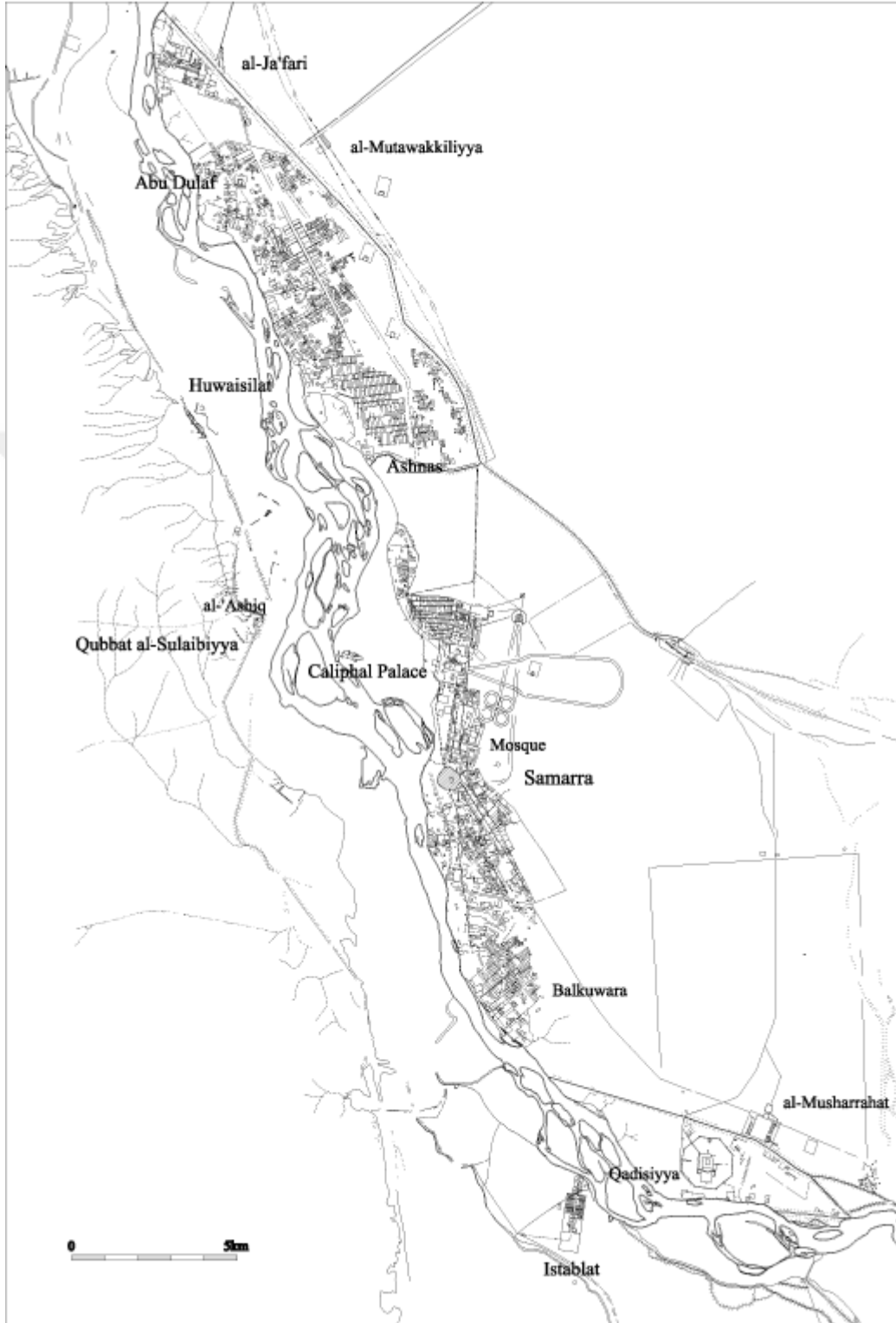
— “Mu’tasım Döneminde Abbâsî İmparatorluğu (833-842)” **Doktora Tezi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1965.

Yücesoy, Hayrettin: “Mihne,” **DİA.**, XXX, İstanbul, 2005, s. 26-28.

EKLER

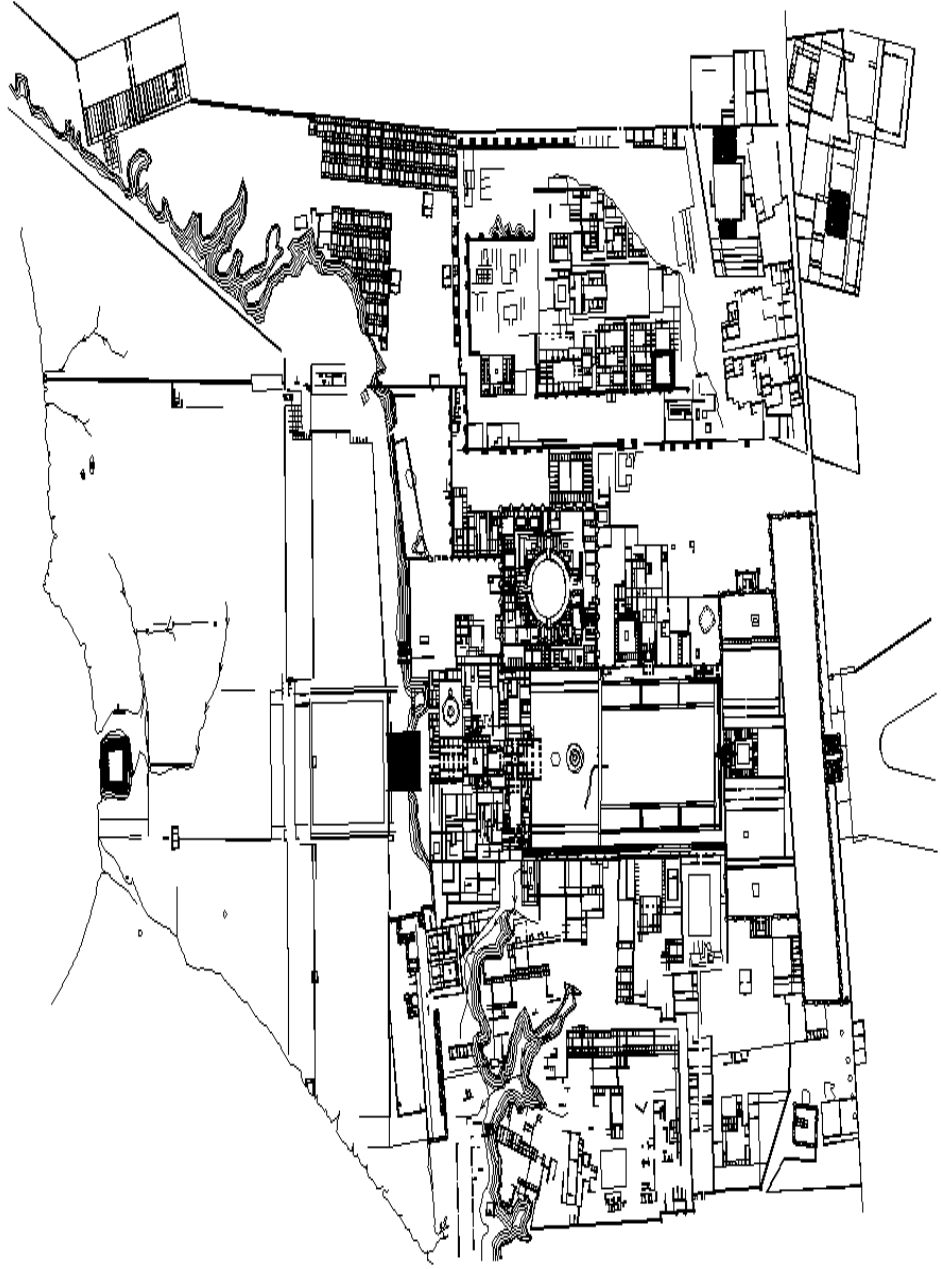

Abbâsîlerin farklı tarihlerde ulaştığı en geniş sınırlar. (“Abbâsîler” Maddesi, DİA., I, s. 33)

1. Sâmerâ'nın kent planı. (<http://community.dur.ac.uk/derek.kennet/plan.htm>)

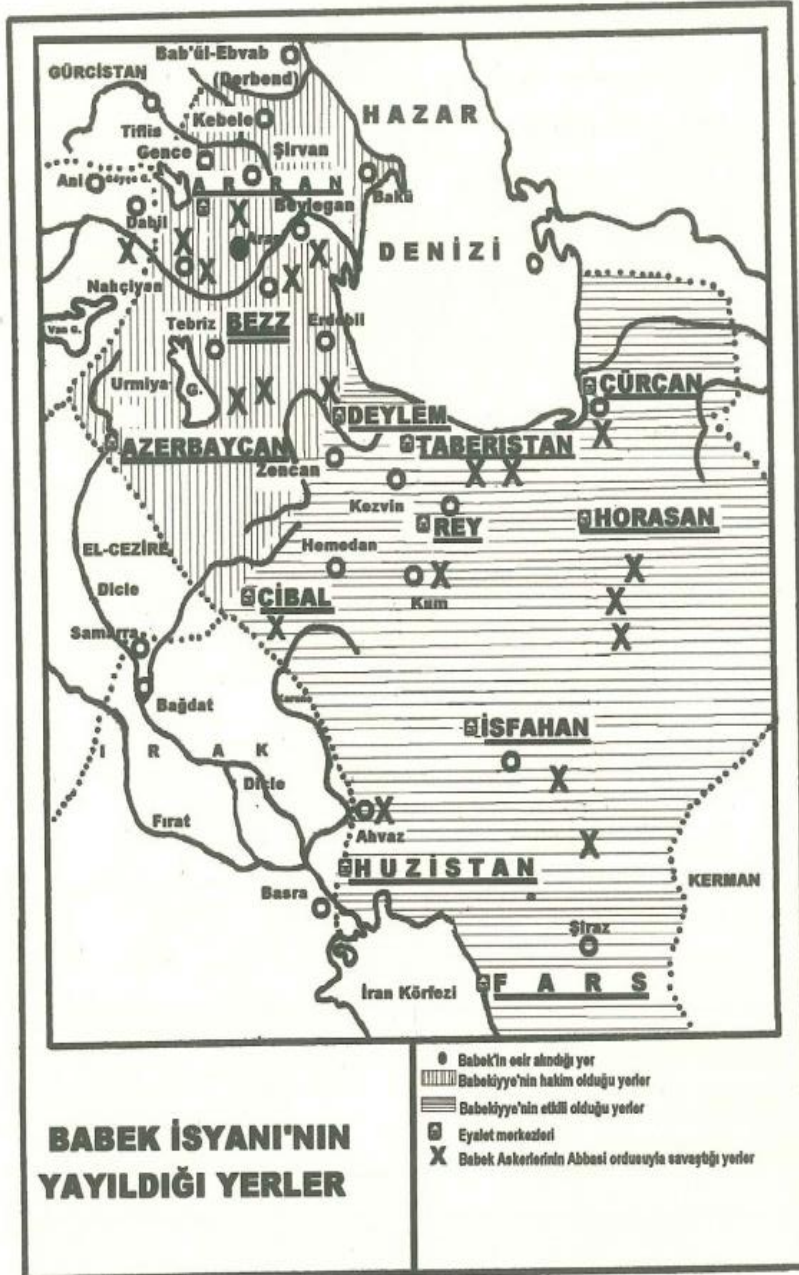
2. Mu'tasım tarafından Sâmer râ'da inşa ettirilen El-Cevsaku'l-Hâkânî (Halife Sarayı)'nin Planı. (<https://community.dur.ac.uk/derek.kennet/caliphal.htm>)

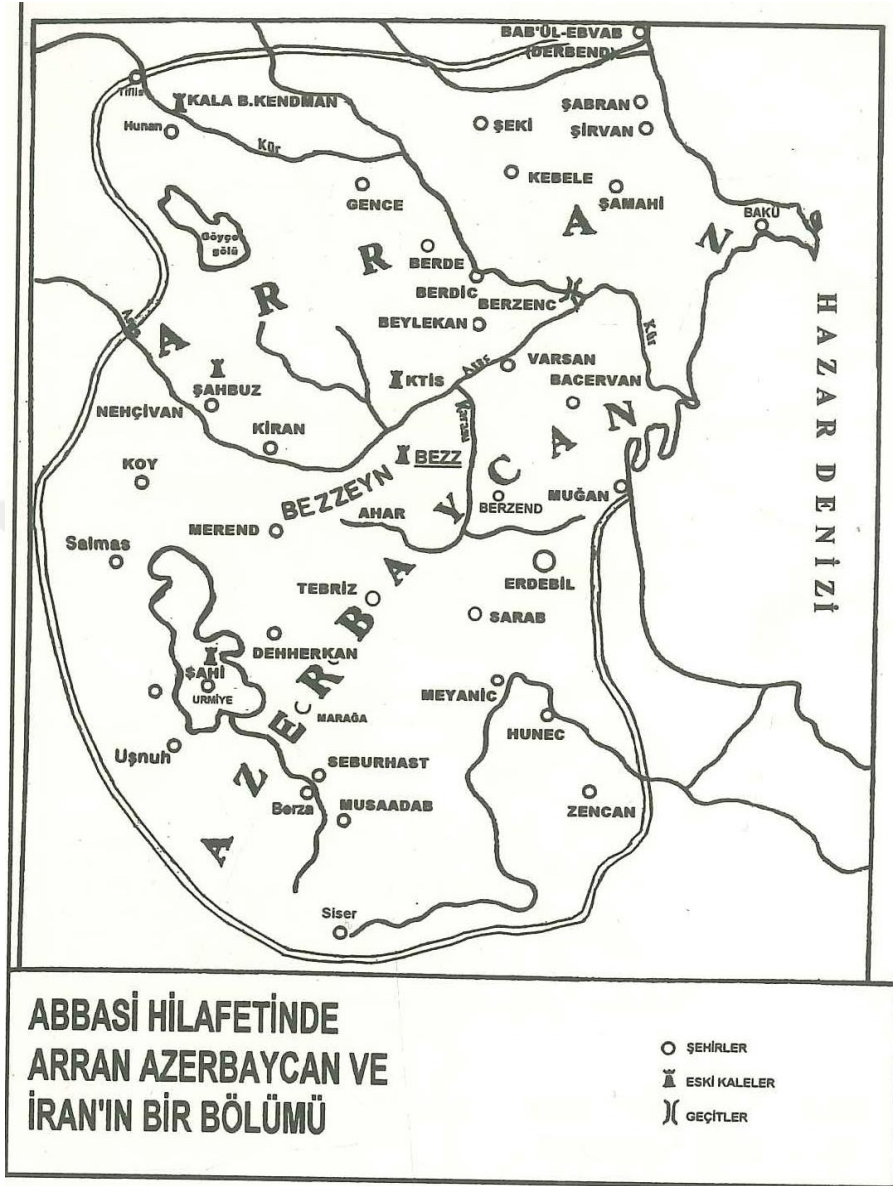
4. El-Cevsaku'l-Hâkânî (Halife Sarayı) içerisinde “Büyük Birka” denilen bölüm.
(<https://community.dur.ac.uk/derek.kennet/caliphal.htm>).

5. El-Cevsaku'l-Hâkânî (Halife Sarayı)'nin giriş kapısı: Bâbu'l-Âmme.
(<https://community.dur.ac.uk/derek.kennet/monuments.htm>)

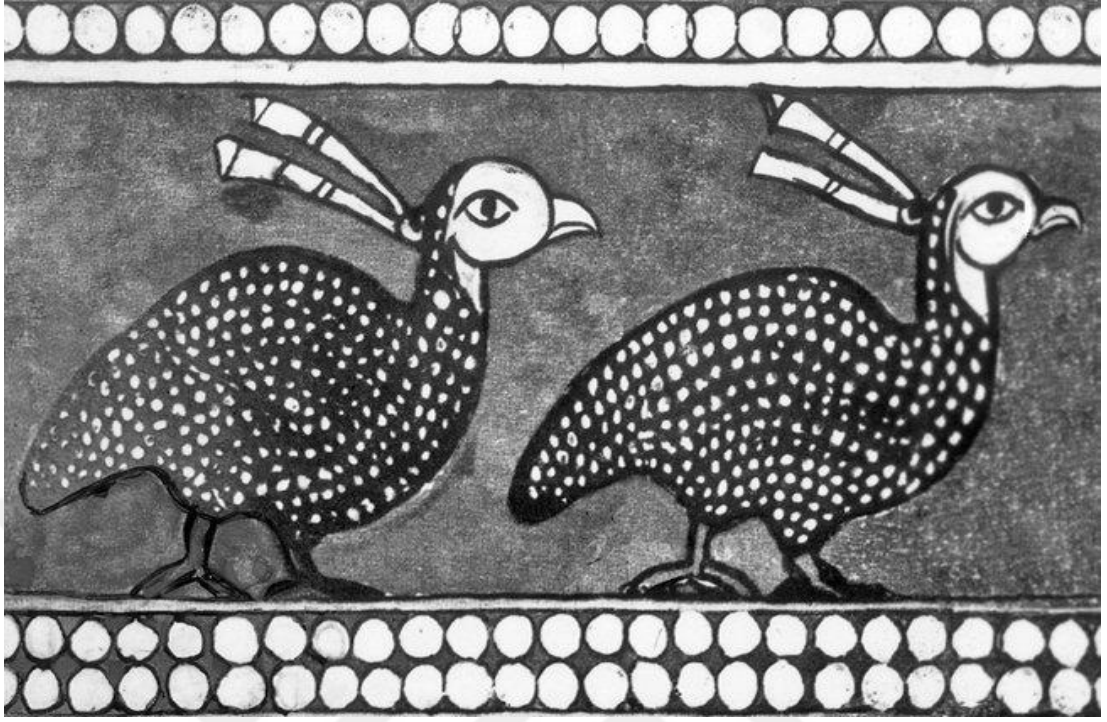
6. (Bkz. Mehmet Azimli, "Babek Bir Direnişçi", s. 183)

7. (Bkz. Mehmet Azimli, "Babek Bir Direnişçi", s. 184.)

8. Babek'e ait temsili resim. (Mehmet Azimli, "*Babek Bir Direnişçi*", s. 181.)

9. Sâmerâ'daki Hakan Sarayı'nın duvarlarında bulunan alçı süslemelerinden kuş figürlü bir örnek. ("*Abbâsîler*" Maddesi, DİA., I, s. 51.)

10. Sâmerâ evlerinin alçı kabartma süslemelerinden bir örnek. ("*Abbâsîler*" Maddesi, DİA., I, s. 52.)

11. Kelile ve Dimne'den bir sayfa ("Abbâsiler" Maddesi, DİA., I, s. 54.)

12. 838 yılında Mu'tasim'in Amorium'a yaptığı seferi anlatan bir minyatür. (Chris ve Mücahide Lightfoot, "Amorium: Anadolu'da Bir Bizans Kenti", s. 52-53.)

Amorium'un Kırkiki Şehidi'ni gösteren bir el yazması minyatürü
(Bizans Dönemi, M.S. 13. yüzyıl).

13. (Bkz. Chris ve Mücahide Lightfoot, "Amorium: Anadolu'da Bir Bizans Kenti", s. 55.)

14. Amorium şehrinin kuşatmasında ateşe verilen Şehir Kilisesi'ndeki naos ve bemanın genel görünümü. (Chris ve Mücahide Lightfoot, "*Amorium: Anadoluda Bir Bizans Kenti*", s. 97.)